Tartalom

Hazai Dolgaink

Olvasóink írják - A Szombat válaszol 2

Nemeskürty István: Bűnbánatból fakadó szeretet 3

Hazugságok és igazságok a Panoráma arab-izraeli konfliktust bemutató filmjeiben (-ió) 4

Mi újság a Pax Rádió körül? (róbert) 5

Ki tanítson az Abonyi utcában? - Körinterjú a Zsidó Gimnázium visszaigényléséről (vá-) 6

Az aranyletétek nyomában - riportnyomozás az elrabolt zsidó arany kapcsán (V.E.) 7

A Magyar Zsidó Levéltár anyakönyvei (Fromijovics Kinga, Füzi Bernadette, Horváth Rita) 8

Ha csúcsokra hágsz, meglátod a fényt - egy zsidó olimpikon élete (Gergely György) 9

Gazdaság

Kiküldetésben Magyarországon - egy „izraeli" ügyvédi iroda Budapesten (Szegő Krisztina) 12

Kaszinó lesz a Várkert-Kioszkból (Árvai Magdolna) 13

Világ

Sebezhetőbbek - Robert Rockaway az amerikai zsidóságról 14

Refuznyikok (Róbert Péter) 15

Izrael

Szabadságon a tudósítócsalád - Szécsi Éva interjúja Erdei Grünwald Mihályjal és Beck Annával 16

Markó Iván Siratófala Jeruzsálemben (Erdei Grünwald Mihály) 17

Hagyomány

Luáh- imaidők 18

A Hetek ünnepe 19

Tisa be-Áv - szemelvények a hagyományos irodalomból (Lózsy Tamás) 20

Turczi István verse 20

Jekutiel Jehuda Grünwald: Tisa be-Áv a lipcsei egyetemen (Vázsonyi Ágnes fordítása) 21

Molnár Béla verse 21

Jeruzsálem áv hó 9. előtt - részlet Á.B. Jehósuá Szerelmesek című regényéből (Jólesz László fordítása) 22

Virágkor és kiűzetés - Mellékletünk a spanyol kiűzetés 5oo. évfordulóján

1492 (D.I.) 23

Spanyol zsidó história (Jólesz László) 23

Domán István: Már Kolumbusz is? 25

Jehuda Hálévi versei 27

Sámuel Hánágid versei 28

Megkeresztelt zsinagógák (Dávid András) 29

A Rendünkbe felvételüket kért szerzetes testvérek felől felteendő kérdések (Bürg Judit fordítása) 29

Maimonides: Levél az üldöztetésről, avagy: Értekezés a mártíriumról - részlet (Turán Tamás forditása) 30

Hová vezetett a kiűzöttek útja? (Róbert Péter) 30

Turán Tamás: Marranizmus: történelmi metafóra prédikátoroknak 31

Berger István: Ladinó közmondások „félmúltból" szemlélve 34

Szefárd koncert (Babits Antal) 37

Történelem

Schweitzer József: Ha - Cófe, „Figyelő" : A magyarországi zsidó tudomány folyóirata 38

Töprengés egy régi okmányt olvasva (vadász) 40

Kultúra

Izraeli költők a magyar PEN Clubban (T.G.) 41

Itamár Jáoz-Keszt verse (Jólesz László fordítása) 41

Bárdos Pál: Mózes, az egyiptomi - regényrészlet 42

Három kiállítás 44

Híres kántorok (Babits Antal) 45

Könyvespolc 46

Slomo Tánni verse (Nemes Nagy Ágnes fordítása) 47

Gyerekrovat 48

Életmenet - fotóriport

Contents

Home Affairs

Readers' letters 2

István Nemeskürty: Love Springing from Repentance 3

Truths and Lies in the Reports on the Israeli-Arab Conflict Shown on Hungarion Television 4

The News about Radio Pax 5

Who Should Teach in Abonyi Street? 6

In Search of Jewish Gold - An Investigative Report on Jewish Valuables deposited in the Hungarian National Bank 7

Birth Certificates from the Hungarian Jewish Archives 8

Climb the Peaks and You Shall see the Light - the Life of a Hungarian Jewish Olympic Winner 9

Business

Mission in Hungary - an „Israeli" Lawyer's Office in Budapest 12

Várkert-Kiosk Tured into a Casino 13

World Affairs

More vulnerable than Ever - Robert Rockaway on American 14

Refuseniks 15

Israel

The Correspondent Goes on Holiday - Interview with Mihály Erdei Grünwald and Anna Beck 16

Iván Markó's Wailing Wall in Jerusalem 17

Tradition

Times of Prayer 18

Shavuot 19

Tesha B'Av - Gems from Traditional Literature 20

Poems by István Turczi 20

Yekutiel Yehuda Grünwald: Tesha B'Av at Leipzig University 21

Poem by Béla Molnár 21

Jerusalem before Tesha B'Av - Excerpts from A.B. Yehoshua's novel, The Lovers 22

Golden Age and Expulsion - Supplement on the 500th Anniversary of the Expulsion of the Jews from Spain

1492 23

László Jólesz: History of the Jews in Spain 23

István Domán: Columbus too? 25

Poems by Yehuda Halevi 27

Poems by Samuel Hanagid 28

Baptized Synagogues 29

Questions Concerning Monks Requesting Admission to our Order 29

Maimonides: Letter on Persecution, or Essay on Maryrdom (Excerpts) 30

Whither led the Way of the Expelled Jews? 30

Tamás Turán: Marranism: A Historic Metaphor for Preachers 31

István Berger: Ladino Proverbs Viewed from the Recent Past 34

Sephardic Concert at the Spanish Embassy 37

History

József Schweitzer: Ha-Tzofe, The Listerner: The Journal of Jewish Scholarship in Hungary 38

Thoughts on Reading an Old Document 40

Culture

Israeli Poets in the Hungarian PEN Club 41

Poem by Itamar Yaoz-Kest 41

Pál Bárdos: Moses, the Egyptian (Excerpts from a New Novel) 42

Three Exhibitions 44

Famous Cantors 45

Bookshelf 46

Poemby Schlomo Tanni 47

Children's Corner 48

March of the Living - photo report

Szombat

1992. június

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.

Főszerkesztő: Szántó T. Gábor. Megjelenik évente tízszer, a Soros-Alapítvány és a Magyar Hitelbank „Magyar Sajtóalapítványa" támogatásával. A kéziratok szerkesztése lezárult: 1992. május 20-án. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Garay u. 48. Levélcím: Bp. 70. Pf. 216. 1440 Telefon: (36-1) 142-6924. Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel: csütörtökönként 16 és 17 óra között. Előfizethető a kiadóhivatalban, ill. postautalványon az Ybl Bank 219-98904/1264-7., „Szombat", 1264-7-5036 számú alszámlán. Lapengedély száma: III (Kul/174) 1989. HU ISSN 0865-3844. Készült az Ominyom BT.-nél, a POLINOM Kft. közreműködésével, felelős vezető: Babits Antal.

Olvasóink írják

Nagymosás - agymosás?

A lap márciusi számában megjelent *Kárpótlás vagy kárpotyogtatás?* című cikkel kapcsolatban, a tárgyban eljáró miniszter kijelentésére kívánok reagálni.

Elsősorban arról van szó, hogy a nyugdíjkiegészítés minden jogosulnak jár azon a címen, hogy a *munkavállalás lehetőségét* az első zsidótörvénytől 1945 elejéig tehát majdnem hat és fél évig - a zsidónak számító személyek esetében erősen *korlátozták*, illetve *lehetetlenné tették*. Ezért nyilvánvaló a kárpótlásra való jogosultság.

Elfogadhatatlan jogfosztás azon a címen, hogy az illető „csak bújkált". Megkérdezem: ha valaki kénytelen volt bújkálni, *milyen lehetősége volt, hogy munkát vállaljon?*

A bújkálásra az ok ezernyi. Példának említem azt az esetet, amikor a fiatal lányok, asszonyok ezreit gyalog masíroztatták Győr irányába, s ha valaki lemaradt, agyonlőttek. De ha valaki e kockázat ellenére mégis lelépett, akkor valószínű, most bűnhődnie kell, mert akkor felborította a „rendező" által kiagyalt tervet.

Vagy maradt volna a gettóban, és várta volna meg, míg érte jön egy önkéntes kommandó - mert ilyen volt a legtöbb - és hagyta volna kivitetni magát a vesztőhelyre, a Dunapartra?

Régi szokás a vidéki házaknál havonként egyszer nagymosást rendezni. Ezesetben nem nagymosást, csupán agymosást lenne célszerű.

*

Egy sajtóhibára kívánom szives figyelmüket felhívni. A *„Mire ad engedélyt Auschwitz?"* című cikkben a márciusi számban, a közölt földmértékek összevetésében (1 kh = 5,7 hektár) helyett a helyes arány *1 : 0,57* (0,576), vagyis a tizedesvesszőt további egy hellyel balra kell kitenni.

Lantai Miklós

Egy elhagyott temető

Mint a *vízvári Egyházközség róm. kat. kántora*, szeretném Önökkel közölni, hogy a község határában van egy elhanyagolt, senki által nem ápolt izraelita temető, amit én – bár más vallású lévén – tisztelettel veszek körül, és ajánlanám az Önök szives figyelmébe. A temetkezési hely nagyon *elhanyagolt állapotban van*. Gondolom egy kis jószándékkal elérhető lenne, hogy ezek az egész falu által tisztelt emberek legalább haló poraikban megkapják azt a tiszteletet, amire életükben rászolgáltak.

Az Önök iránti tisztelettel:

Memon Ferenc
Kántor-tanár

Méltó példa

A közelmúltban nagyapám, Forgács Gyula által hátrahagyott iratokat rendeztem, miközben a mellékelt dokumentumra bukkantam. Nagyapám mindig arra tanított, amit meg is fogadtam és be is tartok, hogy minden fajtát és felekezetet egyaránt tisztelni kell, még a saját magáénál is jobban.

Most, amikor a zsidókérdés ismét gyakori napirendi pont, úgy érzem nem árt ha tudomásra hozom, hogy hazánkban nagyapámhoz hasonló emberek is éltek és élnek.

Dr. Varga Gyula
Salgótarján Kállai Éva u. 4.

A *Szombat* válaszol

Berkes Lajosné, Budapest. Gatter László bíró tevékenységéről ejt egy-két megszívlelendő szót levélírónk: „Hogy is van ez?" – teszi fel jogosan a kérdést – dr. Péntek László bírótól elvették a Szent Korona és annak szerkesztője Romhányi ügyének tárgyalását (a vád közösség elleni izgatás), és átadták a felsőbb igazságügyi szervek Gatter Lászlónak. Jogilag nagyon is kifogásolható indoklással. Gatter viszont – írja B.L. – mint a demokrácia „elkötelezett híve" a sajtó szabadságát és a szólásszabadságot féltve sehogy se bírta elhatározni magát, hogy elmarasztalja Romhányi úrékat. Ezek után sietett dr. Balsai István Gatter Lászlót a Pest Megyei Bíróság elnökének kinevezni. Lám, önként adódik a következtetés, így is lehet manapság érdemeket szerezni és a ranglétrán feljebb lépni. „Kérdem a tisztelt szerkesztőséget – így B.L. – nem kellene-e Önöknek kihegyezett tollal megszellőztetni az esetet?"

Némi iróniával: ezt az ügyet bármeddig szellőztetik – büdös marad. De félretéve a tréfát, reméljük az Alkotmánybíróság döntése nyomán immár rövidesen megszületik az elmarasztaló ítélet.

Weisz Sándor, Budapest. „Bélyeggyűjtés a szenvedélyem. Mégpedig zsidó témájú bélyegek érdekelnek" – írja W.S. levelében. Legutóbb kellemes meglepetésben volt része. „A zsidók spanyolországi kiűzetése 5oo. évfordulója alkalmából nagyon értékes, ízléses kivitelű blokot bocsátottak ki Izraelben. S izraeli gyűjtőtársaim megküldték nekem az új bélyegsort." Szinte egyidejűleg érkezett W.S. számra Bulgáriából hasonló témájú bélyeg: az első szefárd zsidók bulgáriai letelepedésének 5oo. esztendejére emlékeztető darab. Levélírónk ezzel kapcsolatban megjegyzi: a bolgárok megtagadták a zsidók deportálását a negyvenes években. A bolgár főpapok kimentek az utcára tüntetni, s így juttatták kifejezésre tiltakozásukat az Európában folyó deportálások ellen. (Bár nálunk is megtették volna!) „Nem lehetne erről bővebben írni a Szombatban?" – kérdi W.S. Válaszunk: lehet, és az ősz folyamán próbálunk sort keríteni rá.

Szigetvári Éva, Bécs. „Az volna az óhajom – írja – hogy a *Szombat* behatóbban foglalkozzon az ifjúság problémáival. Elsősorban a zsidó ifjúságra gondolok, vagyis legyen a lap ifjúságcentrikusabb. Felhívnám a figyelmet arra, hogy a zsidó társadalmi élet jelentős karéja a három zsidó gimnázium és az ifjúsági szervezetek körül tömörül. Épp ezért a problémáikkal, gondjaikkal, örömeikkel többet kellene foglalkozni a lapnak. Elnézést a kritikai észrevételekért."

Nincs elnézés – nem szükséges –, igaza van. Igyekszünk.

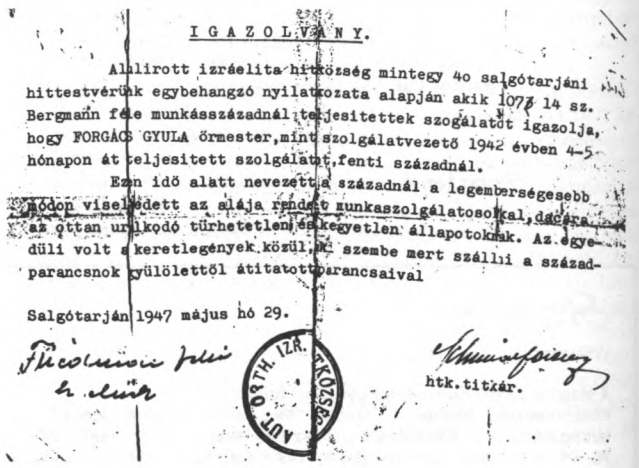

I G A Z O L V Á N Y.

Alulírott izráelita hitközség mintegy 4o salgótarjáni hittestvérünk egybehangzó nyilatkozata alapján akik 1073 14 sz. Bergmann féle munkásszázadnál teljesitettek szolgálatot igazolja, hogy FORGÁCS GYULA őrmester,mint szolgálatvezető 1942 évben 4-5 hónapon át teljesitett szolgálatot,fenti századnál.

Ezen idő alatt nevezett a századnál a legemberségesebb módon viselkedett az alája rendelt munkaszolgálatosokkal,dacára az ottan uralkodó türhetetlen és kegyetlen állapotoknak. Az egyedüli volt a keretlegények közül, ki szembe mert szállni a századparancsnok gyülölettől átitatott parancsaival

Salgótarján 1947 május hó 29.

htk.titkár.

Nemeskürty István

Bűnbánatból fakadó szeretet

Kilencszáznegyvenhat évvel ezelőtt, az 1046. esztendő nyarán így fogalmazott Gellért csanádi püpök, a Szent István halála óta tartó nyugtalanságokat tapasztalva:

„A legközelebbi napokban veszélyes idők fognak bekövetkezni, fanatizmustól feltüzelt tömegek lábbal tapodják majd az isteni törvényeket."

Ő maga vértanúságra készült, és felidézte a három hős ifjúnak *Dániel* próféta harmadik könyvében leírt történetét. Három zsidó ifjú: *Sidrák, Misák* és *Abednégó* megtagadta, hogy a bálványoknak áldozzon, ezért *Nabukodonozor* tüzes kemencébe vetette őket, ahonnan azonban egy angyal mindhármukat kiszabadította. Feltűnő, hogy a keresztény magyar állam egyik első püspöke ótestamentumi eseményekre hivatkozik, már 946 évvel ezelőtt felidézvén Izrael fiainak tragikumát, a tüzes kemencét.

Noha a keresztény hit az ősi zsidó vallásból fejlődött ki, és arra épül, hiszen a zsidó Biblia olvasmányai a mai napig elhangzanak minden szentmisén, nem is szólva a világi büntetőjogban is érvényes tízparancsolatról, vagy arról a tényről, hogy a keresztény szertartások visszatérő szavai az *ámen* és az *álleluja* vagy a *hozsánna* – mégis figyelmet érdemlő sajátosság, hogy a hagyományos magyar hitéletben és a vallásos köztudatban aránytalanul nagyobb a szerepe a zsidó Bibliának, mint más országokban. A XVI. század magyar nyelvű bibliai énekeinek kilencven százaléka ótestamentumi tárgyú. Különösen a török háborúk idején lelt vigaszt a magyar hívő az ószövetségben, olyannyira, hogy a magyar nép akkor lelki testvérének tekintette a zsidóságot. Zrínyi Miklós a Szigeti veszedelemben „a jó, az igaz, a nagy Jehovának" tulajdonítja erkölcsi győzelmét, és a költők általában így fohászkodtak, mint például *Gyarmati Imre* 1595-ben:

Ábrahám atyánknak, Jákonak Istene,
Könyörülj rajtunk, bűnösök reménye

Balassi Bálint az általa vezényelt lovasság zászlajára példaképének, a költő Dávid királynak képét hímeztette.

Hogy ez a zsidó-magyar közösségtudat mennyire élt a hajdani Magyarországban, arra bizonyosság *Otrokocsi Fóris Ferenc* lelkésznek 1712-ben kiadott munkája: *Restitutio Israel Futura* – Izrael jövőbeni helyreállítása, melyben kifejti, hogy Mózes népét a sztyeppékről a Kárpátok alá vándorolt magyarság fogja az egyesítéshez segíteni és keblére ölelni. Ugyanő és mások még a zsidó-magyar nyelvrokonságot is bizonyítani vélték.

Sajnos azonban, mint ez a mai gyászünnepély is tanusítja: a XX. század közepén mindennek az ellenkezője történt. Hogy miért: nem lehet e megemlékezés tárgya. Ezért inkább *Füst Milán*t idézem, aki a költő művészetével tömöríti verssorokká a magyarázatot:

Megbolygatták hitedet, az eszed megzavarták,
szavak áradatával lepték el világodat,
áradás szennyével borították be kertjeid-

üszökké vált minden, aminek sudárrá kellene szöknie.

Ő így érezte hát, Füst Milán, *A magyarokhoz* című, tudatosan Berzsenyit idéző versében: megbolygatták hitünket, megzavarták eszünket, szavak szennyes árjával lepték el világunkat. Így történhetett a szörnyűség, amire fél évszázad múltán is borzadva kell visszagondolnunk: tisztviselők légiója fogalmazta hónapokon át a zsidóüldöző törvényeket, az országgyűlés többsége elfogadta ezeket, és a törvényerőre emelt emberpusztítást további hivatalnokok ezrei iktatták, lajstromozták, elrendelték, hogy végül a fegyveres testületek is bűnrészessé váljanak: saját öltözékben, fegyvertelenül küldték a pusztulásba a zsidó férfiakat a harctérre, s hogy ez se legyen elég, az ország német megszállása után nők és gyermekek is osztoztak a férfiak tragikus sorsában, vonatszámra szállították őket ama tüzes kemencékbe, amelyekről Dániel próféta nyomán Gellért püspök is írt, de ahonnan már nem szabadított ki az Úr angyala az áldozatokat. De ne maradjunk az általánosításoknál. *Vétkessé váltunk mindannyian,* mert noha ezrekre tehető a menteni és segíteni kész magyar keresztények száma, mégiscsak egy ország nézte és tűrte ezeket a törvényeket, azok fokozódó szigorítását egészen a tömeggyilkosságig. Közöny? Fásultság? 1944-ben a bombázások réme, amikor a bombák nem nézték kire hullnak? Ne keressünk józan magyarázatot.

Az egyetlen lehetséges, erkölcsös és igaz magatartás a *bűnbánat.* Ezért volt annakidején gesztusértékénél is jelentősebb tett *Willy Brandt* térdrehullása akkor, ott, Varsóban, a német nép nevében, pedig éppen ő igazán ártatlannak mondhatta magát, és ezért fontos minden bűnbánó megemlékezés, mert az őszinte bánatból, megbánásból fakadhat ki újra a megbocsátás és a kölcsönös szeretet virága.

Idéztem már a bölcs öreget, Füst Milánt, aki mint írta, a prófékáktól származik: most újra utalok rá. A *Magyar könyörgés*ben így fohászkodik:

Emeld fel mégegyszer a főnket
Gyűjtsd össze megtört kis erőnket
Könyörögni, hogy tudjunk előtted.

Most tehát könyörgünk az Úr színe előtt és emlékezünk is. Mi magyarok, mindnyájan, mert ez a gyászünnep az *egész magyar nemzet* gyásza is, hiszen a sok névtelen áldozat között ott pusztultak a magyar irodalom, művészet és tudomány jelesei; és igen, az egész magyarság gyásza, mert jelképesen az egész magyarság bűne is volt.

De remélem, úgy is mint katolikus, keresztény magyar, hogy ez a bűnbánó emlékezés békévé oldja a múlt vétkeit. Reméljük, hogy a szeretet győzni fog a gonoszságon. Reméljük, hogy visszatér Gellért püspöknek és Zrínyi Miklósnak és Balassi Bálintnak és Otrokocsi Fóris Ferencnek a világa, mert hiszen végül is, bár a magyarság közreműködése nélkül, bevált próféciája, a Restitutio Israel Futura... Reméljük, hiszen Szent János apostol és evangélista, a zsidó halászmester szerint:

„Isten: a szeretet"

Ámen, úgy legyen.

Elhangzott a budapesti Új Városháza dísztermében, a Jád Vásém kitüntettek részvételével rendezett Jom Hásoá emlékünnepségen, április 29-én.

Hazugságok és igazságok a Panoráma arab-izraeli konfliktust bemutató filmjeiben

Az egykor híres, ma inkább hírhedt *Benedek István* professzor szerint „hazánkat külső és belső ellenség veszi körül." Ehhez hasonlóan sajátos összefüggések hallhatók ki a Panoráma arab-izraeli konfliktust bemutató filmjeiből is. A *Panoráma* riporternője legutóbb például a *romániai magyarok elnyomásához* hasonlította az *arabok izraeli helyzetét*. A zsidóság magyarországi szervezetei – többek között – ez ellen a kitétel ellen is tiltakoztak, és kijelentették, hogy a Panoráma filmjei alapvetően *meghamisítják* e konfliktus lényegét. A Külpolitikai Főszerkesztőség alacsony hangnemben utasította vissza ezeket az állításokat. E furcsa vita lekerült a napilapok hasábjairól, de korántsem fejeződött be – állítja *Bányai László*, a kérdés jogász szakértője, akinek e témáról szóló előadása a Panoráma forgatóstábjának tolakodó magatartása miatt nemrégiben elmaradt.

A cím – a kutató szerint – arra utal, hogy a filmekben igaz és hamis állítások egyaránt előfordulnak, de az utóbbiak nyomasztó túlsúlya szándékoltságra enged következtetni. A képek valódiak, ám *hamis a narráció és hamis az összkép*.

Valótlan állítása a filmnek, hogy a palesztinai arabok a filiszteusok leszármazottaiként őslakosok, és többezer éve e területen élnek. A palesztinai arabok ugyanis a VII. századtól kezdve telepedtek meg Palesztinában. Így nem többezer éve, hanem mindössze 1300 éve laknak ebben a térségben. Ugyanakkor a Bibliából is ismert filiszteus nép sem volt őslakosa Palesztinának. Maga a név is azt jelenti, hogy *idegen, bevándorolt*. A filiszteus nem sémi, hanem indoeurópai nép, amely a népvándorlások korában az Égei-tenger vagyKréta sizgetvilágából menekült és telepedett meg a gázai övezet vékony tengerparti sávjában. E nép semmilyen tekintetben, sem kultúrájában, sem vallásában, sem szokásaiban nem tekinthető a sémi arabok őseinek. A filiszteusoknak csak a neve maradt meg a zsidógyűlölő *Hadriánus* jóvoltából, aki bosszúból „keresztelte át" az ország nevét Izraelről és Judáról Palesztinára (Filiszteusföld).

Ugyancsak tarthatatlan az az állítás, amely szerint Kelet-Jeruzsálem kizárólag muzulmán és keresztény arabok által lakott városrész, amelynek az arab jellege kétségbevonhatatlan igazság. A Panoráma riportete elhallgatja, hogy Kelet-Jeruzsálemnek mindig is része volt és ma is az a zsidó negyed. A filmek nem szólnak arról, hogy a városrészt meghódító transzjordániai uralkodó 1948-ban előzte e városrész zsidó lakosságát, és házaik, zsinagógáik jelentős részét lerombolta. Így esett áldozatul a híres *Hurva* zsinagóga. Az Olajfák hegye zsidótemetőinek sírköveit az arabok építkezésre használták. 1967-ben az izraeli Véderő egyesítette a várost. A keleti városrész zsidónegyede is újjáépült, és lakosai visszatérhettek eredeti lakóhelyükre. Az egyesített várost az izraeli kormány a zsidó állam fővárosává emelte.

Tanulságos az a siluani (óváros környéki arab falu) történet is arról az öt arab családról, akiket egy éjszaka zsidó fegyveresek kergettek ki házaikból. A lakóhelyükről eltávozott arabok azt állították, hogy erőszakkal űzték el őket. Az igazság ezzel szemben az, hogy házaikat jó pénzért zsidó családoknak *adták el*. Ám elővigyázatosságból, félve a militáns arabok bosszújától, igyekeztek az erőszakos kiköltöztetés látszatát kelteni, hiszen az *intifáda* évei alatt az arab áldozatok többségét – az ellenséggel való kollaborálás vádjával – maguk az arabok, a *Hamas* és a *PFSZ* halálkommandói végezték ki. A vevők egyike, a Meiyouhaus-família – talán nem érdektelen megjegyezni – a saját házát vásárolta vissza. A család 1924-től lakott ebben a faluban 1947-ig, amikor is az Arab Légió katonái erőszakkal kényszerítették őket a ház elhagyására.

A Panoráma előszeretettel vizsgálja az emberi jogok helyzetét a demokratikus Izraelben, de nem tartja szükségesnek megvizsgálni e jogok állását, a környező arab diktatúrákban. Vajon bemutatott-e a Panoráma tudósítást a szíriai zsidók életéről? – teszi fel a kérdést Bányai László. Ha csak a Panoráma filmjeiből kellene tájékozódnunk – szerencsére nem ez a helyzet –, akkor vajon értesültünk volna-e ar-

Egy incidens tényei

A MAZSIKE havi klubértesítőjében április 30-ra hirdette meg a *„Hazugságok és igazságok a Panoráma arab-izraeli konfliktust bemutató filmjeiben"* című előadást. Nem hirdette meg nyilvánosan a programot, annak ténye szándékán kívül jelent meg az előző napi Vasárnapi Hírekben és a Rádió aznapi egyesületi híreiben. A Hírlevél fejlécén szereplő mondat: *„Előadásaink, klubjaink tagjaink számára nyitottak!* egyébként is „hatályos".

Mindezek ellenére, a rendezvény előtt két órával a Panoráma főszerkesztője telefonon felhívta az előadót, s a tőle általánosan megszokott hangnemben és stílusban azt állította, hogy az estre meghívót kapott, amelyen ez áll: „Minden érdeklődőt szeretettel látunk". „Így – mint mondta – az előadás nyilvános, és ő mint magyar állampolgár ezen *„kamerával és mikrofonnal"* kíván résztvenni. *Bányai László* közölte vele, hogy szándéka megtisztelő, de sem az idő, sem a hely nem alkalmas a kép- és hangfelvételre. Egyben kifejezte azt a szándékát, hogy egyeztetett időpontban a Panoráma rendelkezésére áll. Ezt a főszerkesztő úr határozottan visszautasította, mondván, általában nem kíváncsi az előadásra, de a MAZSIKE klubjában meg fognak jelenni. Így is történt. A forgatócsoport bekapcsolt mikrofonnal és kamerával lépett be a terembe. Tette ezt annak ellenére, hogy a forgatásra semmiféle engedélyt nem kapott. A közönség hosszú vita után egyértelműen úgy határozott, hogy ellenzi a jelenlétüket. A *Járai Judit* vezette csoport ekkor úgy döntött, hogy kép- és hangfelvétel nélkül nem óhajt az előadáson részt venni. A MAZSIKE Elnöksége a résztvevők személyiségi jogainak megsértése miatt panaszt tett a MTV Elnökénél. A vizsgálat ma is tart. Fenti írásunk az elmaradt előadás tételgondolatait vázolja.

Helyesbítés

Számos sajtóhiba közül csak egyet korrigálnánk előző számunkból. A remény *című írásunkban, az izraeli himnusz fonetikus átírásánál a negyedik sor helyesen: „hátikvá senót* álpájim". *Természetesen így rímel csupán az utolsó sor utolsó szavára.*

A konzekvencia: mégiscsak meg kellene tanulnunk héberül, hogy ne legyen szükségünk zavaró - s újabb hibalehetőséggel kecsegtető - átírásra.

ról, hogy a 4500 fős zsidó lakosság Szíriában (3500 Damaszkuszban, 1000 Aleppo-ban és Kamishli-ben) gettóban él? Kivándorlásra ugyanakkor nincs lehetőségük. Asszad szír elnök túszként tartja őket fogva. A gettóban kínzóközpont működik.

Vajon a Panoráma filmjeiből értesülhettünk-e arról, mi a sorsa a szír zsidó Sueid-fivéreknek? A 33 éves gyógyszerész Élinek és a 47 éves hétgyermekes családapának Selimnek, akiket 1987-ben bírói eljárás nélkül tartóztattak le és tartanak fogva mind a mai napig. Az elmúlt év novemberében pedig újabb hat és fél év börtönbüntetést kaptak idegen hatalommal való együttműködés vádja miatt, természetesen ismét bírói eljárás nélkül. De ez csak egy eset a sok közül.

Végezetül a kutató megemlíti, hogy a Panorámának az az állítása, hogy Izraelnek az 1967-ben elfoglalt valamennyi területről vissza kell vonulnia, a határozat jellegének és tartalmának teljes félreértésén és félreértelmezésén alapul. E határozatról maga az egyiptomi ENSZ főtitkár, Butros Ghali jelentette ki, hogy nem kötelező erejű, csak ajánló jellegű. Ugyanis a volt Szovjetunió és arab barátai által beterjesztett határozati javaslatot Izrael agresszorrá minősítéséről, mind a Biztonsági Tanács, mind pedig a Közgyűlés nagy többséggel elvetette. Márpedig ez utóbbi elfogadása nélkül a Biztonsági Tanács csak ajánló határozatot hozhatna. Így a 242. számú határozat alapján Izrael kiüríthet területeket, de nem köteles megtennie azt.

A hamis állítások, egyoldalú tények és elhallgatások sorát folytathatnánk – jelenti ki a kutató -, de talán az eddigiekből is kiderült, hogy a Panoráma két évvel a rendszerváltás után is az elmúlt évek Izraelt egyoldalúan láttató gyakorlatának híve és követője maradt.

-ió

Mi újság a Pax Rádió körül?

Az utóbbi időben sok szó esett a Magyar Rádió vallási műsorairól. Ezzel kapcsolatban az érdeklődés homlokterébe került a frissen megindult ökumenikus rádióműsor, a *Pax Rádió* is. Tulajdonképpen mit takar ez az elnevezés? – kérdeztük *Landeszman György* főrabbit, aki az egyházak mellett a Hitközséget képviseli a Rádió munkájában.

– Ez a Magyar Rádió vallási műsora, főrabbi úr?

– A Magyar Rádió kezdeményezte, de kilépett a szervezésből a későbbi időszakban. Már 1990 novemberében elnöki döntés született arról, hogy a Magyar Rádió pénzügyi és technikai segítséget nyújt vallási tartalmú, ökumenikus jellegű, kereskedelmi rádió-adás létrehozásához, anélkül, hogy a szerkesztési munkában tevékenyen résztvenne és ezzel kapcsolatos felelősséget vállalna.

– Úgy hallottuk, hogy a kereskedelmi jelleg később háttérbe szorult.

– Így igaz, a lényeg az egyházak hozzájárulása a neveléshez és a ökumenikus kapcsolatteremtéshez. Egyénekhez akarunk szólni, személyiségeket nevelni. Különösen fontos számunkra a család szerepe.

– Eddig a zsidóság nem szerzett jó tapasztalatokat az ökumenikus akciókkal.

– Ez témák és arányok kérdése. Itt talán nem fogunk olyan rosszul járni. Egyelőre nagyon jó hangulatban ülésezünk a katolikus és protestáns megbízottakkal.

– Mi lenne a Pax Rádió tevékenysége?

– Minden felekezet önállóan adja saját értékeit. Nagy szükség van ma a társadalom erkölcsi alapjainak erősítésére.

A Pax Rádió júniusban lezárult négy hónapos próbaüzemeltetése kedvező tapasztalatokat hozott. Érdekesség, hogy a kezdeményezésnek a honvédelmi tárca is biztosít a jövőben bizonyos támogatást.

Mivel az indulóvagyonba a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége éppúgy százezer forinttal lépett be, mint az összehasonlíthatatlanul nagyobb és vagyonosabb katolikus, illetve protestáns egyházak, illő és jogos a kívánság, hogy a zsidóság ne demográfiai arányszámának megfelelően kapjon „részt" a műsorokban.

R. P.

Szombat Szalon

A Gólem naplója címmel nyílt meg Thury Levente kiállítása a Vigadó Galériában május 21-én, s június 14-ig várja látogatóit. A kiállítás utolsó napján, *június 14-én, vasárnap 16 órakor* (tehát egy órával korábban, mint májusi számunkban jeleztük) a *Vigadó Galériában*, folyóiratunk a *Szombat* könyvpremiert rendez. Charles Fenyvesi (Fenyvesi Károly) *Mikor kerek volt a világ* című dokumentumregényét mutatja be. Nem véletlen a helyszín, mert a könyvben oly sokszor emlegetett föld és a Gólem-legendakör nem esik messze egymástól, és egy érdekes rokoni viszonyra, egy különös családtörténetre is fény derül. A beszélgetés résztvevői: *Thury Levente, Charles Fenyvesi, Borbás Mária, Kozma György és Raj Tamás.* Közreműködik *Kézdy György* színművész.

„Csodarabbi" Jahrzeit *Szombat* buszkirándulás

A *Szombat* szerkesztősége buszkirándulást szervez *Móse Teitelbaum* sátoraljaújhelyi „csodarabbi" *jahrzeit*-ján, támmuz 28-án *(július 29-én, szerdán)* a hászid vallási vezető sírjához. Reggel 7 órakor indulunk a VII., *Garay u. 48.* (MAZSIKE) épülete elől, s a nap folyamán felkeressük a bodrogkeresztúri Sájele, az olaszliszkai *Herschele Friedmann* és a nagykállói cáddik, *Jichák Eizik Taub* sírját. Sorrendben tudjuk elfogadni a jelentkezéseket *44* férőhelyre. A részvételi díj *700* Ft. Érdeklődni hétköznap délutánonként az *1426-924*-es telefonszámon, jelentkezni az összeg befizetése ellenében a VII., Garay u. 48. (MAZSIKE) címén lehet.

A Teitelbaum-sír

Nyári szünet

Tisztelt Olvasó!

Az elkövetkező két kónapban nélkülöznie kell a *Szombat* társaságát a nyári megjelenési szünet miatt. Mint tudják, évente tízszer jelenünk meg, s mi is úgy vagyunk, mint a viccbeli Kohn, aki abból él, hogy szombaton zárva a boltja. Félretéve a tréfát, folyóiratunkat éppúgy sújtja a „megélhetési nehézség", mint sok magánembert, céget, s főként kulturális lapot és intézményt szerte az országban. Ugyanakkor terveink, vágyaink arra sarkallják szerkesztőségünket, hogy ne csak szinten tartsuk, de fejlesszük is szellemi vállalkozásunkat: a *Szombat*ot. Élő rendezvényekkel kívánjuk színesíteni palettánkat, ezt hirdettük előző, s hirdetjük jelen számunkban. Újabb *Szombat Szalon*ra és a nyári *cáddik jahrzeit* idejére szervezett *buszkirándulás*ra várjuk Önöket.

Remélhetőleg ősszel hírt adhatunk a már bejegyzett *Szombat Alapítvány*ról, mely folyóiratunk megjelenését és rendezvényeit kívánja elősegíteni. Kérjük előre is segítségét, ötleteit folyóiratunk helyzetének megszilárdítására, hiszen célunk közös: hogy Ön, Tisztelt Olvasó, színvonalas, széleslátókörű, választott kötődései mellett eredményesen kitartó *Szombat* számokat kapjon kézhez.

Ajánljuk magunkat, s Ön is ajánljon bennünket újabb lehetséges Olvasók bizalmába!

A szeptemberi viszontlátásig üdvözli Önt

A *Szombat* szerkesztősége

Lesz-e Zsidó Gimnázium a Radnótiból?

Ki tanítson az Abonyi utcában?

Magyarországon 1945 előtt - a jasivákat nem is számítva - közel negyven zsidó iskolában oktattak. Többségük elemi ismereteket adott, volt továbbá szakmai végzettséget biztosító, a középiskola alsó négy osztályának számító polgári, Budapesten és Debrecenben pedig gimnázium is. A háború végére a fővárosin kívül mind elárvult.

A vonatkozó törvény értelmében az egyházak visszakapják azokat az ingatlanaikat, amelyeket eredeti funkciójuk szerint működtetni tudnak, *a kormány azonban nem gondoskodik az épületekben jelenleg működő iskolák elhelyezéséről.* Így van ez a mi esetünkben is: a hajdani és jövőbeni Zsidó Gimnázium falai között jelenleg az egyik legrangosabb középiskola, az *ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Gimnáziuma* található. Ezernél több diák, s egy olyan pedagógus közösség, amely csak együtt mentheti át jelenlegi nívóját. Mi mégsem mondhatunk le az épületről, mert az jelkép lesz: az öreg falak között útjára induló zsidó szellemiségű oktatás a megmaradást fogja hirdetni, az életfa újrasarjadását.

Ma azonban komoly érdekek súlyos érvei ütköznek az ingatlan visszaigénylése kapcsán, ezért kértünk nyilatkozatot az érintettektől.

Anna Frank Gimnázium: Terveinkhez nélkülözhetetlen...

DR. BEREND RÓZSA igazgatónő: Az épületet először a németek foglalták le 1944-ben és tették tönkre. A háború után a Joint hozatta rendbe, azután jött az államosítás. A katolikus iskolák mellett – mint egyetlen felekezetit – engedték ugyan továbbra is működni, de elhelyezéséről nem gondoskodtak, így kényszerült a *Rabbiképző Intézet* épületébe a 4 osztályra csonkított gimnázium. Az utóbbi három-négy évben az öntudatra ébredés hál'Isten megsokszorozta létszámunkat. Tavaly ősszel *három elsős osztályt* indíthattunk, ezt teremhiány miatt az idei szeptemberben nem ismételhetjük meg, csak két első lesz. Sok gyereket férőhely hiányában el kellett utasítanunk.

Ebben az épületben nem valósíthatjuk meg új oktatási koncepciónkat, melynek egyik fontos eleme a 6 általános iskolai és a 6 gimnáziumi osztály, illetve a régi 4+6-os forma. Sikeres a számítógép-programozó oktatás, ezt szeretnénk teljessé tenni, figyelve arra is, hogy manapság csupán gimnáziumi végzettséggel nehéz elhelyezkedni. Terveink szerint az érettségi utáni egy év alatt programozó szakembereket képezünk ki. Ehhez is hely kell, s további termek nyelvoktatáshoz. És hogy egységes legyen a nevelés, a Hitközség elnöksége szeretne egy óvodát alapítani.

– A terv azonban nem azonnali igény. Kompromisszumként elfogadható, hogy fokozatosan költöznének az Abonyi utcába, a Radnóti pedig ott évről évre csökkentené osztályait?

DR. BEREND RÓZSA: A magam részéről a tervet elfogadhatónak tartom, de az elsősorban a Radnótinak rossz. Ma még számos olyan épület igényelhető, amely alkalmassá tehető iskolai célra. De ha ezeket privatizálják? Másrészt, a Radnóti diákjai közül, aki akar nálunk is folytathatja tanulmányait.

Az eddig elhangzott érvekhez hozzáteszem, hogy egy iskola szellemiségéhez hozzátartozik az Alma Mater. A régihez iskolánk egykori diákjai különösen ragaszkodnak, azok, akiknek anyagi segítségét nem nélkülözhetjük, akik hozzájárulnának az Abonyi utcai épület halaszthatatlanná vált felújításához!

Radnóti Miklós Gimnázium: Csak együtt megyünk el!

Az iskola homlokzatán vörös téglából kirakott bibliai növények ornamentikája tekereg, két hatalmas menóra, a tornyokon stilizált kőtáblák. Bent, a folyosók falain tablók sora. A 60-as, 70-es években itt több zsidó család gyermeke érettségizett, mint az Anna Frank Gimnáziumban. Az igazgatónő szobájának falán a névadó, a munkaszolgálatban meggyilkolt költő portréja. *Réz Gáborné dr.* igazgatónő és *Schiller Mariann* tanárnő, aki maga is itt diákoskodott, a következőket mondják el:

RÉZ GÁBORNÉ: 12 osztályos iskolánkban 1040 gye-

Új zsidó szervezet

1992. március 22-én, az *European Jewish Forum* második, londoni konferenciáján megalakult a mozgalom magyarországi tagozata, a *Magyarországi Zsidó Fórum.* Alapító tagjai: *Hernádi Miklós* író, *Karsai László* történész, *Korányi László* vállalkozó, *Pelle János* író. Az European Jewish Forum célja az európai zsidó közösségek érintkezésének, dialógusának élénkítése, közvetlen-személyes kapcsolataik feldúsítása, csereutazások -, csereüdülések, tanulmányutak, konferenciák szervezése, az európai zsidó szellemiség fokozottabb bekapcsolása az amerikai-izraeli kommunikációba stb. A Magyarországi Zsidó Fórum szívesen veszi olyan, Magyarországon élő, akár vallásos, akár agnosztikus zsidók bekapcsolódását, akik - alkalmanként költséget sem kímélve, máskor vendégszeretetet igénybe véve - meg kívánják osztani a nagymúltú magyarországi zsidó kultúrát, akár itthon, akár külföldön a rendkívül érdeklődő angliai, franciaországi és svájci Fórum tagjaival, a külföldön szerzett tapasztalatokat pedig készek otthon kamatoztatni.

A mozgalom résztvevőiként alighanem az lehet legfontosabb tennivalónk, hogy a külföldi tapasztalatokból kiindulva biztosabb alapokra helyezzük a magyarországi zsidóság önérzetét és jogállását, megfogalmazzuk társadalmi szerepkörét, stabilizáljuk közérzetét, és megjavítsuk együttélését a magyarsággal.

A Fórum és annak magyarországi tagozata nem hierarchikus szervezet. Személyek és családok informális, baráti hálózata.

Politikai színezete nincs, viszont európai eszmeiségéből következően kultúraféltő, humanista alapokon áll. A Magyarországi Zsidó Fórum nem zárkózik el nemzetközi üzleti kapcsolatok serkentésétől, de nincs tőkéje, nincs költségvetése, nincs fizetett alkalmazottja. Erejét tagjainak szellemiségéből, vállalkozó kedvéből, illetve ezek cseréjéből meríti.

Tagfelvételre jelentkezni lehet a 176-6885 telefonszámon.

rek tanul, és kiépülőben van a 8 gimnáziumos forma. 5 éve indult el az úgynevezett tehetségnevelő program, ezt már 20 iskola alkalmazza. Az iskola vonzerejét bizonyítja, hogy hússzoros volt a túljelentkezés az első osztályba.

SCHILLER MARIANN: Minden államosított iskola megőrzött valamit elődjének szellemiségéből. Nálunk sok gyerek ébredt zsidó öntudatra, míg a többiek számára a zsidó másság természetesnek fogadott és értékes lett. Itt kezdtük – először Magyarországon – állami iskolában tanítani a héber nyelvet, szívélyes a kapcsolatunk a Haifa közeli Kirjat Tivon gimnáziumával.

RÉZ GÁBORNÉ: Április elején az egyetem gazdasági főigazgatójával és a rektori hivatal jogászával együtt tárgyaltunk a hitközség három képviselőjével. Akkor hangzott el, hogy az épületre már ősztől igényt tart az Anna Frank. Mi megértjük őket, de elvárjuk, hogy a mi sokéves munkánkat is figyelembe vegyék.

SCHILLER MARIANN: A Radnóti már hosszabb időt töltött itt, mint azt megelőzően a Zsidó Gimnázium.

– A Radnóti értéke nem az épületben van, hanem a módszerében, pedagógusaiban, tekintélyében. Ez pedig áthelyezhető más épületbe.

RÉZ GÁBORNÉ: Hol az a megfelelő épület? Mi csak együtt megyünk el innen! A gyerekek egy része – éppen a sajátos tanrend miatt – évvesztés nélkül nem is tudná más iskolában folytatni tanulmányait.

MAZSIHISZ: Ragaszkodunk a szeptemberhez!

ZOLTAI GUSZTÁV a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének ügyvezető igazgatója: A volt egyházi iskolák visszaszolgáltatásáról szóló törvény kimondja: amennyiben a jelenlegi működtető és az igénylő felekezet, illetve egyház nem tud megállapodni az adott oktatási intézmény épületének ügyében, akkor arról egy minisztériumi bizottság foglal állást. Mivel a Radnóti Gimnázium elhelyezése meghaladja a Hitközség és az ELTE hatáskörét, elhelyezési lehetőségét, május 4-én levelet küldtünk dr. Pálos Miklósnak, a Művelődési és Oktatásügyi Minisztérium államtitkárának, és kértük az illetékes bizottság összehívását. A mi álláspontunk változatlan: az Abonyi utcában akarjuk az új tanévet megkezdeni.

Vá-

*

A fenti cikk olvastán nem könnyú a helyzete annak, aki szívén viseli a zsidó oktatás ügyét, ám elfogulatlanul kíván véleményt formálni a Radnóti kontra Zsidó Gimnázium kérdésében. Méltánylandó érdekek sorakoznak mindkét oldalon. Kétségtelenül jogos a Radnóti Gimnázium vezetésének igénye, hogy a jól működő intézmény ne „szórattassék szét", ugyanakkor belátható a Hitközség igaza, amennyiben szolgálni kívánja a zsidó értékrendben oly fontos oktatás-nevelés jövőjét, bővíteni annak dologi feltételeit.

Csak a valahai zsidó tulajdon visszaszerzésére van jogi, anyagi lehetőség, s annak felújítása, használatra alkalmassá tétele szintén horribilis ráfordítást kívánt. Egy felmérés szerint a Radnóti renoválása 240 millió forintos tételt jelent, s az ehhez szükséges 3 millió dollárt a Hitközségről származó információink szerint az „abonyisták" a Zsidó Gimnázium egykori növendékei – ma jómódú külföldi személyiségek – adnák össze. Az ő kikötésük, hogy az egykori Zsidó Gimnázium épülete legyen ismét az Alma Mater, s csak e feltételük elfogadása esetén folyósítanák a szükséges összeget. Mindkét „oldal" korábbi ideges nyilatkozataihoz a kiszolgáltatottság, a valóban feloldhatatlan érdekellentét – s a másik fél gondjainak belátása is nyilván hozzájárult. Az anyagiakban nem dúskáló Hitközség gúzsbakötve táncol, állami segítségre hiába vár, azért küzd, amiért lehet. A Radnóti végsőfokon állami intézmény, ezért talán több eséllyel pályázhat a kulturális kormányzat – egy másik épületet biztosító – mentőövet kínáló beavatkozására.

Az aranyletétek sorsa

„A német és nyilas gonosztevők által kiontott vér nem lehet az állam bevételeinek forrása„ (1946. XXV. törvénycikk)

Májusi számunkban tudósitást közöltünk *Hogyan raboltak és dézsmálták?* címmel az 1944-ben kényszerletétbe került, majd Ausztriába kiszállított, onnan a háború után épségben visszakerült, utóbb 1946-ban a Magyar Nemzeti Bankban elhelyezett úgynevezett „zsidó arany" hányattatásának első évtizedeiről. Az 1950-es évek első felében - a MNB illetékeseinek lapunknak tett nyilatkozata szerint - szakértői felértékelés után *a Pénzügyminisztérium* felhatalmazottai elvitték. A banknak az átvételről az utolsó grammig elismervényei vannak. Múlt havi cikkünket azzal fejeztük be, hogy az arany további sorsát a PM-ben tudakoljuk.

Az illetékesnek mondott miniszteri kabinettől kértünk hivatalos nyilatkozatot. A két nyilatkozó utólag nem járult hozzá nevének közléséhez, de az alábbi információt adták:

Az 1950-es években a MNB-ból átvett értékek bizonylatait, mert lejárt az iratmegőrzésre előírt 10 év, náluk már nem, hanem a várbeli *Levéltárban* őrzik. Évek óta foglalkoznak a régi PM károsultjainak panaszaival, az utóbbi hónapokban megnövekedett megkeresésekre való tekintettel sürgősen elkérik a Banktól a 40 év elötti átvételi nyugtákat, s azok számai alapján kikeresk a Levéltárban a megfelelő ügyiratokat. Azokból megállapítható lesz, *hová lettek az 1944-ben letétbe helyezett, majd más rendelkezések miatt 1946-ban és 1949-ben is átvett ékszerek.* Feltételezhető, hogy az állami költségvetés javára a *Pénzverde*, az *Óra és Ékszerbolt Vállalat*, az *Artex* feldolgozta, illetve értékesítette bel- és külföldön.

A fentiekből lapunk számára az következik, hogy néhány hét múlva ismét felkeressük a minisztériumot további információért. Tesszük ezt annak ismeretében megerősödve, hogy az 1944-ben letétbe helyezett értékek visszaszolgáltatására a kormányt és az államhatalmi szerveket máig *hatályos jogszabályok kötelezik*, így a bevezetésben idézett 1946-os XXV. törvény s annál is magasabb jogforrás: a Párizsi Békeszerződés.

Tudjuk azt is, hogy nemesfém, drágakő mellett más vagyon is letétbe került, mint a mai napig osztalékot fizető nyugati, tengerentúli bankok, cégek részvényei, továbbá műtárgyak, bélyeggyűjtemények, szőrmék. Ilyenekből elrejtetteket a hatóságok 1944-ben számosat felfedtek, de azok – meglevő bizonylatok tanúsitják – a nyilas hatalomátvétel után szintén az MNB-be kerültek, s a már említett értékekkel utaztak Nyugatra, majd tértek vissza a háború után.

Jelen sorozatunkban mégis csak az „aranyvonat„ nyomában járunk. Bízva abban, hogy a szeptemberi *Szombat*-ban számos információval szolgálhatunk.

V.E.

Szombati vendégség

Magyarországon jelenleg mintegy *200 izraeli diák* tanul: joghallgatók, orvostanhallgatók, a *Pető Intézet* növendékei. Az izraeli diák-kolónia jóformán elkülönülten, ám a magyarországi zsidóságtól is meglehetős távolságban él. Ez sajnálatos tény, hiszen közülünk oly sokan keresnek kapcsolatot izraeliekkel, miközben róluk megfeledkezünk.

Tisztelettel kérem Hittestvéreimet, hogy családi környezetükben *lássák vendégül egy-egy péntek esti, vagy szombat déli ebédre-vacsorára* az itt tanuló és többnyire bensőséges zsidó családi környezetet igénylő fiatalokat! Legyen közöttünk meghitt emberi kapcsolat, amely azután tartós barátsággá alakulhat.

A szombati vendégségre szóló meghívást kérem pontos lakcim és telefon megjelöléssel *Gömöri András* újságíró telefonján bejelenteni *(156-8126)*, aki a közvetités feladatát volt szives magára vállalni. Kérjük külön megjelölni, ha *vallásos környezetet, vagy kóser ellátást* tudnak biztosítani. Köszönjük.

Raj Tamás

A Magyar Zsidó Levéltár anyakönyvei

Magyarországon a zsidó hitközségi *anyakönyvezés* a *mohél* (körülmetélési) könyvekkel kezdődött az 1780-as években. Országosan a XIX. sz. közepére terjedt el, majd az állami anyakönyvezés bevezetése után (1985) azzal párhuzamosan folyt. A jelenleg rendelkezésünkre álló legjobb összefoglaló munkák mind a második világháború előttiek.[1] Ezek azonban mára gyakorlatilag elavultak, részben a közigazgatásban történt változások, részben pedig a hitközségek számának tragikus csökkenése miatt. A zsidó anyakönyveket érintő *egyetlen* komolyabb felmérést eddig a *mormon* egyház végezte, az annak idején mikrofilmre vett anyag másolata a *Magyar Országos Levéltár* (MOL) gyűjteményében is megtalálható. Így a MOL viszonylag nagy mikrofilmgyűjteményt mondhat magáénak. A MOL-on kívül zsidó anyakönyveket a Magyar Zsidó Levéltárban, a Budapesti Zsidó Hitközség hivatalában, a Magyar Zsidó Múzeumban, a megyei levéltárakban és a működő zsidó hitközségeknél őriznek, eredeti-, másodpéldány- és másolat formájában vagy mikrofilmen.

Részben tudományos célokra, részben gyakorlati okokból, mára halaszthatatlanná vált a magyarországi zsidó anyakönyvek átfogó feldolgozása és kutathatóvá tétele. Az *MTA Judaisztikai Kutatócsoport* vállalta magára a feladatot, hogy országos katalógust készít a rendelkezésre álló anyakönyvekből. Ehhez – anyagi támogatást – részben – a Soros Alapítvány nyújt. A programba a jelen beszámoló szerzői 1991. júliusában kapcsolódtak be. Első lépésként a Magyar Zsidó Levéltár anyakönyveinek katalogizálását végeztük el. Csoportunk három főből áll: *Frojimovics Kinga*, *Füzi Bernadett* és *Horváth Rita*, mindannyian az ELTE Bölcsészettudományi Kar III. éves levéltár szakos hallgatói. A meglehetősen nagy mennyiségű anyag feldolgozását 1992. január végére fejeztük be. Nagy segítséget kaptunk *Landeszman Györgytől*, a Magyar Zsidó Levéltár igazgatójától, *Haraszti Györgytől*, az MTA Történettudományi Intézet tudományos munkatársától és *Fürst Gyulától*, a Budapesti Zsidó Hitközség Szertartási Osztályának munkatársától.

Bár a levéltárban eddig is viszonylag könnyen kezelhető és a kutatók számára hozzáférhető módon őrizték az anyakönyveket, ezek semmilyen formában nem voltak feldolgozva és nyilvántartva. Ezért kidolgoztunk egy nyilvántartási rendszert, amely a későbbi kutatásokhoz is nagy segítséget nyújthat. Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport ezt a nyilvántartási rendszert küldte el a vidéki levéltárak részére, a tulajdonukban lévő zsidó anyakönyvek feldolgozásához. A Kutatócsoport részéről ezt a munkát *Schweitzer Gábor* koordinálja. Így lehetővé válik az anyag országosan egységes szempontok alapján való rendszerezése. Mi magunk a Síp utcai szekrényekben őrzött anyag feldolgozását végezzük.

A Magyar Zsidó Levéltár teljes anyagát különböző vidéki hitközségek anyakönyvei alkotják. Az anyakönyvek négy típusa található meg itt: születési, házassági, halálozási és mohel (körülmetélési), az utóbbiból egy kötet héber nyelvű van. A feldolgozott anyakönyvek száma 360. Ez 62 anyakönyvi kerületet érint, de a levéltárban egyik anyakönyvi kerület anyaga sincs meg teljes egészében. A legtöbb anyakönyv Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyéből származik (25 anyakönyvi kerületből van anyag). Ezen kívül a Zala megyei anyakönyvek alkotnak még jelentősebb együttest (6 anyakönyvi kerülettel). A levéltárban az egész ország területéről találhatók anyakönyvek, a legtöbb azonban dunántúli hitközségekből került be. A feldolgozott anyakönyvek legnagyobb számban az 1886-1945 közötti időszakot ölelik fel, de 1851-ben kezdődő is több előfordul. Szórványosan a XVIII. sz. végétől (kb. 1790-től) találhatók anyakönyvek, valamint természetesen II. világháború utáni bejegyzések is előfordulnak. Az anyagban ezen időhatárokon belül általában nincsenek meg a teljes sorozatok (tehát több helyen évekre terjedő hiányok tapasztalhatók). Az anyakönyvek túlnyomó többsége magyar, illetve német nyelvű (az utóbbi leginkább az 1886 előttiekre vonatkozik), héber bejegyzésekkel (ez általában a nevekre szorítkozik). A levéltárban két héber nyelvű anyakönyv található (az egyik egy születési, a másik pedig a már említett mohél).

Az anyakönyvek állapota rendkívül különböző, jelentős részük (főként az 1886 előttiek) restaurálásra szorulnak.

A további kutatás érdekében feltétlenül fontosnak tartanánk, hogy (legalább) a Budapesten található zsidó anyakönyvek egy helyre kerüljenek (jelenleg három intézmény őriz anyakönyveket: az Országos Rabbiképző Intézet, a Budapesti Zsidó Hitközség és a Magyar Zsidó Múzeum).

Frojimovics Kinga
Füzi Bernadette
Horváth Rita

1 Stein Artúr, A felekezeti anyakönyvek Magyarországon (Budapest, Neuwal Illés utódai könyvnyomdája, 1941). Községek szerint jelzi, honnan vannak (voltak) zsidó anyakönyvek. *Zsidó közigazgatási naptár az 5650-ki évre (1889/1890)* (Budapest, Athenaeum RT). A zsidó községek mindmáig legteljesebb felsorolása a közigazgatási beosztás szerint. Ez az anyag most várhatóan bővülni fog, ha kiadásra kerül tejes szövegében az az összeírás, amelyet Landeszman György - Schweitzer József, „A magyar zsidóság a német megszállás és a deportáció kezdete közötti időszakban; Magyarországi hitközségek 1944 áprilisában" c. cikke ismertetett az *Évkönyv 1985-1991 (Budapest, Országos Rabbiképző Intézet, 1991)* lapjain (pp. 85-93).

Héber nyelvtanfolyam középiskolásoknak

Az ELTE Asszíriológiai és Hebraisztikai Tanszéke, illetve az MTA Judaisztikai Kutatócsoport az 1992/93. tanévben ismét *héber nyelvtanfolyamot* szervez a budapesti nem-zsidó középiskolákban tanuló diákok számára. A tanfolyam célja, hogy jólképzett hivatásos nyelvtanárok vezetése mellett módot adjunk a héber nyelv elemi szintű megtanulására azoknak a diákoknak is, akik érdeklődését saját iskolájuk, természetesen nem tudja kielégíteni. Az órákat – talán fölösleges hangsúlyozni – *nem* vallási, felekezeti vagy származási alapon kiválasztott diákok számára hirdetjük meg, hanem egyszerűen a héber nyelv iránt érdeklődő középiskolásoknak, ezért minden középiskolás diákot szívesen látunk, minden egyéb elkötelezettségétől függetlenül, és semmiképpen sem szeretnénk, ha a nyelvórára való jelentkezés a zsidó/nem-zsidó megkülönböztetést bevinné az iskolák, osztályok falai közé. A héber nyelvtanfolyamot az 1992/93. tanévben már szeptemberben kezdjük. A zsidó ünnepekre tekintettel leszünk. A következő csoportokat indítjuk: mai héber nyelv (ivrit) kezdőknek; mai héber nyelv (ivrit) középhaladóknak; klasszikus (bibliai) héber nyelv kezdőknek. Az órák heti egy alkalommal, délután, két óra elfoglaltságot jelentenek. Tandíjat nem szedünk, de a jelentkezőktől egyszeri, *300 Ft* beiratkozási díjat kérünk az első óra alkalmából. Kérjük az érdeklődő diákokat, hogy a jelentkezésüket közvetlenül az alábbi címre küldjék.

MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, Pf.: 107. 1364

A jelentkezés a következő adatokat tartalmazza: *név, iskola, osztály (az 1992/93. tanévben), lakcím, telefon*. Melyik csoportba jelentkezik: mai héber kezdő, mai héber középhaladó, klasszikus (bibliai) héber kezdő.

Melyik időpontot választaná a legszívesebben: hétfő, kedd, szerda, csütörtök (egyaránt 4-6).

Az órák helye az ELTE BTK főépülete (Bp. V., Pesti Barnabás u. (Piarista köz 1.) lesz (az Erzsébet-hídnál).

K. G.

Ha csúcsokra hágsz, meglátod a fényt

Egy olimpikon élete

Megilletődve kerestem fel volt tanáromat, az egykori *Debreceni Zsidó Gimnázium* minden diákjának "fivérét", Kárpáti Károlyt. Közös a múltunk egy darabja és nem is akármilyen az a négy esztendő.

Ő bizony birkózó lesz

Édesapja a Kállósemjénhez közeli Bucujirtás árendásaként nevelte fel hét fiát. A 14 éves Karcsinak tetszett az izmok játéka, a patkótörő legyőzőre nem találó cirkuszos ereje. Elhatározta; ő bizony birkózó lesz. Tettét egy kis kitérővel – 18 évesen országos műugró bajnok lett – meg is valósította. S egy évre rá már meg is jelenik neve a hazai birkózás bajnokainak évkönyvében.

A sportért lehetett élni, a sportból *nem*. A debreceni gázgyárban segédmunkás 32 filléres órabérért, majd az Aschner-féle Egyesült Izzóban kap "sportállást" *76 fillérért*, telefonszerelő. (1 db tojás akkor *14*, 1 liter tej *40*, 1 kg kenyér *48*, 10 dkg párizsi 29 fillér.) Dolgozik, sportol – ez az élete. Egy versenyére készülve eszébe jutott: megfigyeli ellenfeleit, feljegyzi módszereiket. A soksok emlékeztető később őt és tanítványait számos éremhez segítették.

Csak a sporttörténetben jártasak tudják róla, hogy a berlini babérkoszorút számos siker előzte meg. Az 1928-as amszterdami olimpián (csak? már?) a negyedik, a következő évben és 1930-ban az Európa-bajnokságokon a második. Nem maradhat el itthoni elismerése. A Monarchiából ittmaradt kitüntetést, az eredetileg katonai hőstettért adományozott Signum Laudis ezüst fokozatát kapta. 1932, ismét olimpia. Ezúttal Los Angelesben, ahol ezüstérmes! Ott figyelt fel rá egy amerikai sportmenedzser és profi birkózónak akarta szerződtetni. Havi jövedelme megegyezett volna egy hazai nagybank igazgatójának a fizetésével. Csábító, egy életpályát meghatározó ajánlat. Kárpáti a szülőföldjét választotta.

Felvették a Testnevelési Főiskolára, bár akkor még nem volt meg az érettségije. Szavát adta – a tanév kezdetéig, két és fél hónap volt hátra addig – maturál. A TF-en az egyetlen zsidó volt.

Olimpiai bajnok lettem, 1936

Hitler visszafordul

1936-ban, a 10. olimpiára, a horogkeresztes zászlókkal borított, a nácik faji gőgjét harsogó indulóktól visszhangzó Berlinben került sor. Minden német aranyat az *eszme* győzelmeként ünnepelték. Hogy abból minél több legyen, emigrációból visszacsalogatták a zsidó tőrvívó *Helen Mayert*. Őt Elek Ilona ütötte el a babértól. Kárpáti Károly négy győzelem után egy éjféli órában lépett a zöld sarokban szőnyegre. A hazai ellenfél biztos volt győzelmében: az irányított sorsolás miatt a kétszeresen is alacsonyabb súlycsoportú Kárpáti alig pihent, a pontozók többsége is az előzetesen győztesnek reklámozott Wolfgang Ehrl oldalán állt. (Ehlről már fénykép is készült; felirata: Olimpia-Sieger.) A „Führer" is elindult, hogy SS-ei sorfala közt haladva személyesen adja át "a faj győztesének" a babérkoszorút és az érmet. A Stadion előtt azonban visszafordult, mert a szabolcsi zsidó legény másként akarta, és megszerezte a magyar csapat első aranyát.

Hazajövet 50 fillér maradt a zsebében. A híressé vált fiatalembert hívták ide is, oda is. Frakk volt a kötelező. Az állam pedig hálás volt dicsőséget hozó fiának. Kapott egy érmet, és ígéretet, hogy kinevezik valahová óraadó tanárnak. *Dr. Vág Sándornak*, a Debreceni Zsidó Gimnázium igazgatójának a távirata a legjobbkor érkezett: állást kínált.

Örömmel ment, illetve mentek. Hat évi várakozás után feleségül vehette menyasszonyát. A 180 pengős havi fizetés és a különórákkal megkeresett 110 pengő már biztos megélhetést jelentett.

A gimnáziumban a diákok közéjük valónak érezték, bátyjuknak tartották. Büszkék voltak rá. Egyetlen iskola sem dicsekedhetett olimpiai bajnok tanárral, s ő nemcsak edzette, védte is tanítványait. Egy alkalommal a tornaterem ablakán ugrott ki, hogy hamarább rendet tegyen a Pásti utcát lezáró és ott a zsidókat verő egyetemisták között.

Kivételezettsége a náci megszállással megszűnt. Felesége 1944 nyarán álnéven szülte meg kislányukat, akit annak rendje és módja szerint meg is keresztteltek. A keresztvizet a háború után lemosták a csecsemőről.

Ami azóta történt

1945-ben már nincs Debrecenben iskolányi gyerek, elárvul a Zsidó Gimnázium. Ám az iskola alapításának 70. évfordulóján Kárpáti *volt növendékei vendégeként utazott Izraelbe.* Tizenhét éven át vezető edzője volt a Honvéd birkózóinak. Könyveket írt és száz országos bajnokot nevelt. Huszonnégyszer nyerték meg a csapatbajnokságot. Ő készítette fel az eddigi legsikeresebb olimpiánkra, Helsinkire a birkózókat. Ketten közülük a legjobbak lettek. Világversenyen bíráskodott. Külföldre hívták tanácsadónak. A pápa, a svéd király és mások társaságában tagja az olimpiai Rendnek. 75 éves, amikor a NOB kitünteti és 85, amikor a Magyar Köztársaság aranykoszorúval ékesített csillagrendjét megkapja.

Lánya és annak családja, tízezer kilométerre innen, 45 évi házasság után nemrég temette el Likét. Fáradt, egyedül élő öregember – gondolhatná valaki, aki nem ismeri. A valóság az ellenkezője. Félévszázados megfigyelés, tapasztalat alapján most szabadalmaztatta a *testtartás mérését szolgáló műszerét.* (Szellemi frissességét *Einstein* tételeinek tanulmányozására fordítja.) Tengernyi számítással bizonyítja, hogy a térben a fény sebessége sem állandó, s hogy van a fénynél nagyobb sebesség is. Szerinte a tények figyelmen kívül hagyása a csernobili katasztrófa oka. Dolgozatát több helyre eljuttatta. Az Élet és Tudomány felkarolta, a Pesti Riport megszellőztette a témát, de az illetékesek egyelőre hallgatnak.

Cato 70 évesen tanult meg görögül. Kárpáti 86 évesen lép be a fizika birodalmába? Ha rajta múlik, igen!

Gergely György

28 olimpiai aranyérem

Néhány hét múlva Barcelonában felgyullad a láng, és kezdetét veszi a legnemesebb és legcsodálatosabb vetélkedő. Ez adja aktualitását, hogy közzétegyük azoknak a zsidó sportolóknak a nevét, akik olimpiai arannyal gazdagították Magyarország éremtáblázatát.

HAJÓS ALFRÉD *(1896. Athén)* 100 méteres és az 1200 méteres síkfutás. Ő Magyarország első olimpiai bajnoka.

FUCHS JENŐ *(1908. London és 1912. Stockholm)* kardvívás egyéni és csapat.

WEISZ RICHÁRD *(1908. London)* kötöttfogású, nehézsúlyú birkózás.

MEZŐ FERENC *(1928. Amszterdam)* szellemi verseny epikai műfaja.

PETSCHAUER ATTILA *(1928. Amszterdam és 1932. Los Angeles)* kardcsapat tagja.

KABOS ENDRE *(1932. Los Angeles)* kard egyéni, (1936. Berlin) kard egyéni és csapat.

CSÁK IBOLYA *(1936. Berlin)* magasugrás.

ELEK ILONA *(1936. Berlin és 1948. London)* tőrvívás.

KÁRPÁTI KÁROLY *(1936. Berlin)* szabadfogású könnyűsúlyú birkózás.

KELETI ÁGNES *(1952. Helsinki)* torna-műszabadgyakorlat, *(1956. Melbourne)* műszabadgyakorlat, felemáskorlát, gerenda egyéni, valamint kéziszer csapat. (Az ötszörös olimpia győztes lett az izraeli tornászsport megszervezője és első mestere.)

SZÉKELY ÉVA *(1952. Helsinki)* 200 méteres mell-úszás.

GYARMATI DEZSŐ *(1952. Helsinki, 1956. Melbourne, 1964. Tokió)* vízilabda

ZÁDOR ERVIN *(1956. Melbourne)*, vízilabda.

GÁBOR TAMÁS *(1964. Tokió)* párbajtőrcsapat.

Lapzárta után

Az „aranyper" folytatódik

Május 28-án folytatódott a Pesti Központi Kerületi Bíróságon Székely Gábor, Budapest főpolgármesterhelyettesének pere a Magyar Nemzeti Bank és a magyar államot képviselő Pénzügyminisztérium ellen, amelyben szülei 1944-ben letétbe helyezett értékeit követeli vissza. A felperes képviseletében dr. Feldmájer Péter ügyvéd vitatta a bankot képviselő dr. Kovács Judit, illetve a minisztérium jogásza, dr. Bíró Imre azon állításait, hogy a kárpótlási törvény *hatályon kívül helyezte* a Polgári Törvénykönyv letétre vonatkozó szabályait, s azt, hogy 1600/1944-es törvény csak nevében volt letét, valójában az állam javára elkobzást jelentett. Mivel az alperesek a tárgyaláson terjesztettek elő újabb iratokat a pert elnapolták.

Zsidó szervezetek a kárpótlásért

Több nemzetközi zsidó szervezet és csoport külön testület alakított azzal a feladattal, hogy kárpótlást igényeljen Európa egykori kommunista országaitól a második világháború alatt elkobzott zsidó vagyonokért, amit a későbbi rendszerek sem juttattak vissza tulajdonosainak. A Zsidó Világkongresszus vezetésével öt nemzetközi szervezet vett részt szerdán egy nem hivatalos találkozón Madridban, ahol döntés született egy kárpótlási igényekkel foglalkozó új csoport létrehzásától. *(Reuter)*

P&F

Örök emlék
örök anyagban
ezüstben, aranyban
PLESS & FOX
ÉKSZERÜZLETE
különleges eljárással az Ön,
vagy szerettei fényképét a
kiválasztott fazonú medálon
gravírozással
ELETHŰEN
MEGÖRÖKÍTI
A legszebb ajándék
születésnapra, bár-micvóra
Megrendelhető: 1137 Budapest,
XIII. Szent István körút 18.
Telefon: 112-1238

ARANY REGÉNYTÁR

Az 1992. év tavaszi könyvajánlatai közül kiemelkedő helyet foglal el a Pán Kiadó gondozásában megjelenő sorozat, mely a világirodalom klasszikusait bocsátja útjára, különleges köntösben.

A valódi bőrkötésben, aranyozott, míves borítóval jelentkező sorozat első kötete:

EMILE ZOLA: Patkányfogó Ára: 699,-Ft

További, 1992-ben várható kötetek:

GUSTAVE FLAUBERT: Madame Bovary
STENDHAL: Vörös és fekete
THOMAS HARDY: Lidércfény
JONATHAN SWIFT: Gulliver utazásai
VOLTAIRE: Candide avagy az optimizmus és más kisregények

A sorozat kötetei előjegyezhetők a Libri könyvesboltokban.
Viszonteladók megrendelhetik:
Libri Kft. Kereskedelmi Iroda
1051 Bp. Nádor u. 22.
Telefon: 111-4600 Fax:111-4032

Libri

Széljegyzetek

Hiperérzékenység

Kubinyi Ferenc író-újságíró, közéleti emberek múltjának szenvedélyes kutatója, május 8-án rendhagyó módon az *Új Magyarország* olvasóknak fenntartott *Levéltükör* című rovatában szólalt meg. Azt fejtegette, hogy az *Encyclopaedia Britannica* nyugodtan közölheti bárkiről, hogy zsidó, de Magyarországon nagy baj származna abból, ha egy lexikon így járna el, vagy ha „uram bocsá!" a delikvensek korábbi, utóbb megváltoztatott nevét közölné. Állításának illusztrálására mindjárt fel is hozta *Robert Maxwell* példáját, akiről -, mint írja - „a honi liberelizmus zászlós újságja egy Angliában élő magyar szerző információi alapján elárulta, hogy az elhunyt iparmágnás *Hoch* névre hallgató apja aknaszlatinai zsidó marhacsempész volt, és hosszú időn át ő maga is a Hoch-nevet viselte." Kubinyi, a tudós Bartha Miklósra és Bibó Istvánra hivatkozva arra figyelmeztet, hogy a zsidóknak ilyen ügyekben tanúsított *hiperérzékenységét* kívánatos szem előtt tartania annak, aki nem akarja, hogy antiszemitának bélyegezzék.

Az érem harmadik oldala című idézett írás szerzője a továbbiakban megállapítja: a magafajtáknak az ilyen elővigyázatosság is hasztalan, mégis - ajánlja - „bölcs elővigyázattal kell kezelnünk a zsidó identitást." Kiigazítja Károlyfalvi Józsefet, aki az *Új Magyarország* április 28-i számában nagy buzgalmában Münnich Ferencet is zsidónak kiáltotta ki, jóllehet, az 1956 utáni kommunista miniszterelnök 1886-ban Seregélyesen római katolikus családban született és ebben a hitben nevelkedett. Tragikus tévedés ez - írja Kubinyi -, mert támadásokra adhat okot. A maga részéről jobbnak tartja, ha az ilyen ügyekkel foglalkozó pályatársai a M. Kir. Belügyminisztérium 1919/1944-es Állambiztonsági Zsebkönyvéből merítik ismereteiket, amelyben a személyi adatok és a felekezeti hovatartozás megbízhatóan vannak feltüntetve.

A magunk részéről azt kérdezzük Kubinyi Ferenctől: Minthogy Magyarországon sem a lexikonok, sem a különböző tudományos művek szerzői, a hírközlő szervek munkatársai, történészek, hírlapírók sosem törekedtek és törekszenek arra, hogy szisztematikusan kutassák római katolikus, református, ágostai hitvallású vagy görögkeleti vallású személyek és családok őseinek nevét, nem lenne helyes ezt a zsidó állampolgárok esetében is mellőzni? Nem lenne itt az ideje Hain Péter gestapósainak és a csendőrnyomozóknak kézikönyvét az embertelenség szégyenletes korszakának múzeumi rekvizitumai közé helyezni? Így talán sikeresebben küzdhetnének a zsidó hiperérzékenység ellen!

V. F.

A Fekete Doboz is „zsidó"

Mindenki zsidó Magyarországon, aki szemben áll valamelyik szélsőjobboldai csoporttal. Elég az is, ha nem érez iránta rokonszenvet. Ilyen csoport a többi között a *Magyarok Nemzeti Szövetsége*. (Az a több, mint tíz millió állampolgár, aki nem vonzódik e szövetséghez, már eleve kizárja magát a „nemzeti" közösségből.)

Romhányi László negyven-ötven főnyi tábora május 10-én nagygyűlés tartott Nyíregyházán, ahol Menyhárt László elnök mondott beszédet. Ezt a belpolitikai eseményt is meg akarta örökíteni a Fekete Doboz operatőre. *Bátonyi Csaba* a szövetség néhány militánsa - szemtanúk szerint köztük volt Romhányi is - rátámadt a fotóriporterre, tettleg bántalmazta, kicsavarta kezéből a kamerát, és öltözetét is megszagatta. Eközben a bekapcsolt készülék rögzítette a helyszínen történtek több mozzanatát. A tumultus során elhangzottak olyan vádak, hogy a Fekete Doboz a *„zsidóknak dolgozik"*.

Úgy látszik, magyar földön olyan mértékben sokasodnak a zsidók, amilyen mértékben a józan, demokratikus közvélemény kimutatja ellenszenvét az izgága szélsőségek iránt.

(vf)

Kiküldetésben Magyarországon

Bennfentes üzletemberek ismernek egy ügyvédi irodát a Belváros szívében, amely egy kicsit más, mint a többi ügyvédi iroda a fővárosban. Izraeli munkarend szerint üzemel, fogadóórák tehát nincsenek, reggeltől estig várják az ügyfelek jelentkezését, gyakran még vasárnap is nyitva tartanak, *ám szombaton szigorúan szünnap van!* Megjelenésében is különbözik napjaink felkapott irodáitól, hiszen a divatos berendezés itt ötvöződik a bejárati ajtón látható mezüzével, a vitrinben őrzött menórákkal, melléte az izraeli hadsereg imakönyveivel, amelyek katonai szolgálata idején a tulajdonos, *dr. Nógrádi Péter* felszereléshez tartoztak.

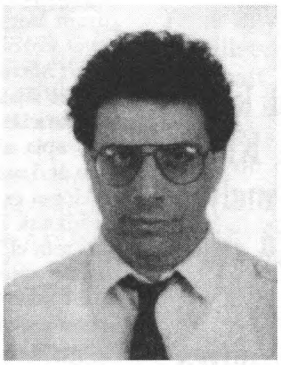

A fiatal jogásznak azonban mostanában nem sok ideje marad emléktárgyait rendezgetni, hiszen irodájában egyre sűrűbben adják egymás kezébe a kilincset az érdeklődők. Fő profiljuk a gazdasági ügyek vitele, vállalkozások segítése, vegyes vállalatok szervezése, izraeli cégek magyarországi képviselete. A mostanában létrehozott cégek közül ez az iroda ügyfelei között tudhatja a *Leumi-Hitelbank*ot, az *A-Tech kft*-t, valamint az *IMS kft*-t. Csupa sikeres, neves vállalkozás: a Leumi jól prosperáló rugalmas bank, az A-Tech új oktatási-rendszerek és gépek kelet-európai forgalmazásával foglalkozik, az IMS pedig diagnosztikai és egészségügyi szolgáltatásokat végez. Jelenleg is születnek új cégek az iroda szervezésében, legújabban egy olyan vállalat létrehozásán fáradoznak, amely kereskedelmi tanácsokat ad, ugyanakkor bekapcsolódik a privatizációba. Készül egy amerikai-magyar árubróker cég, egy izraeli-magyar vagyonkezelő társaság, valamint számos könnyűzenével, show-business-szel, továbbá egy kegytárgyak forgalmazásával foglalkozó vállalkozás.

Mindezen kívül vállalják örökösödési ügyek egyeztetését Izrael és Magyarország között, befektetések, ingatlan ügyek intézését. Munkájukra hallatlanul nagy az igény, hiszen a gazdasági fellendülés, a két ország „egymásratalálása" és számos magyarajkú izraeli érdeklődése állandó jelenlétet követel a szervezőktől.

Mielőtt feleségével alijázott, Nógrádi Budapesten élt. Izraelben tanulmányai nyomán egy ügyvédi irodához került. Később ez az iroda képviselte egyes ügyekben a magyar államot Tel-Avivban. A két ország között kereskedelmi kapcsolatok ezidőtájt kezdtek bővülni. Amikor egyre többen és többen kértek tőlük segítséget budapesti közös vállalatok alapításához, rájöttek, az ügyek száma már nem teszi lehetővé, hogy Tel-Avivban irányítsák a munkát.

Ekkor hozták létre a budapesti irodát, Nógrádi Péter ekkor költözött vissza feleségével és két időközben született kislányával. Mint elmondta, ittmarad, ameddig a munkája igényli, vagy ameddig feladatait más át nem tudja venni tőle

Miután számos izraeli állampolgárságú személy kárpótlási ügyében is eljár, erről is kérdeztük:

– *Mi a véleménye a kárpótlási törvényről? Sokan azt tartják, hogy e szisztéma szerint a nyilas, aki zsidó vagyont rabolt, előbb kárpótolják, mint akitől elorozta az értékeit.*

– Szerintem hiba volt nem egyszerre kihozni a két törvényt, hiba volt szétválasztani a személyi és vagyoni kárpótlást. Az ügyvédek általában nyűgnek érzik a kárpótlási ügyeket, nem szeretnek foglalkozni vele, így Magyarországon – a *Kárpótlási Hivatal* szerint – nálam van a legtöbb anyag. Hozzánk fordulnak az izraeli ügyfelek is. Úgy vélem, rossz fényt vet az országra, hogy a külföldiek – akik egyébként nyugdíjat nem kapnak Magyarországtól – még azt a pár száz forintos összeget sem kapják meg, ami személyi szabadságukban elszenvedett sérelmeik miatt járna nekik. Itt azonban nem a havonkénti tíz dollárokról van szó, hanem arról, meddig lehet valamit *gesztusnak* tekinteni, és mettől valóban kárpótlás a kárpótlás. Ugyanakkor a *Fővárosi Kárpótlási Hivatal*ról csak elismerően tudok szólni, hiszen ők minden segítséget megadnak, ami a törvények keretein belül elvárható.

Szegő Krisztina

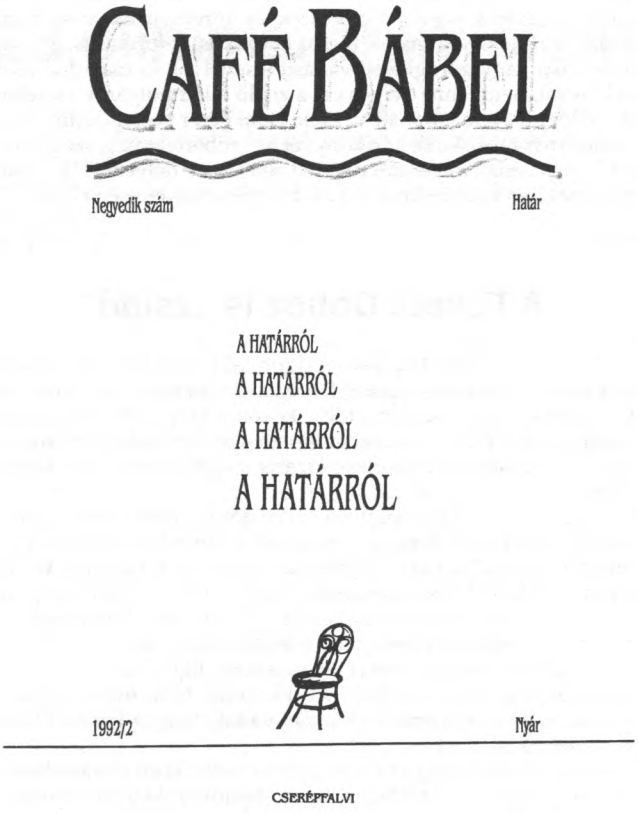

Kaszinó lesz a Várkert-Kioszkból

Izraelből jönnek a dollármilliók

Gombátlanítás, speciális acéllemez szigetelés, 4 millió dollár, vörösrézlapok a tetőre. S hogy e néhány összevissza kavart szó hova illik, a fővárosban jövő-menő embernek nem kell magyarázni, hiszen azonnal beugrik a kép: Budán készül a Várkert-Kioszk épületének rekonstrukciója.

Az Ybl Miklós téren lévő jól ismert és jellegzetes épületet 1870 és 1879 között építették, eredetileg *szivattyúháznak*. 1903-ban alakították át kioszknak, az utóbbi 5-6 évben viszont csőlakók tanyájává vált. Korábban persze működött benne a *balettintézet*, volt vendéglátó egység, még sorolhatnánk mi minden. A küllemében neoreneszánsz stílusú épület állapota egyre romlott, s a műemlék felügyelőség is csak a felügyeletet tudta gyakorolni, pénze azonban sem a fővárosnak, sem a kerületi tanácsnak nem volt a rekonstrukcióra. 1991. júliusában azonban, a környéken élők legnagyobb meglepetésére elkezdődtek a munkák a Várkertben. A külön e célra alakult *Várkert Részvénytársaság*nak két tulajdonosa van, az izraeli illetőségű *Stargive Ltd.* és az *Ingatlanbank*. A felújítás hazai szakemberek szerint több tízmillió dollárba került volna, és legalább 5 évet vett volna igénybe. Az izraeliek azonban másképp számoltak, s a beruházásról Amnon Bor úrtól a project managertől a következőket sikerült megtudni.

– Az épület stílusa semmiben nem fog változni, az eredeti rajzok alapján állítjuk helyre, és ez év őszére tervezzük a kivitelezési munkák befejezését. Jómagam 40 éve vállalkozó vagyok, hatalmas beruházásokat vezettem. Iránban például 60 falu vízellátását és 40 falu mezőgazdasági vízellátását építettem ki, s ugyanez mondható el izraeli tevékenységemről is, ahol megemlíthetem, hogy egy 70 ezer négyzetméteres épület kivitelezését vezettem Tel-Avívban. Csináltunk gátakat, erőműveket, de ilyen gyönyörű épületen, büszkén mondhatom, még soha nem dolgoztam. A maguk magyarországi vállalkozói is, mint azt a munkák során bebizonyították, kiváló partnerek és alvállalkozóként, jó minőségben, határidőre végzik munkájukat.

A beruházás 4 millió dollárba kerül, s a pénz Izraelből jön. Az Ingatlanbank apportként vitte a vállalkozásba a Várkert-Kioszk épületét. Amnon Bor úr elmondta, hogy a belső termek kialakításában is figyelembe veszik és tartják magukat a régi tervekhez, a déli oldalon lévő belső nagytermet eklektikus stílusban újítják fel. Az alvállalkozók között az izraeli vállalkozó kiemelte a *KÉV Metrót* és a *Prachtban Kft.*-t.

– Nagyon rossz állapotban találtam az épületet, amikor Magyarországra érkeztem. Először mindent gombátlanítani kellett, aztán, mivel a Duna szintje alatt vagyunk, speciális acéllemez szigetelést kellett alkalmaznunk. A belső falakra különleges Zolaton nevű festéket viszünk fel, díszítő festők segítségével a stukkókra. Úgy vélem, ha szeptemberre elkészül a négy szint, Budapest egy Európa-szerte különleges épülettel gazdagodik.

S hogy mi lesz a Várkert-Kioszkból? A válasz rövid és tömör: *kaszinó*. Méghozzá olyan kaszinó, amelynek üzemeltetéséhez már megalakult az ugyancsak Várkert névre hallgató társaság. Elnök-vezérigazgatója, Hirsch Katalin elmondta, hogy berendezésében és szolgáltatásaiban is különlegeset terveznek megvalósítani. A 600 négyzetméteres pinceszinten, az 500 négyzetméteres földszinten és a galériában is több terem áll majd a vendégek rendelkezésére, és lesz egy exkluzív étterem is az épületen belül. A tetőtéri részen helyezik el a gépészeti berendezéseket. Minden automatizált lesz, a klímaberendezéstől kezdve a biztonsági berendezésekig.

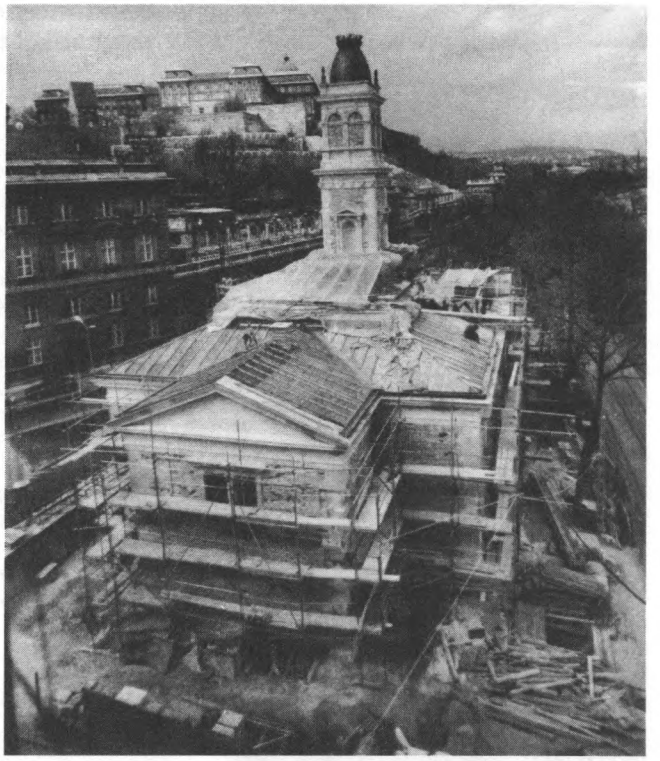

Erdősi Ágnes felvétele

– A Várkert Részvénytársaságnak ez az *első* befektetése, illetve beruházása, s nem kevés a külföldi tőke, amit Izraelből idehoztak. Úgy érzem, hogy nem kis feladat előtt állunk majd akkor sem, ha az épület elkészül, hiszen fővárosunkban ez lesz a nyolcadik kaszinó, és nem könnyű ma e területen dolgozni. Mi egy *feltűnően elegáns* kaszinóban gondolkodunk, amelynek más lesz a marketing tevékenysége, mint a többieké, s vendégeink közé a hazai felső tízezer mellett a túristákat várjuk. Úgy gondolom, hogy a külföldiek szívesen hoznak ide tőkét, ha látják, hogy pénzüket belátható időn belül nyereséggel visszakapják. Bízom abban, hogy a kaszinókba nemcsak játszani térnek majd be az emberek, hanem éttermünk is szolgálja mind a hazai, mind pedig a túrista igényeket – mondta Hirsch Katalin elnök-vezérigazgató. S még hozzátette, hogy a volt Várkert-Kioszk pompásan ki lesz világítva. A kaszinó nyitását *ez év szilveszterére* tervezik. Az üzletasszony azonban a gépek milyenségéről és származási helyéről egyelőre nem nyilatkozott, mondván, most vannak a legkritikusabb stádiumban, most járják végig a hazai és külföldi kaszinókat, s keresik a legjobb és legkülönlegesebb megoldást.

A Várkert-Kioszk épületének rekonstrukciós munkáit tehát, úgy tűnik, nemcsak elkezdték, hanem néhány hónapon belül be is fejezik, megvan rá a tőke, aktívak és agilisak a befektetők, s Bor úr kiválóan koordinálja a hazai és külföldi szakemberek, szinte restaurálásnak nevezhető munkáját.

Árvai Magdolna

Leáldozott az amerikai zsidóság aranykora?

Sebezhetőbbek

Az amerikai zsidóság helyzetének romlása és más egyéb kisebbségek megerősödése az elmúlt évben teret engedett a fokozott mértékben jelentkező antiszemita megnyilvánulásoknak. Emellett az egyre terjedő vegyesházasságok is árnyékot vetnek az amerikai zsidóság jelenlegi pozíciójára és jövőjére.

Meglehetősen rossz volt az 1991-es év a zsidók számára Amerikában. *Dr. Leonhard Jeffris*, a New York-i városi főiskola néger-oktatási, pedagógiai tanszékének vezetője, a zsidókat az amerikai feketék elnyomásával vádolta. A nem-zsidó értelmiségiek – feketék és fehérek egyaránt – minderre hallgatással válaszoltak. A feketék és a hászidok közti feszültség New York Crown Haits-i negyedében nemegyszer fajul pogrommá, és a fekete fiatalok gyalázkodó jelszavakat kiabálnak, úgy mint: „Heil Hitler", „befejezzük, amit Hitler elkezdett", és „halál a zsidókra", s a zsidók és nem-zsidók egyaránt késlekednek a támadások elítélésében.

Az utóbbi időben néhány olyan filmet vetítenek a mozikban, melyek köztük a *„Miller utcasarok"*, vagy a *„Berton Fink"*, a negatív zsidó figura sztereotípiáját határozott formában kidomborítják, s úgy tűnik, mindez senkit sem zavar.

Az amerikai elnök első ízben beszél a nagy nyilvánosság előtt, a televízió képernyőjén az amerikai zsidóságról úgy, mint a politikáját ellenző *„hatalmas politikai erőkről"* – s ezeket a fogalmakat általában a zsidó és Izrael-ellenes körök hangoztatják. A beszéd nyomán a Fehér Házat antiszemita telefonhívásokkal és levelekkel árasztották el, melyekben kifejezésre juttatták az elnök politikájának támogatását.

Miért történik mindez? A tények azt bizonyítják, hogy e támadások nem véletlenszerűek, s egyenes következményei az amerikai zsidóság pozíciója rosszabbodásának. Az oly sokat hangoztatott zsidó "erő" ellenére, az amerikai zsidó közösség napjainkban sokkal gyengébb helyzetű, mint húsz évvel ezelőtt, s ez azt eredményezi, hogy a zsidók sokkal sebezhetőbbek.

A legutóbbi ötven évben *csökkent a zsidó népesség lélekszáma* Amerikában. 1940-ben még elérte a 6 milliós nagyságrendet – ami az összlakosság 3,6 %-át alkotta. Napjainkban számuk alig *5,7 millió*, s ez a lakosság 2,6 %-a. A népesség számbeli fogyatkozását egyrészt a születési arány csökkenése okozza – egy családra számítva kevesebb mint két gyerek –, és a vegyesházasságok. A második világháború előtt házasodó zsidók 6 %-a választott nem-zsidó házastársat. 1985-től a házasulandó zsidók összességének több mint a fele nem-zsidó élettárssal lépett frigyre. Az utóbbi húsz évben a Szovjetunióból és Izraelből érkező zsidó bevándorlók csak nagyon kis mértékben változtatták meg ezt a helyzetet.

A vegyesházasságok oly annyira megszokottá váltak, hogy manapság csaknem minden zsidó családban található nem-zsidó rokon vagy családtag. A múltban e házasságokat élesen ellenző zsidó közösség, megbékülve befogadja őket. Bizonyos zsidó körökben a vegyesházasságok ellenzése ráadául még anti-liberális és fajvédő magatartásnak is számít. Így fordulhat elő, hogy a hitközségek és a zsidó szervezetek élén, valamint a judaisztika egyetemi előadóinak körében napjainkban olyanokkal is találkozhatunk, akik nem zsidókkal kötöttek házasságot, s akik még csak be sem tértek.

S a zsidó népesség fogyatkozásával egyidőben, növekedett az amerikai lakosság más, pontosabban ázsiai, latin-amerikai és mohamedán összetevőjének a száma. A legtöbb amerikai nagyvárosban már most nem-fehér többséget találhatunk. És az amerikai választási rendszert alapul véve, a zsidók számszerű csökkenése a zsidóság *politikai szerepének csökkenését* is jelenti. Ha ez a tendencia tovább erősödik, az amerikai mohamedánok számarányukban felülmúlják a zsidókat, s ennek messzemenő következményei lehetnek Izraelre nézve. A közelmúlt néhány Washingtonban lezajlott története arról tanúskodik, hogy ez a folyamat már megkezdődött.

A zsidóság számszerű erejének fogyatkozásával egyidőben tovább folytatódik a zsidó azonosságtudat elmosódásának folyamata. A felnőtt zsidó összlakosságnak csupán kevesebb mint a fele tartozik valamelyik zsinagóga hitközségéhez, vagy egyes zsidó szervezetekhez. Azzal együtt, hogy a zsidókat a leginkább emberbaráti csoportnak tartják Amerikában, mégis közülük 50 %-nál kevesebben járulnak hozzá zsidó jótékonysági célokhoz. Vagyis, kevesebb pénzt juttatnak amerikai zsidó jótékonysági szervezeteknek és izraeli célokra.

Annak ellenére, hogy a második világháború óta a zsidó iskolák száma növekedett, a legtöbb zsidó gyerek még mindig nem részesül kielégítő zsidó oktatásban. Az egyetemek kínálta judaisztikai oktatási programok számának növekedésétől függetlenül, a 400.000 amerikai zsidó egyetemista közül csupán egy *töredék kisebbség* mutat érdeklődést e tanulmányok iránt. Sőt, a zsidó egyetemisták nagyobb hányada tanul egy, vagy két évet Nagy-Britanniában, Franciaországban és Olaszországban, mint Izraelben.

Az amerikai zsidó fiatalok zsidó hagyományra és történelemre vonatkozó ismeretein tátongó lyukak kiszolgáltatják őket a hamis vélemények, a zsidókról, a zsidóságról és Izraelről alkotott elferdített torz képek és hazugságok befolyásának. S ami mindennél rosszabb, mindez lehetővé teszi, hogy megragadjanak saját kultúrájuk és hagyományaik iránt táplált *csekély büszkeségükben.* Ezen ismeretek és büszkeség híján nélkülözik azokat az alapokat, melyek segítségével megküzdhetnének az antiszemitizmussal. Az utóbbi időben az antiszemita támadásokra adott zavarodott és félelemmel teli válaszok mindezt megfelelőképpen tükrözik.

A zsidóság jelenlegi helyzete kétségessé teszi annak lehetőségét, hogy e negatív tendenciák megváltozzanak. A nemrégiben készült elemzések megerősítik ezt a következtetést. Lehetséges, hogy az amerikai zsidóság *aranykora leáldozott*. Izrael nem túl sokat tud tenni, hogy kihúzza az amerikai zsidóságot jelenlegi helyzetéből. Amire az izraeli politikai élet irányítói képesek, és szükségképpen meg kell tenniük, nem más, minthogy helyesen mérjék fel az amerikai zsidó közösség megváltozott állapotát, és hogy ennek megfelelően tervezzék Izrael jövőjét.

Robert Rockaway, Doár 1992. január 10.*

Fordította Ács Gábor

** Az amerikai zsidóság kéthetente megjelenő héber nyelvű lapja.*

Refuznyikok

Nemrég láthattuk a televízióban azt a filmet, amely egy hőslelkű orosz zsidó asszony kálváriájáról, valóságos pokoljárásáról szólt, a brezsnyevi Szovjetunióban.

Az oroszországi zsidók már a múlt század végétől tömegesen hagyták el hazájukat, amelyben sanyarú sorsuk volt. Az elsődleges cél Amerika volt, de a kezdeti alija hullámok zömét is az orosz zsidó ifjúság adta. Izrael első vezetői, *Ben Gurion, Golda Meir, Usziskin* – de még a politikailag velük szembenálló *Zsabotinszki* is – a cári Oroszország gettóiból szakadtak ki, de említhetnénk *Bialik*ot a költőt, vagy *Trumpeldort* a haluci ifjúság hősi halált halt szervezőjét is. A sztálini önkény nemcsak a palesztínai kivándorlást tiltotta, hanem a zsidóság beolvadását is „szorgalmazta", gyakran terrorisztikus eszközökkel. *Hruscsov* hatalomra kerüléséig gyakorlatilag nem volt számottevő kivándorlás Oroszországból Izraelbe.

Az „olvadás" meghozta a kétmilliós szovjet zsidóság népi öntudatra ébredését is. Ugrásszerűen megnőtt a kivándorlást kérelmezők száma a győzelmes hatnapos háború után. A hivatalos szervek már nem akadályozhatták meg, legfeljebb csak gátolhatták az exodust. Módszereik változatosak és leleményesek voltak. Nem kaptak kivándorlási engedélyt az „államtitkok tudói", s mint *Ida Nudel* esetében a filmen láthattuk, a titok mibenlétét ők határozták meg. Előszeretettel választották szét a családokat. Ha a szülő megkapta az engedélyt, akkor a gyerek nem, és fordítva. Szétszakították a testvéreket, mint a Nudel nővéreket. Elváltak, volt házastársak, eltartandó családtagok írásbeli hozzájárulása kellett a távozáshoz. A volt férj például megakadályozhatta az ex-feleség kivándorlását.

A kérelem benyújtásával egyidőben, a kivándorolni akarót szinte automatikusan megfosztották állásától, néha lakásától is. Mindezt az érdemi válasz előtt! Természetesen a szörnyű helyzetbe került „refuznyikok" – így nevezték a visszautasított kérelmezőket – nem hagytak fel kivándorlási szándékukkal. Újra és újra követelték a különböző szovjet hivatalos szervektől a kiutazás lehetőségét. Hivatkoztak az 1975-ös helsinki konferencia záróokmányára, amit a Szovjetunió is aláírt, megerősítve az emberi jogok szerződésének 1948-as nemzetközi deklarációját: *„Minden embernek jogában áll bármely országot elhagynia, beleértve a sajátját is."* (13. paragrafus 2.) Tiltakozásaik gyakran összefonódtak a másként gondolkodók megmozdulásaival. Bár az említett záróokmány külön kiemeli a szétszakított családok gyors újraegyesítésnek kívánalmát, a Szovjetunióban még *Gorbacsov* uralmának első évében, 1985-ben is visszautasították többszáz zsidó család kérelmét az Izraelben élő közeli rokonokhoz való csatlakozásra. Több mint száz zsidót állítottak bíróság elé az 1969 és 1985 közötti másfél évtizedben, mert ragaszkodtak Izraelbe való kivándorulásuk engedélyezéséhez. Sokan börtönbe, vagy munkatáborba kerültek. Itt egyaránt szenvedtek az őrök durvaságától és a közönséges bűnözők antiszemitizmusától. Őket nevezték *„Cion rabjainak"*. 1979-ig megengedték, hogy büntetésük letöltése után Izraelbe távozzanak, de a „pangás éveiben", 1979 és 1985 között a kiszabadult rabok nem hagyhatták el a Szovjetuniót.

Amerikai zsidók tüntetnek oroszországi testvéreikért.

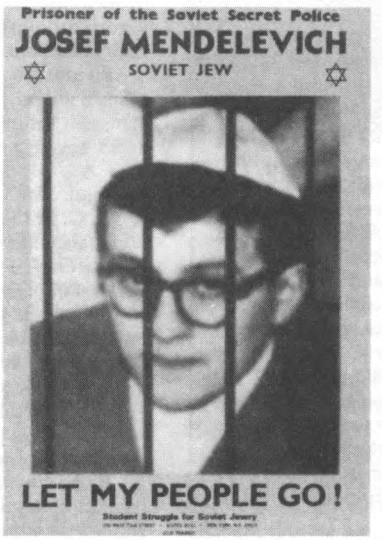

„Engedd el népemet!"

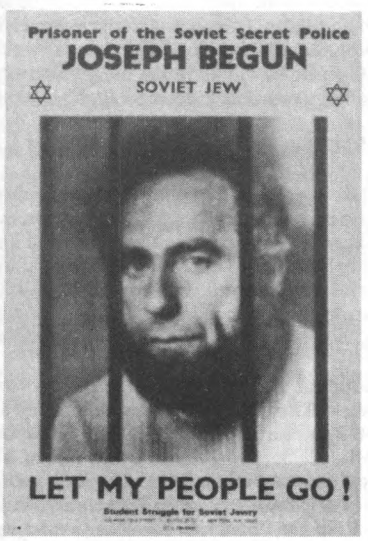

Pedig a nemzetközi közvélemény sorozatosan megmozdult az érdekükben. Ida Nudelt, az említett film hősét 1984-ben még *Jane Fonda*, az amerikai filmsztár és neves közéleti személyiség is meglátogatta. Sokuk nevét szárnyára kapta a világhír. *Anatolij Scsaranszkij, Joszef Begun, Lev Sefer, Iszak Skolnyik* és mások sorsa ismertté vált Nyugaton.

Amerika és Nyugat-Európa nagyvárosaiban egymást követték a tüntetések. *„Bocsásd el népemet"* – idézték a Bibliából a fáraóhoz intézett szózatot. *Benjamin Bogomolnij* a „legtürelmesebb refuznyik", aki 1966-ban adta be első kivándorlási kérelmét, bekerült a Guiness-féle Rekordok 1985-ös kötetébe.

A szovjet zsidók elszántsága, a keleti tömb szétesése és a Nyugat fellépése, ha lassan is, de meghozta gyümölcsét. Cion rabjai – köztük Ida Nudel és Scsaranszkij – ma Izraelben élnek, sok százezer oroszországi testvérükkel együtt, szabadon.

Róbert Péter

Szabadságon a tudósítócsalád

Beszélgetés Erdei Grünwald Mihállyal és Beck Annával

Hallgatjuk és olvassuk a híradásaikat. Az Öböl-háború idején sietve kerestük a tőlük érkező jelentéseket. Korrekt és tárgyszerű információkat adnak Izraelről, s nem is gondolnánk, hogy ezért olykor küzdeniük kell. Az alábbi beszélgetés átmeneti budapesti tartózkodásuk idején készült.

– *Mikor érkeztetek Izraelbe?*

E. G. M.–B. A.: 1990 márciusában.

– *Jelenlegi munkakör?*

E. G. M.: Az Izraeli Rádió, a *Kol Jiszráél* magyar adásának felelős szerkesztője és a *Magyar Rádió* jeruzsálemi tudósítója.

B. A.: A *Magyar Nemzet* jeruzsálemi tudósítója. A szerződést 1991 januárjában kötöttem meg, azt hiszem, két nappal az Öböl-háború kitörése előtt. A lap eredetileg színes anyagokat kért tőlem, aztán haditudósításokat kapott.

– *A kimenetel oka?*

B. A.: 1989-ben Kati lányunk kiment Izraelbe. Azzal a bizonyos *narancs-akcióval*, amely olyan sokakat vonzott. Kevesebben jutottak ki, mint ahányan akartak. Kati három hónap után úgy döntött, hogy Izraelben marad. Egy szem lányunk. Ő volt az egyik ok.

E. G. M.: Én kezdtem magam rosszul érezni a Rádióban. Változtak a frontok, ki ideállt, ki odaállt, magyarul: elkezdődött a *köpönyegforgatósdi*, amelynek nem akartam résztvevője lenni.

Kapóra jött, hogy 1989-ben megkötteteett a szerződés az Izraeli és a Magyar Rádió között. Az aláírásra eljött az Izraeli Rádió elnöke, s engem mint héberül beszélőt meghívtak. Akkor tudtam meg, hogy a magyar adás vezetője hamarosan nyugdíjba megy, s engem meghívnának erre a munkára. Ezen a poszton csak izraeli állampolgár dolgozhat, de én 13 éves korom (a *bár micvóm*) óta folyamatosan, saját jogomon *izraeli állampolgár* vagyok. 1957-től 1960-ig éltem Izraelben, ott végeztem az első gimnáziumot. A személyi számom is olyan, amilyet a „régiek" kaptak.

– *Izraelben garantált anyagi bázis, egzisztencia várt, nem úgy, mint a mai oléket.*

ORT Karmiel Izrael

Az ORT nemzetközi tudományos-műszaki oktatási hálózat, hivatása zsidó fiatalok képzése. A hálózat Amerikában, Afrikában, Ázsiában és az utóbbi években Európában is működik.

Az ORT iskolák magas színvonalú tudományos technikai képzést nyújtanak, modern oktatási feltételekkel és felszerelésekkel. Izraelben 120 ORT iskola működik. A legújabb iskola az *ORT „Braude" International College*, ami Haifától 50 km-re, Karmielen található. Ez az iskola különleges programot nyújt a külföldi tanulók részére, amerikai oktatási rendszer alapján. A három éves program magába foglal egy 1 éves intenzív *héber nyelvtanfolyamot*. Ez alatt az idő alatt különleges feltételeket biztosítunk a diákok részére az iskola kollégiumában. A kollégiumban érdekes atmoszférát teremt az ott lakó diákközösség sokszínűsége, lévén itt franciák, indiaiak, amerikaiak, magyarok kultúrája találkozik. A szabadidőt az iskola sportpályáin és sportcsarnokában, szervezett kirándulásokonk, tánccal, előadásokkal és egyéb rendezvényekkel lehet eltölteni.

Az ORT „Braude" College-ban biotechnológiát, elektronikát, gépészautomatikát, ipari managment-et, marketinget és számítástechnikát tanítanak. A külföldről érkezett diákok az előkészítő év után együtt tanulnak és vizsgáznak - héberül - az izraeli diákokkal. A két éves program után diplomamunkát írnak.

Jövőre az ORT „Braude" Karmiel egyetemi jogokkal fog rendelkezni, és az itt végzett diákok világszerte elismert *B.A. diplomát* kapnak.

Az ORT hálozat különleges anyagi segítséget nyújt a külföldi diákoknak, fizetve a tandíjat, a kollégiumot és az étkezési költségeket. Az ORT hálozat által nyújtott lehetőség kiemelkedő, mert más iskolákkal szemben teljes támogatást nyújt a diploma átvételéig.

Érettségivel rendelkező diákok részletes felvilágosítást *Mose Mór*-nál kaphatnak, az alábbi címen: *„The Jewish Agency for Israel"* Budapest, 1071 Damjanich u. 28/b. II. emelet

E. G. M.: Ez ma is csodaszámba megy. Állásra még senkit nem hívtak meg Izraelbe.

Veszélyben volt a magyar adás

– *Beszéljünk a magyar adásról: tervek, csalódások?*

E. G. M.: Az adás naponta 15 perc. Negyven éven át másodállásban csinálta az elődöm. Főállásban az egyetem meteorológiai tanszékén dolgozott. Volt két ifjú munkatársnője, akik menet közben tanulták a rádiózást. A hétvégeken besegített egy fordító, aki civilben biológus volt.

Én azzal mentem ki, hogy félórásra bővítjük az adást, profikat veszünk fel, hogy színesebben, érdekesebben csinálhassuk azt, ami a feladatunk: *Izrael és a cionizmus propagálása, s vallási ismeretek terjesztése*. Kiérkezésem után néhány hónappal viszont meg akarták szüntetni a magyar, s még egy sor más idegennyelvű adást, mert elfogyott a pénz.

– *Ekkor már közeledett az Öböl-háború.*

E. G. M.: Igen, s a magyar szervezetek a magyar adásért, a románok a román adásért, s a többiek sorra tiltakoztak a felettes minisztériumnál, hogy nem hallgattathatják el azokat.

– *Hogy a Kol Jiszráélt Magyarországon sokan hallgatják, ez nem volt elegendő érv?*

E. G. M.: Az volt a fő érv, hogy hány tízezer zsidó él Magyarországon, s hogy még Izraelben is számos hallgatója van. S még örülhetünk, hogy a 15 percet meghagyták. Már nincs se gépírónő, se titkárnő. A korhatárt elérteket nyugdíjazták. Most én gépelek, én adminisztrálok, én vagyok a szerkesztő és a bemondó, s követnem kell az egész napi híranyagot.

B. A.: Az egésznapos orosz adás rengeteg pénzt vitt el a rádió költségvetéséből, szintúgy az etióp adás.

– *Létezik valamilyen cenzúra?*

E. G. M.: Szabadkezem van, én válogatom a híreket, tőlem függ, milyen riportokat csinálok, kivel készítek interjút. Az egyetlen megkötöttség, hogy hetenként egyszer van tóramagyarázat és ugyancsak hetenként egyszer 5 percben foglalkozunk a *soával*.

Eleinte még nem mertek felelős szerkesztőnek tekinteni, s hivatalosan fölém tették a román adás vezetőjét, aki viszont egyetlen szót sem tudott magyarul. Én fordítottam neki. Időnként megkért, adjak egy kis zenét, azt legalább érti.

– *Az Izraeli Rádióban ugyanúgy beszél, mint a Késő Esti Krónikában, a Kossuth adón?*

E. G. M.: Van önkontrollom. Például Izraelben naponta előfordul kődobálás, késelés. Ezeket gyakran kihagyom a hírekből. Ismerem a magyarországi viszonyokat, tudom, hogy amit *ott intifádának* neveznek, azt *itt bűnözésnek*. Nem fogom a távoli hallgatót riogatni a kődobálásokkal. Ez pontosan olyan, mint amikor valaki lemegy este a Keleti-aluljárójába és ott leütik. De ha valaki Jaffán meggyilkol egy embert és összeszurkál még 17 gyereket, azt igenis világgá kell kürtölni.

Megváltoztatni a hamis Izrael-képet

– *Szükségesnek tartjátok, hogy korrigáljátok az itteni Izrael-képet?*

B. A.: Ez, ha úgy tetszik, egyfajta *misszió*. Egy negyven éven át rögződött hamis Izrael-képet kell megváltoztatni. Amikor a *Knesszet*ről, a *jeruzsálemi* parlamentről írtam, a szerkesztőségben automatikusan kijavították *tel-avivi* parlamentre. Ha erről értesülök (a lap csak 2-3 hét múlva érkezik), úgy már másnap kérem a módosítást. Hónapok alatt elértem, hogy másnap a szerkesztőség javításával közlik a szövegem.

E. G. M.: Hosszú időmbe telt, amíg elfogadtattam a *területek*, vagy "ellenőrzött területek" kifejezést. Soha nem használom a megszállt területek formulát. Pontosan tudom, milyen stílusú riportokat közöl például a *Panoráma*. Nekem harcolnom kell ez ellen, s nincs más eszközöm, minthogy nem hamisítok, hanem reális képet festek.

– *Amióta Jeruzsálemben dolgoztok, szétesett a Szovjetunió, lezajlott az Öböl-háború, a világ egypólusú lett, Izrael nem kapta meg a hitelgaranciát*

Washingtontól, változatlanul dúl az intifáda, szörnyű tél volt, számos dolog Izraelt bizonyára rosszul érintette, s hozzá a szovjet bevándorló-áradat.

E. G. M.: Nincs már áradat. A bevándorlási hullám csökken. De két év alatt négyszázezer ember, ez a világ bármely országa számára óriási teher lenne. Az első évben még csak elszórtan hallottunk panaszt, de most már általánosan nehéz a helyzet. A legsúlyosabb probléma a *munkanélküliség*. A tévé és a rádió egyre gyakrabban mutat be olyan helyzeteket, amelyek valóban szörnyűek, tragikusak. Persze 4-5 év alatt ez rendeződik, ahogyan ez a korábbi nagy bevándorlási hullámoknál történt. De azért most lelassult az alija. A tízmilliárd dollár úgy kellene, mint egy falat kenyér. Végső fokon a *Likud*-kormány játszotta el a hitelt. Az amerikaiak kérték, hogy ne építsenek új telepeket. Izrael tizenegyezer lakást „vallott be", az amerikaiak kiderítették, hogy már *40 ezer* épült. Ezután azt kérték, hogy most már egyetlenegyet se építsenek. Az ellentét Washington és a Samír-kormány között áthidalhatatlanná vált. S ekkor vetődött fel az alternatíva: egy *munkapárti* kormány, amely párbeszédet tudna folytatni Amerikával. *Jichák Rábin* sem galamb, nem véletlenül választották őt és nem *Pereszt* a Munkapárt élére. *Rábin sem hajlandó lemondani Jeruzsálemről* - mint ahogyan senki, még a baloldal sem. Rábin sem mondana le a Golanról, a stratégiai településekről. A politikai telepítésekről hajlandó lemondani, s hajlandó bizonyos területi engedményekre. Samír semmilyen engedményre nem hajlandó. Pillanatnyilag úgy tűnik, Rábin áll jobban. S ha győz a választásokon, akkor van remény a tízmilliárd dolláros hitelgaranciára, amely nem old meg semmit, de legalább lélegzetvételnyi időt ad, s talán módot egy új nekilódulásra, némi befektetésre, a turizmus fejlesztésére. Ez nagyon fontos lenne Izrael számára, mert most valóban rossz a közhangulat.

– Társaság, magánélet?

E. G. M.: Más, mint Magyarországon. A velünk egykorúaknak megvan a saját baráti körük, időnként meghívnak, de kívülről közéjük pottyanni nehéz.

– Ők is annyit politizálnak, mint a magyarok?

B. A.: A főtémák a pénzügyek, a bankhitelek, a gyerekek taníttatása, a lakás, a megélhetés. Panaszkodnak persze, meg pletykálnak is, de kedélyesebben, mint mondjuk itt, Pesten.

E. G. M.: Ebből a szempontból jobb a hangulat a társaságban, utcán, bárhol. Pedig az embereknek nagyon sok a gondja. Egy családban 3 gyerek a minimum, s a megélhetés nehéz. Mégis, vidámabbak, optimistábbak, a fene tudja miért.

Szécsi Éva

Markó Iván Siratófala Jeruzsálemben

A sötét színpadon egyetlen árva fénycsóva lányok gyűrűjét világítja meg. A kör közepén fekete, göndör hajjal, borostás arccal, fekete ingben és nadrágban a *próféta*, kezében óriási bot. A gyűrű szétnyílik, a próféta a színpad szélére jön, és botjával kimérten, de ütemesen koppantgat. Újabb két reflektorfény gyullad ki, a színpadon derengő félhomály. Tizenegy sudár lány között meztelen felsőtesttel megjelenik az elgyötört vándor és külön-külön elindulnak a Fal - a *Siratófal* felé. A fal előtt összeesnek. Utoljára a vándor, aki estében még elkiáltja magát: *„kotel"*. Kotel, ami nem más, mint maga a siratófal, azaz a *Szentély nyugati fala*, amely minden zsidó ima része, a vágyak netovábbja, ahová a világ minden zsidójának - életében legalább egyszer - el kell vándorolni, és ahol imát kell mondania.

Így kezdődik *„A próféta"*, azaz *Markó Iván* legújabb táncjátéka, amelynek stílusos bemutatója Jeruzsálemben, ha nem is a Falnál, de nem messze tőle, a *Jeruzsálemi Színház* reprezentatív termében zajlik. A hatás: a Győrben, vagy Budapesten megszokott szűnni nem akaró taps, bravózás, lelkesedés.

Markó Iván visszatért ősei földjére. Véglegesen-e, vagy sem, még ő maga sem tudja eldönteni és talán nem is akarja. De jól érzi magát, mert Jeruzsálem befogadta. S itt nem elsősorban az emberekről van szó, hanem a városról, amely sugározza és lélegzi a történelmet, ahogyan ezt a művész elmesélte. Valami megmagyarázhatatlan vonzerő keríti htalmába az érzékenyebb embereket e kövek között - mondja Markó Iván -, a három világvallás fővárosában, a Szent Városban, amely háromezer éve fogadja magába a vallásalapítókat és követőiket, a prófétákat és az ellenszegülőket. Zsidó, mohamedán, és keresztény temetők telve az életükben oly hatalmasat alkotókkal, és háromezer év nagyjainak szelleme lebeg itt láthatatlanul a város felett.

Az Arany Jeruzsálem utcáit róva gyalogol minden nap Markó Iván a Nyugati Falhoz, hogy imakönyv nélkül mondja el imáját és folytasson párbeszédet elhúnyt édesanyja szellemével, hogy mit, mikor és hogyan cselekedjen.

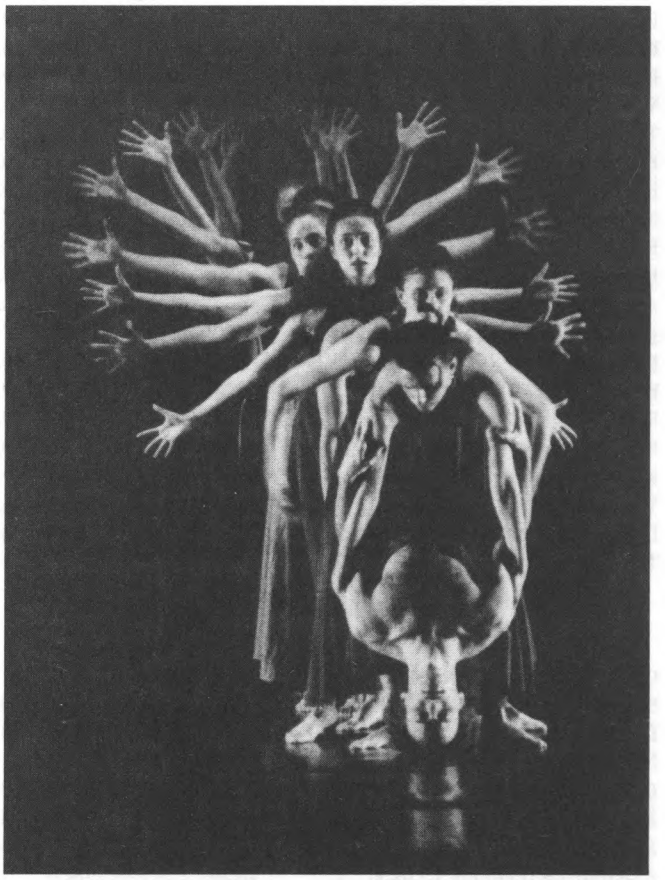

Vera Ecijon felvétele

Jeruzsálemben a lélek megnyugodhat, s mint mondja, számára most ez a legfontosabb, mert ki hallott már olyan prófétáról, aki saját belső bajait boncolgatja. Neki üzenete van a világ számára, és üzenni szavak nélkül, a tánc nyelvén lehet a legjobban e bábeli zűrzavarban élő huszadik századvégi ember számára.

A *Rubin Akadémia*, amely a jeruzsálemi *Héber Egyetem Zene- és Táncakadémiája*, nemcsak hogy befogadta Markó Iványt, de egyszersmind munkákkal is megbízta, minden kötöttség nélkül.* Így alkotta meg sokak örömére a *„Fal"* című táncjátékot, és már készen áll a következő „forgatókönyve" a háromfelvonásos, egész estét betöltő és ötszáz évet felölelő tánckölteményé, egy anyáról és három fiáról a történelem viharaiban.

A lélek békéje tehát meghozta gyümölcsét, az alktotás nyugtalanságát, és ez a nyugtalanság fontos üzenetek közvetítője lehet.

Erdei Grünwald Mihály
Jeruzsálem

**Azóta a Rubin Akadémia meghívta előadó tanárnak Markó Ivánt, aki a felkérést örömmel elfogadta. Így a művész 1992 őszétől a jeruzsálemi egyetem oktatója lesz. (A szerk.)*

LUÁH

Imaidők

BUDAPESTEN

Templomok	Június 5–6. Péntek este	Június 5–6. Szombat reggel	Június 12–13. Péntek este	Június 12–13. Szombat reggel	Június 19–20. Péntek este	Június 19–20. Szombat reggel	Június 26–27. Péntek este	Június 26–27. Szombat reggel
Dohány u. 2.	18.30	09.00	18.30	09.00	18.30	09.00	18.30	09.00
Frankel L. u. 49.	18.30	10.30	18.30	10.30	18.30	10.30	18.30	10.30
Hegedüs Gy. u. 3.	20.15	09.30	20.30	09.30	20.30	09.30	20.30	09.30
Vasvári P. u. 5.	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00
Thököly út 83.	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00
Hunyadi tér 3.	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00
Bethlen tér 2.	19.00	09.30	19.00	09.30	19.00	09.30	19.00	09.30
Nagyfuvaros u. 4.	19.00	08.00	19.00	08.00	19.00	08.00	19.00	08.00
Rabbiképző, József krt. 27.	18.00	08.45	18.00	08.45	18.00	08.45	18.00	08.45
Kazinczy u. 27.	20.25	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00
Alma u. 2.		08.00		08.00		08.00		08.00
Kórház, Amerikai út 53.	20.25	07.30	20.30	07.30	20.30	07.30	20.30	07.30
Páva u. 39.	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00	19.00	09.00
Dózsa Gy. út 55.	19.00	09.30	19.00	09.30	19.00	09.30	19.00	09.30
Berzeviczy u. 8.	19.00	09.30	19.00	09.30	19.00	09.30	19.00	09.30
Károli G. tér 5.	19.00	10.00	19.00	10.00	19.00	10.00	19.00	10.00
Kispest, Báthory u. 34.	18.30		18.30		18.30			18.30
Visegrádi u. 3.	20.25	08.30	20.30	08.30	20.30	08.30	20.30	08.30
Dessewffy u. 23.	20.25	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00
Teleki tér 22. (szefárd)		08.00		08.00		08.00		08.00

VIDÉKEN

Győr (Köztársaság tér 3.)	18.00		18.00		18.00		18.00	
Szeged (Gutenberg u. 20.)	18.00	09.00	18.00	09.00	18.00	09.00	18.00	09.00
Debrecen (Pásti u. 4.)	20.25	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00
Nyíregyháza (Mártírok tere 6.)	20.25	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00	20.30	08.00
Miskolc (Kazinczy u. 7.)	19.00	08.00	19.00	08.00	19.00	08.00	19.00	08.00
Pécs (Fürdő u. 1.)	19.00	10.30	19.00	10.30	19.00	10.30	19.00	10.30
Kiskunhalas (Petőfi u. 1.)	18.30		18.30		18.30		18.30	
Szomathely	18.30		18.30		18.30		18.30	
Kaposvár (Berzsenyi u. 14.)	18.30		18.30		18.30		18.30	
Nagykanizsa (Fő u. 6.)	18.30		18.30		18.30		18.30	

A Rumbach utcai templom hívei a Hősök imatermében imádkoznak.

Naptár

1992.

Június 1. Hétfő
Ijjár 29. Jom Kippur Kátán

Június 2. Kedd
Sziván 1. Ros Hodes

Június 5. Péntek
Sziván 4. Gyertyagyújtás 20.18

Június 6. Szombat
Sziván 5. Szombat kimenetele és Sávout ünnep beköszönte 21.38

Június 7. Vasárnap
Sziván 6. Sávout első napja

Június 8. Hétfő
Sziván 7. Sávout második napja
MÁZKIR
Ünnep kimenetele 21.40

Június 12. Péntek
Sziván 11. Gyertyagyújtás 20.23

Június 13. Szombat
Sziván 12. Szombat kimenetele 21.43

Június 19. Péntek
Sziván 18. Gyertyagyújtás 20.26

Június 20. Szombat
Sziván 19. Szombat kimenetele 21.47

Június 21. Vasárnap
Sziván 20. Böjt a mártírokért

Június 26. Péntek
Sziván 25. Gyertyagyújtás 20.26

Június 27. Szombat
Sziván 26. Újhold hirdetés
Szombat kimenetele 21.47

Június 30. Kedd
Sziván 29. Jom Kippur Kátán

Augusztus 9. Szombat
Áv 9. (Tiso be-Áv) böjt a Templom pusztulásáért

Még most sem késő!
Fizessen elő a
Szombat
második félévi számaira!

Csak 290 forintot fizet az Ybl Bank
219-98904/1264-7 számú számla,
„Szombat" 1264-7-5036 számú alszámlájára,
s idén még öt alkalommal kapja kézhez lapunkat:
a *Szombat* -ot!

S ha nem fizetne elő a *Szombat* -ra
(mert nem tudná, hogy mit mulaszt),
megtalálja folyóiratunkat
a könyvesboltokban,
a hitközségek irodáiban és
a Magyar Zsidó Kulturális Egyesületben.
Olvassa hét közben is
a *Szombat* -ot!

A „Hetek ünnepe"

Peszáh első napjától hét héten át számoljuk az „ómert" – ez a hét hét a *„sávúót"* („svüesz"), „hetek" -, és az 50. napon egy újabb zarándokünnep kezdődik. (Az „ötvenedik" görögül: „pentekoszté" – íme a magyar *„pünkösd"* szó eredete.) Ez a kétnapos (Izraelben egynapos) ünnep – más zsidó ünnepekhez hasonlóan – több névvel is büszkélkedhetik: a Tóra „az aratás és a termés zsengéje ünnepének" nevezi *(2Móz 23, 16)*. A Misna *„áceret*nek", „ünnepi záró gyülekezésnek" mondja, további neve „A Tórával való megajándékozásunk időpontja", no és persze a címben is szereplő „Hetek ünnepe". (Van olyan vélemény is, hogy a helyes olvasat nem „sávúót", hanem *„s'vúót"*, azaz „eskük"; ez arra utalna, hogy a dátumhoz két eskü kapcsolódik; az egyik: Izrael a Színáj-hegy lábánál, a Tíz ige kihirdetésekor esküvel fogadta: „megtesszük és meghallgatjuk" *(2Móz 24, 7)*; a másik Isten esküje volt: „értékes kincs lesztek számomra az összes népek közül" *(2Móz 19, 5)*.

De ne menjünk bele az ünnep neveinek taglalásába, hiszen azok maguk értelmezik magukat. Ehelyett inkább azokból a szokásokból emeljünk ki párat, amelyek a zsidó múltban rendkívül elterjedtek voltak és amik közül számos mindmáig megmaradt. Ilyenek a lakóházak, lakások és természetesen a templomok, imaházak feldíszítése virágokkal, zöld növényekkel, vagy azokat ábrázoló gyermekrajzokkal.

Az ünnepi étkezési szokások közül említsük meg a méz és a tej, illetve *tejes* ételek fogyasztását – ez utalás a Tórára, amely isteni adomány, és mint ilyen „tej és méz a nyelved alatt" *(Énekek Éneke 4, 11)*. A liturgiában különleges helyet foglal el az *„Ák'dámút"* – az a „pijjút", vallási költemény, amelynek szerzője egy, a 11. sz. végén élt wormsi kántor, *R. Méír* volt – úgy tudni, hogy ez a kántor-költő volt a nagyhírű kommentátornak, *Rási*nak a tanítómestere. A gyülekezetekben ismert liturgiai mozzanat, amit azonban a rítusokban kevésbé jártasak nemigen tudnak, hogy az ünnep második napján az öt szentírásbeli *„m'gillá"* – pergamentekercs – közül felolvassák *Rut könyvét* – azt a rövid krónikát, amelyről Goethe a *„Der westöstliche Divan"*-jában azt mondta: „a legdrágább kicsiny egész, amit epikában és idilliben megörököltünk". A történet arról szól, hogy a moabita Rut, akinek júdabeli férje meghalt, ugyancsak özvegyen maradt anyósával, *Náómi*val tart, midőn az Moáb országából visszatér Júdeába. Aratás idején összekerül és egybekel Boázzal, s frigyükből fiú születik, *Ovéd*, akinek majd *Jisáj* lesz a fia és *Dávid*, a későbbi uralkodó, az unokája. A krónika felolvasásának aktualitását az indokolja, hogy cselekménye aratáskor játszódik – a „Sávúót" aratási ünnep. Amellett általános, a zsidóságra nézve szép erkölcsi tanulsága is van: Izrael készséggel fogadja be az idegeneket, ezt a Szentírás nem egy helyen hangsúlyozza is; éppen egy, az aratással, illetve az ünnepünkkel kapcsolatos példát hozzunk erre: „Ha elérkezik az aratás az országotokban, ne vágd le egészen a földig és ne szedd össze, ami aratáskor ott marad, hanem hagyd ott a szegénynek és *az idegennek" (3Móz 23, 22)*.

Bölcseink számos olyan történetet hagytak hátra, amiknek központi alakja Rut unokája, Dávid. Ezekből néhány mozaikdarab: „Ne támadjátok meg Moábot, és ne kezdjetek harcot ellenük" *(5Móz 2, 9)* – Azt mondta volt a Szent – áldott ő – „Két jó gyümölcsöm származik tőlük: a moabita Rut és az ammonita Nááma." A moabita Rut mindaddig nem halt meg, amíg tanúja nem volt, hogy leszármazottja, Salamon miképpen ítélkezik a két parázna asszony dolgában.

*

Könnyebben meghajlít valaki egy ércíjjat, semmint Dávid karját.

*

„Az örökkévaló próbára teszi az igazat" *(Zsolt 11)* – Dávidot a nyáj mellett vizsgálta meg és alkalmas pásztornak találta. Mert írva van: „... a juhok aklától hozta el" *(Zsolt 78)* – Hogyhogy „akoltól"? – Dávid elkülönítette a juhokat egymástól. Kivitte a fiatal bárányokat, és a fű kalászával etette őket. Kivitte a kosokat, és a fű középső részével etette őket. Kivitte az anyajuhokat s őket a fű gyökerével etette. Mondta a Szent – áldott ő -: „Mivelhogy ért a juhok legeltetéséhez – jöjjön és legeltesse az én nyájamat" – ez pedig Izrael, amint írva van: „Az anyajuhoktól szólította el, hogy legeltesse Jákobot, a népét" *(Zsolt 78)*.

*

Dávid fekhelye fölött fel volt függesztve egy hegedű, és amikor elérkezett az éjfél, északi szél jött és a hangszerre fújt, s az magától zenélni kezdett. Dávid nyomban fölkelt és napkeltéig a Tóra tanulmányozásával foglalkozott. És amikor feljött a nap, Izrael bölcsei megjelentek nála. Mindenki, de mindenki ült előtte, Dávid király azonban nem ült le sem párnára, sem lócára, hanem leült a földre és Isten dicsőségére a Tórát tanította.

*

Mondták Dávid királyról: midőn elkészült a Zsoltárok könyvével, elbízta magát és így szólt a Szenthez – áldott ő –: „Világ Ura, ugyan van-e a világon bármi, ami olyan éneket tudna költeni, mint én?" – Ekkor ott termett egy béka, s az így szólt hozzá: „Kár ennyire felfuvalkodnod, merthogy én tenálad különb éneket költök, és minden egyes költeményemre, amit mondok, még háromezer példabeszédet tudok mondani."

Jólesz László

Homérosz és „Lág báómer"

Elöljáróban annyit: ismerem – elég régóta – a héber betűk számértékét. Ilyenképpen azt is tudom, hogy a „lámed" 30-at, a „gimel" 3-at ér, ilyenképpen a kettő együtt, a „Lág", *33-at*. A Szombat 1992/5. számában „Lág báómer"-ről írtam, ebben a kis írásomban ez olvasható: Ünneppé az „ómerszámlálás" 32. napja – a „lág báómer" – vált.

Vajon miért írtam 33 helyett 32-t? Egyszerű a magyarázat. Horatius írta volt: *„...quandoque bonus dormitat Homerus"*, azaz „...néha a jó Homérosz is szundikál". Nos, ha nem szundikáltam is, amikor az említett számot leírtam, de minden bizonnyal figyelmetlen voltam. Szentül hiszem azonban, hogy a (h)éber olvasó a „lág báómert" az én elírásom nyomán mégsem tette egy nappal előbbre...

(j. l.)

Utazási lehetőség Izraelbe!

A Szohnut és a Diákszövetség 17 napos körutazásokat szervez Izraelbe. A következő időpontokra várjuk a 17–30 év közötti jelentkezőket:

1. július 2–19.
2. július 16–augusztus 2.
3. július 30–augusztus 16.
4. augusztus 13–30.

Ára: 26.200 Ft. + 10.000 Ft, amely tartalmazza a retúr jegyet és a szállodai elhelyezést, félpanziós ellátást 12 napig. Az utolsó 5 nap szabad program.

Jelentkezés: 185-7555 (üzenetrögzítő) este 10-ig, 183-3495; 177-4056

Tisa be-Áv

מִשְׁנָה ו

חֲמִשָּׁה דְבָרִים אֵירְעוּ אֶת־אֲבוֹתֵינוּ
בַּשְּׁבִעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז וַחֲמִשָּׁה
בַּתִּשְׁעָה בְּאָב. בַּשְּׁבִעָה עָשָׂר
בְּתַמּוּז נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת וּבָטַל
הַתָּמִיד, וְהוּבְקְעָה הָעִיר, וְשָׂרַף
אַפּוֹסְטֹמוֹס אֶת־הַתּוֹרָה וְהֶעֱמִיד
צֶלֶם בְּהֵיכָל. בַּתִּשְׁעָה בְּאָב נִגְזַר
עַל אֲבוֹתֵינוּ שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ לָאָרֶץ,
וְחָרַב הַבַּיִת בָּרִאשׁוֹנָה וּבַשְּׁנִיָּה,
וְנִלְכְּדָה בֵיתָר וְנֶחְרְשָׁה הָעִיר.
מִשֶּׁנִּכְנַס אָב מְמַעֲטִין בְּשִׂמְחָה.

מִשְׁנָה ז

שַׁבָּת שֶׁחָל תִּשְׁעָה בְּאָב לִהְיוֹת
בְּתוֹכָהּ אָסוּר מִלְּסַפֵּר וּמִלְכַבֵּס,
וּבַחֲמִישִׁי מוּתָּרִין מִפְּנֵי כְבוֹד
הַשַּׁבָּת. עֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב לֹא
יֹאכַל אָדָם שְׁנֵי תַבְשִׁילִין, לֹא
יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יָיִן. רַבָּן
שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, יְשַׁנֶּה.
רַבִּי יְהוּדָה מְחַיֵּיב בִּכְפִיַּית
הַמִּטָּה, וְלֹא הוֹדוּ לוֹ חֲכָמִים.

Misna, Taanit, IV, 6–7.

Öt szerencsétlenség érte őseinket Tammuz 17-én és öt Áv 9-én. Tammuz 17-én törettek össze a kőtáblák;[1] szűnt meg a Tamid-áldozat;[2] törtek be a városba;[3] égette el Aposztomosz[4] a Tórát; állíttatott bálványszobor a Szentélyben. Áv hó 9-én határoztatott őseink felett, hogy nem jutnak be az Országba;[5] pusztult el a Szentély első- és másodízben;[6] foglalták el Betárt[7] és szántották fel a várost. Áv beköszöntétől csökkentik az örömöt.

A héten, melybe Áv 9-e esik, tilos nyiratkozni és tisztálkodni, csak az ötödik napon szabad, a Szombat tiszteletére. Áv 9. előestéjén ne egyen az ember főtt ételt, ne egyen húst és ne igyon bort. Rabban Simon ben Gamliél mondja: -Változtasson[8]. Rabbi Jehuda kötelezővé tette a fekvőhely felfordítását, de ezt nem ismerték el a bölcsek.

Jegyzetek

1. Az aranyborjú miatt, Mózes által (M. II. 32. 19.). 2. A mindennapi áldozat bemutatása a római szorongatás idején lehetetlenné vált. 3. Jeruzsálembe, a második rombolás idején. 4. A hellenisztikus uralom egy biztonsággal nem azonosítható reprezentánsa. 5. Kishitűségük büntetéseként (M. IV. 14.) 6. I. e. 586-ban, majd i. sz. 70-ben. 7. A Bar-Kochba felkelés 135-ben elesett erődje. 8. Életmódján, szokásain.

*

Áv hó kilencedike az első és a második jeruzsálemi Szentély lerombolásának gyászos dátuma. A pusztulás fájó emléke a zsidó mindennapokban azóta is él. A zsidó ember öröme soha nem lehet teljes a Templom elveszte miatt. A fenti két *misná*ban felidézett egybeeső események a zsoltárost is kegyetlen fogadalomra indították: "Ha elfeledlek Jeruzsálem, bénuljon meg a jobbom!" (137. 5.)

A Szentély pusztulására való emlékezés módjával számos talmudi elbeszélés foglalkozik. Az itt következő aggádában Rabbi Josua szembeszáll a farizeusok túlzó véleményével. Minden kor zsidóságának feladata az egészséges emlékezés kell legyen.

*

Mestereink tanították: – Amikor másodízben pusztult el a Szentély, sok farizeus élt Izraelben, akik nem ettek húst és nem ittak bort. Így szólt hozzájuk r. Jósua:

– Fiaim! Miért nem esztek húst, és miért nem isztok bort?

– Húst együnk, amiből az oltáron áldoztak, most, amikor az áldozás megszűnt? Igyunk bort, amit az oltárra öntöttek, most, hogy ez a szokás is megszűnt? – feleltek neki.

Mondta nekik:

– Ha így áll a dolog, kenyeret se együnk, hiszen a lisztáldozat is megszűnt.

– Talán lehetséges gyümölccsel (táplálkozni)!

– Gyümölcsöt se együnk, hiszen a zsengék áldozata is megszűnt.

– Akkor lehet más gyümölccsel!

– Vizet se igyunk, mivel megszűnt az italáldozat is.

Hallgattak. Szólt hozzájuk:

– Fiaim, ide gyertek; azt mondom én nektek: egyáltalán nem gyászolni lehetetlen, mivel erről már rendelkeztek. Kelleténél inkább gyászolni sem lehet, mert csak olyan határozat hozható a közösségre nézve, amelyet többségük képes megtartani.

(Baba Batra, 60 b.)

Lózsy Tamás

Egyszer elfelejtjük, milyen...

Egyszer elfelejtjük, milyen a pusztulás –
a lerombolt szív-szentély, a gőzölgő tudat
s világtérképen az atomvillanás.
Egyszer elfelejtünk emlékezni,
az öröklét üvegkupoláiban hűsölünk,
ki feljebb, ki lent, attól függően,
hol szorított helyet a gondviselés...
De addig túl eszmék és tárgyak sikolyán,
az élhető élet puha szorításában tovább,
ha már nem maradt más, csak vigasztalás.

(áv)

Jekutiel Jehuda Grünwald

Tisa be-Áv a lipcsei egyetemen

Néhány napos vita után apám – világítson mécsese – beleegyezett, hogy a pozsonyi jesivába utazzam. Ádáz csatát kellett vívnom, mert mitőlünk nem szoktak Pozsonyba utazni. A mi városunk áldott emlékű rabbija gyakran mondogatta, hogy Pozsony még a szemináriumnál[1] is elfajzottabb hely. De miután megnyugtattam apámat, hogy éjjel-nappal a Tanban fogok búvárkodni, végül beleegyezett az elutazásomba. Nagyon megörültem ennek, először is, mivel Pozsonyban fogok tanulni, másodszor, mert eljutok a fővárosba, Budapestre – az út a városunkból Pozsonyba Pesten keresztül vezetett – és ott megláthatom a kor óriását, *Jichák Juda Goldzihert* és más tudósokat.

Nem szégyellem bevallani, eladdig egy betűt sem olvastam Goldzihertől, és nem tudtam, miben áll a nagysága. Huszt, Szatmár és Hunfalva jesiváiban nem hallottam felőle, minthogy egy árva kérdést sem válaszolt meg *Rambam*mal kapcsolatban – mi dolgunk hát vele? A *klojz*ban[2] sem hallotam róla, de azért tiszteltem nagyon ezt az embert, mert *Nahum Szokolov* (a *Ha-Cefira* szerkesztője volt akkoriban, amit csak a legbelső szobában mertünk olvasni; nagy név volt számunkra Szokolové) ezt írta nekem többek közt annak idejé: „Talán tudna Ön szolgálni adatokkal Goldziher, Bacher múltját illetően?" Azt gondoltam, ha Szokolov életrajzi anyagot kér Goldzihertől, akkor az biztosan nagy ember, a szó teljes értelmében.

A táskámat anyám töltötte meg testi táplálékkal, apám szellemivel – könyvekkel, amikre egy férfinak szüksége van. Mi más mutasson utat egy fiatalembernek, ha nem a szent könyvek, amelyek szerint élünk, belőlük tudjuk, mi tilos ezen a világon, mely csak a Palota előcsarnoka?

Új ruhát öltöttem, aztán a vonaton elmondtam az utazó imáját, és ott találkoztam fiatalemberekkel, akikről egy pillanat alatt ki lehetett találni, hogy *jesiva-bócherek*. Mind egyszerre beszélt, jó hangosan, nagy zajt csaptak. Jöttömre összenéztek, szavak nélkül, a tekintetükkel tudakolták, kiféle vagyok és hová megyek. Amikor megmondtam nekik, hogy magam is bócher vagyok és a pozsonyi jesivába tartok, „Szégyen, gyalázat!" – meg: „Pozsony a tisztátalanság forrása!" - kiáltották haragosan. „Tisztátalan, tisztátalan!" *(Lev. 13:45)* – harsogták teli torokból.

Otthagytam azt a fülkét és átmentem egy másikba, ahol *gójok* ültek. Így utaztam egész éjszaka, amíg a reggeli fényben meg nem pillantottam Pest szép városát. Táskámmal a vállamon elindultam a pályaudvarról, hogy megkeressem a Rumbach utcát, ahol rokonaim laktak. Némi viszontagság után odaértem, leraktam a táskámat és elmentem.

„Hová mész?" – kérdezték tőlem a rokonaim. „Előbb verd le ruhádról az út porát, pihenj, biztos nem aludták egész éjjel." „Nem, mennem kell." – mondtam, mert olyan erős volt bennem a vágy, hogy nem voltam se éhes, se szomjas. Mentem, hogy megkeressem a Holló utcát. Meg is találtam, és igazán nagyon irigyeltem azt az utcát, amely napjában többször láthatja a nagy embert. A négyes számú háznál láttam egy névtáblát, rajta felirat – *Goldziher Ignác*, első emelet. Fölmentem az első emeletre, megnyomtam a csengőt, és egy fiatalember - akiről később kiderült, hogy rabbiképzős a szemináriumban – ajtót nyitott.

„Kit keres?" – kérdezte. „Goldzihert." – válaszoltam. Bevezetett egy szobába. „Itt várjon, uram. Mindjárt jön Goldziher."

Ez a szoba volt a dolgozószobája. Nagy, könyvekkel telezsúfolt szoba, néhány ezer könyv és pár száz kézirat. Semmiféle rendet vagy rendszert nem tudtam fölfedezni. Az egyik széken vagy negyven könyv feküdt, kicsik és nagyok. Úgy éreztem, mintha a szél visszaröpített volna néhány évszázaddal valami zsidó gettóba, abba a korba, amikor a zsidó el volt szigetelve a külvilágtól, és örömöt, nyugalmat csak a *halakha* négy rőfjében lelt, ezzel töltötte napjait, és csak a könyvek közt örült a lelke, csak ott volt nyugta. Még a levegő is tiszta volt, mentes minden testi vágytól, örömtől. Minden átszellemült volt az egész házban. Azt gondoltam, bárcsak ebben az álomvilágban maradhatnék egész életemben, megvetve az összes hiú gyönyört, egyedül a könyvek közt találva örömet és nyugalmat. Ebben a pillanatban én voltam a legboldogabb ember a világon, mert sikerül meglátnom Izráel bölcsét.

Molnár Béla

Morija hegyén

Tűz,
fa,
kés együtt van.

És az áldozat?

Előttem megy,
hátán a fa.
A szolga a hegy lábánál maradt.

Izsák,
neve öröm volt, nevetés.
Kacagott Sára,
nevetett az égi hírnökön
s esztendőre
újra csak nevetett.
Karján az ajándék:
ez a fiú, aki most előttem bandukol
Morija sziklás útján
fölfelé
és előre örül,
mert mondtam a hegy tövén:
Az Úr majd gondoskodik
az áldozatról, fiam.
Miért is adtad őt?
Hogyan lesz csillagseregnyi gyermekem,
s hol lesz immár a
hatalmas nép, akár a tengerföveny.

Miért adtad,
ha elveszed?

Ahogy nézem a fiút
s hátán a fát
– itt a kés
itt a tűz –
ahogy egyre feljebb jutunk
mindig nehezebb az út
és mégis könnyebb:
az ő vállán a fa,
szívemből kezedbe hullanak
a miértek.
Talán nem is ő kell neked,
belőlem hiányzott valami.

Így ültem elgondolkozva, amikor hirtelen kinyílt az ajtó. Nem túlzok, amikor azt mondom, az ajtónyitás pillanatában éreztem, hogy a térdeim összekoccannak az ijedtségtől. Idősebb férfi lépett be, kezet rázott velem és így szólt: „Goldziher vagyok. Örülök, hogy megismerhetem." – „Személyesen szeretném megismerni Nagyságodat." – dadogtam. Egy kis mosoly jelent meg a szája szögletében, ami nem is tűnt el amíg ott voltam.

„Jesivába utazik, ugye?" – kérdezte. „Igen, uram, a pozsonyi jesivába." – feleltem. „Még most is öröm tölt el" – folytatta a tudós – „ha visszagondolok a lipcsei jesivára, kedves emlékeim maradtak róla. A sok fáradság, a szűkös élelem, minden nehézség ellenére nagy öröm visszaemlékeznem azokra a napokra. Bacher volt a társam Lipcsében. Talmudot is tanultunk, mert gyakran kellett talmudi passzusokat megvitatnunk *Franz Delitzsch*-csel, az igen tudós keresztény professzorral. Szorgalmasan tanultunk, hogy válaszolni tudjunk neki. Delitzsch professzor rendszerint egy vaskos *Gemará*val jelent meg a szállásunkon, volt úgy, hogy több kötettel. Hányszor kacagtunk, amikor láttuk ezt a keresztény embert (és rámutatott Delitzsch képére), hogy cipel a hóna alatt több kötetnyi Gemarát nap mint nap, a *pilpul*[3] kedvéért. Keresztény volt, ugyanakkor Izráel népének barátja, a szó teljes értelmében. Sokat tanultam tőle, különösen azt, hogyan tartsam meg *Tisa be-Áv*ot.

Emlékszem, hogy egyszer Tisa be-Ávkor én és a társam, Bacher otthon ültünk a szállásunkon, előttünk sakk, és akkor hirtelen észrevettük az ablakon át, hogy jön hozzánk Delitzsch. A sakktáblát belöktük az ágytakaró alá. Delitzsch megilletődötten nyitott ajtót. Az arca ünnepélyes volt, ez egyszer nem üdvözölt bennünket, egy szót se szólt, csak ránk nézett együttérző szemekkel. Csend volt a szobában. Kisvártatva így szólt hozzánk:

„Barátaim! Együttérzek veletek nagy bánatotokban, de kérlek, ne búsuljatok rossz sorsotok miatt. Végül eljön a hajnal, felkel az igazak napja, és jó napok köszöntenek rátok."

És méltóságteljesen így folytatta: „Vigasztaljon meg benneteket az Úr, Cion és Jeruzsálem többi gyászolójával egyetemben!"

És távozott.

Azt gondoltam: „Lám, ez a keresztény azt gondolja, Izráel fiai ma egész nap a porban hemperegnek mély gyászukban. Okuljunk belőle." Bacher is így vélhette, mert mindketten leültünk a földre és tanultuk a *Kamca-Bar Kamcát* és Jeruzsálem pusztulását végig a *Gittin* traktátusból (55b). Sakknak pedig aznap a közelébe se mentünk.

Ettől fogva igyekszem Tisa be-Ávot méltó módon megtartani.

Héberből fordította Vázsonyi Ágnes

Jegyzetek

1. A pesti Rabbiképzőről van szó.
2. Jiddis szóhasználatban: kisebb imaház, imaterem.
3. borsos vita, fejtegetés (élőszóban)

*

A fenti memoárrészlet szerzője Jekutiel Jehuda Grünwald (*Grünwald Lipót*, 1889-1955) rabbinikus író és a magyar zsidóság történetének, vallási mozgalmainak héber, jiddis, s egy keveset magyar nyelven is publikáló igen fontos kutatója, aki 1924-ben az Egyesült Államokban telepedett le. Az anekdotát bevezető visszaemlékezését kortörténeti érdekessége miatt közöljük; a szöveg forrása: *Appirjon* 2 (1924-25), 20-22. A szereplők közül legkevésbé talán *Goldziher Ignác* (1850-1921) szorul bemutatásra. *Nahum Szokolov* (1859-1936), aki 1931 és 1935 között a Cionista Világszervezet elnöki tisztét töltötte be, a fent említett *Ha-Cefira* mellett több héber periodikumnak szerkesztője és publicistája, Herzl *Altneuland*-jának héber fordítója. *Bacher Vilmos* (1850-1913) a Talmud-tudomány, a középkori zsidó bibliamagyarázat, a zsidó-perzsa nyelv és irodalom világhírű kutatójaként 1907-től haláláig volt a pesti Rabbiszeminárium igazgatója. *Franz Delitzsch* (1813-1890) protestáns teológus, korának egyik legragyogóbb hebraistája, a történet idején – 1869-ben vagy 1870-ben – már lipcsei egyetemi tanár volt.

Jeruzsálem áv hó 9. előtt

A következő szemelvény *Á. B. Jehosúá „Szerelmesek"* című regényének egy kis részlete, ami azt érzékelteti, hogy milyen Jeruzsálem hangulata a böjt előestéjén, és ez hogyan hat egy nem vallásos személyre.

*

Visszamegyek újból a vallásosak negyedébe. Körbe-körbe átfésülöm az utcákat. Itt most különös hangulatot tapasztalok, lehetetlen nem észrevennem. Egymás után zárnak be az üzletek, az emberek vászoncipőben járnak, mintha ünnep volna vagy gyásznap. Pedig nincs ünnep. Estefelé megint a kisvendéglőnél találom magamat. Bemegyek. Nincs bent rajtam kívül egyetlen vendég sem. Az asztalok tiszták, a székek az asztalokra forgatva. Leülök. A vendéglős a szomszédos szobából nyíló ajtón odajön hozzám. Meglepetten néz rám. [...] Hallgat, zavarban van.

– Ugyanazt kérem, mint délben...

A vendéglős tétovázik, az órájára néz, azután a konyhába megy, és kihoz onnan egy megrakott tányért, egy szelet kenyeret. Hozzálátok, de evés közben majdnem elalszom, a fejem az asztalra hanyatlik. A vendéglős megérint.

– Igyekeznie kellene, uram... kezdődik a böjt...
– A böjt?
– Holnap áv hó kilencedike ... igyekezni kell...
– Áv hó kilencedike? Holnap?
– Az úr elfelejtette?
– Igen, elfelejtettem...
– Más járhatott a fejében...
[...]

A nap még le sem ment, és én már alszom. Zűrzavaros alvás ez, hallom az utca lármáját, a gyerekek fecsegését, ahogy egymás szavába kapnak, és látom, hogyan csap át a világosság tapintható sötétségbe. A közeli imaházból idehallatszanak Jeremiás próféta siralmainak szomorú dallamai.

Jólesz László fordítása

AMI TOURS ®
H–1051 BUDAPEST
Nádor (Münnich F.). utca 14.
Tel.: (36-1) 131-7167, 131-7312
Fax: (36-1) 111-7209
IDEGENFORGALMI KFT.
TRAVEL AGENCY LTD.
REISEBÜRO GMBH.

Hivatalos, üzleti és magánjellegű utazásaihoz

REPÜLŐJEGYÉT

vásárolja nálunk!

– egyéni és csoportos kedvezmények,
– külföldön szállást is biztosítunk,
– a jegyeket kérésre házhoz visszük

Virágkor és kiűzetés

1492

Az 1492-es év iszonyatos tragédiát hozott a spanyol zsidóságra. Ezen év márciusában írták alá a granadai Alhambra palotában a zsidók kiűzésének rendeletét. Ezzel az aláírással néhány hónapon belül 300 ezer zsidót tettek földönfutóvá, míg másik 300 ezer a keresztény hit védőszárnyai alá menekülve mondott le ősei hitéről és remélte vagyona, pozíciója, s nem utolsósorban élete megmentését. Ennek a kornak a legnagyobb létszámú és legjelentősebb zsidósága nézett ekkor szembe a borzalmas pusztulással.

Először úgy látszott, hogy arra a 300 ezerre várnak csak sötét, kilátástalan napok, hónapok és talán évek, akiknek hitükhöz való ragaszkodásuk miatt el kell hagyni hazájukat, és a kezdetleges, primitív hajókon a viharzó, veszélyes tenger hullámai, vagy a kalózok támadásai és ennek nyomán rabszolgasors, halál leselkedik rájuk. Valóban számosan pusztultak el, vagy jutottak szolgaságba, de akik megmenekültek az első veszélyektől, a Közel-Keleten vagy a Balkánon új hazára leltek. Akik ott maradtak, még nem sejtették, hogy *ők az igazi áldozatok*, s halálos veszélyben vannak. Az inkvizíció kínzókamráiban minden képzeletet felülmúló gyötrelmek, majd a máglyák megsemmisítő tüzei vártak rájuk. Ez volt az igazi holocaust, a valódi *tűzáldozat*, amikor elevenen égették meg azokat, akiknek vagyonára áhítoztak, és pozícióikat, társadalmi sikereiket irigyelték.

Ha játszani akarunk a számokkal, akkor a kegyetlen középkori évnek csak két belső számát kell felcserélni és eredményül 1942-t kapjuk, amelynek első hónapjában a berlini Wannsee-ben jött össze néhány ember és döntöttek többmillió zsidó sorsáról. Spanyol grandok helyett német „Übermensch"-ek, de ugyancsak áldozatokat égettek és a holocaust csapását hozták a világra. Ha arra gondolunk, hogy 1942 előtt már elkezdődött a nácik zsidóirtása, akkor ugyanezt elmondhatjuk a spanyol zsidókra is: a XV. században hol volt már a zsidó aranykor Hispániában? A nácik vérségi alapon üldözték a zsidóságot, árja ősöket követeltek. Az inkvizíció tagjai ugyancsak „tiszta" vérűek lehettek és kizárólag a zsidó származásúakat égették el...

1492 azonban még valamiről híres. Ekkor indult útjára Kolumbusz Kristóf, hogy akarva-akaratlan, egy új világot fedezzen fel. Az Új Világ új lehetőségeket teremtett a zsidóság számára. Lehetséges, hogy ennek az új világnak a felfedezője egy volt az úgynevezett *marranusok* közül...

D. I.

Spanyol zsidó história

Hispániában igen régóta éltek zsidók. Már a rómaiak idején eljutottak ide. Az arab hódítók uralma alatt általában békében élhettek. 756-tól létezett a cordobai önálló kalifátus, ami az akkori Európa egyik vezető hatalmává vált, s ebben nem kevés részük volt a zsidóknak is. Jól értették a paraszti munkát, ügyes kereskedők, tudós orvosok voltak közöttük, és több nyelvet beszélő férfiak, akik jelentős diplomáciai pozíciókat töltöttek be, művelték az irodalmat és a tudományt. Elég megemlíteni *Hászdáj Ibn Sáprut*ot (910-970), II. Abdurráhmán kalifa háziorvosát, és diplomáciai tanácsadóját, akinek hívására a kor legkiemelkedőbb zsidó tudósai, írói, költői sereglettek Cordobába.

Amikor a XI. században a kalifátus több részre szakadt, a zsidóság az új államalakulatokban is fontos szerepet játszott. Elsősorban *Sámuel Hánágid*ot (990-1060) említhetjük, aki kereskedőből lett diplomata és a szultán hadvezére, amellett a zsidó tudományok bőkezű mecénása, maga is tudós és jelentős költő.

Motamid sevillai emír a cordobai csillagász és talmudtudós, *Jichák ibn Albaliá*t nevezte ki udvari asztrológusává. Zaragoza uralkodója, Moktadir 1066-ban *Hászdáj Abu-Fadl*t tette meg vezérének, aki tiszte mellett buzgón hódolt a költészetnek: arabul írt és számos csodálója volt.

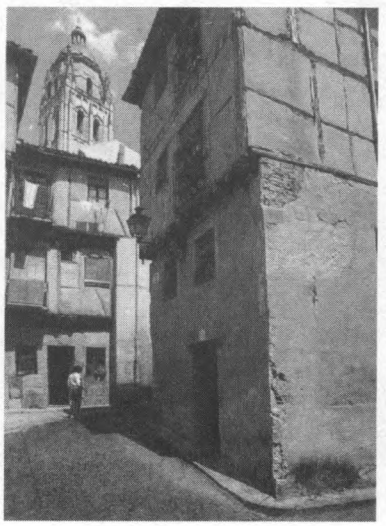

Régi zsidónegyed (Segovia)

Hosszabb időt töltött Zaragozában *Slómó ibn Gabirol* (1020-1058) kiemelkedő költő és filozófus. Az utóbbi téren kifejtett munkássága nagy hatással volt a középkor keresztény filozófiájára.

Toledóban született *Jehuda Halévi* (1085-1140), a „költőfejedelem", a Cionért lángoló nagyszerű költő, *Mose Ibn Ezra* (1070-1138), a „bűnbánó imák mestere".

A humánus arab uralkodókat elsöpörte az „almohádok" fanatikus, egyben zsidógyűlölő hada, az isz-

lám kérlelhetetlen harcosai, akik előbb Észak-Afrikából űzték ki azokat a zsidókat, akik nem voltak hajlandók felvenni Mohamed hitét, majd átkelve a tengeren, meghódították Sevillát (1147), Cordobát (1148), aztán Malagát, s Lucenát. Andalúziának nem volt olyan zsidó közössége, amit fel nem dúltak, le nem romboltak volna. Ez lett a sorsa a granadai gyülekezeteknek is.

A mohamedánoktól üldözött zsidók egy az arab területre beékelődött spanyol-keresztény katonai támaszponton, Calatravában leltek menedéket. S miután kiürültek az Ibériai-félsziget déli részén, a korábban eleven zsidó akadémiák, zsinagógák, s a temetőket már gyom verte fel, új otthonra találtak a kiűzöttek. A keresztény uralkodók Castiliában, Leonban, Aragóniában, Navarrában és Portugáliában menedéket nyújtottak a számukra.

Zsidónegyed (Toledo)

Jehuda Ibn Ezra - Mose Ibn Ezra unokaöccse - VII. Alfonz király kincstárnoka lett. VIII. Alfonznak (1166-1214) igen nagy szolgálatokat tett *Joszef Ibn Sosan*, mint pénzügyi tanácsadó.

Az Ebro melletti Tudelából származott az a *Benjámin*, aki híressé vált 13 évig tartó kutató útjával, amikor bejárta Európát, Afrikát, Ázsiát, és leírta az ott tapasztalt szokásokat, történelmi és földrajzi adatokat és az ott látható életet.

A spanyolországi nyugalom csalóka volt. Azok a zsidóüldözések, amelyek a középkor utolsó századaiban kibontakoztak, azok a rágalmak, amiket demagóg propagandisták sikeresen gyökereztettek meg az egyes európai országok lakosságában, megtették hatásukat.

Az inkvizíció egy ideig még elfogadta a „betérést", de mert ebből semmilyen anyagi haszna nem származott, megvádolta a betérőket, hogy titokban a zsidó hitet követik és a katolikus vallást meggyalázzák, más szóval, *marrannusok*, vagyis disznók. Elég volt egy feljelentés és máris működésbe léphettek az inkvizítorok, és a kínzások kegyetlen változatosságával bírták vallomásra a bevádoltakat és küldték őket máglyára. Az érintettek vagyonát természetesen elkobozták.

Ferdinánd és Izabella házasságával, majd trónralépésükkel az inkvizíció egyre nagyobb szerepet kapott. Az általuk halálba küldöttek száma csakhamar elérte a 30 ezret.

A hitükhöz hű zsidók ezalatt *háborítatlanul* éltek: nem voltak eretnekek, csupán máshitűek. Többen közülük magas tisztségeket töltötte be, még a királyi udvarban is, mint *Izsák Abarbanel*, akire az uralkodópár országaik pénzügyeit bízta, és *Ábrahám Senior*, aki a zsidó közösségektől hajtotta be az uralkodók részére az adókat. Abarbanel miniszter teremtette elő azt a pénzösszeget, amelynek birtokában Ferdinánd felszerelhette seregét a Granadában még kitartó arabok kiverésére. Ezután 1492. március 31-én Izabella és Ferdinánd aláírták a *„zsidóknak Aragóniából és Castiliából való kiutasításának általános ediktumát"*. Ebben, egyebek között a következők olvashatók: *„...ezennel elrendeljük, hogy mind a Mi uralmunk alatt élő zsidók, nemre és korra való tekintet nélkül... tartoznak a Mi királyi birtokainkat és uradalmainkat fiaikkal és leányaikkal, valamint zsidó háznépükkel együtt elhagyni... Ha mégis rajtakapatnának e rendelkezésünk megszegésén, akkor bírósági eljárás nélkül halállal és vagyonuk elkobzásával büntettetnek. Ennek okából ajánljuk, hogy vagyonának a királyi kincstár javára történő elkobzása büntetésének terhe alatt senki ne merészeljen nyíltan, vagy titokban zsidó férfinek, vagy nőnek menedéket nyújtani..."*

A kiűzetési rendelet (1492. március 31.) utolsó oldala

A királyi parancsot kihirdették az egész országban. A mintegy 300 ezer zsidó még utoljára felkereste a temetőit, hogy aztán végeláthatatlan menetben, a szélrózsa minden irányában elinduljanak, elhagyják szeretett hazájukat.

1492. augusztus 2-án Spanyolország „megszabadult" zsidóitól. A spanyol gazdaság csakhamar megérezte a következményeket: egykor nyüzsgő, élettel teli helységei kihaltak. Különösen érezhetővé vált az orvosok hiánya. Az a virágzás, amely azelőtt jellemezte az Ibériai-félszigetet, sosem tért vissza Spanyolországba.

Jólesz László

Domán István

Már Kolumbusz is?

Régi vicc, hogy az iskolában a tanító felszólítja a gyerekeket, soroljanak fel híres embereket. Ezek elkezdik: Ábrahám, Mózes, Dávid, Jézus, Marx, Einstein, Freud... Móricka jelentkezik: „Tanító bácsi kérem, lehet nem zsidó is?"

Ez juthat eszünkbe most, amikor Amerika felfedezőjéről, *Kolumbusz Kristóf*ról lesz szó, aki 1492. augusztus 3-án indult el Spanyolországból „India" felé. Ez a dátum a zsidóság számára is sorsdöntő volt, mert ugyanezen év augusztus 2-a éjfélétől zsidó vallású ember nem tartózkodhatott spanyol földön. Kolumbusz viszont megparancsolta matrózainak, hogy este *11* óráig bezárólag, az indulás előtti napon, legyenek a fedélzeten. Ez persze lehetne véletlen is, de az már nem, hogy augusztus 3-án beírja naplójába az indulást, és megemlíti, hogy ez az a nap, amikortól zsidók nem tartózkodhatnak Spanyolországban. Ha nem lett volna személyében, esetleg néhány társa személyében érintve, nem valószínű, hogy rögzíti e tényt.

A következőkben Kolumbusz zsidó származásának valószínűségéről lesz szó. Ezt sokan kétségbe vonják. Éppen ezekben a hetekben jelent meg *Paolo Emilio Taviani* olasz professzor könyve: *Kolumbusszal Amerikába – 1492* címmel. Ebben ő negyedik generációig bezárólag a nagy felfedező olasz parasztoktól való származására utal. Iratokról beszél, amelyek ezt bizonyítják. Tudjuk, hogy az iratok nem mindig hitelesek. Főleg nem nagy zsidóüldözések idején... Ettől függetlenül nem állítjuk, hogy az általunk felhozott bizonyítékok megdönthetetlenek.

A zsidók helyzete a XIV. századi Hispániában

A körülmények jobb megértése miatt vizsgáljuk meg röviden a spanyol királyok alatt élő zsidók történetét.

A kereszténység uralma alatti Spanyolországban a zsidók a király jobbágyai voltak, a kincstár kizárólagos tulajdonai. Ez a stabilitás időszakaiban csak az adó fizetésének a kötelezettségét jelentette. A királyt nem érdekelte a zsidó közösségek belső felépítése, amelyek önrendelkezési joggal felruházott szervezetek voltak. *„Aljama"*-nak nevezték a zsidó közösségeket, megtartva régi arab nevüket.

A spanyol zsidóság helyzete a XIV. század vége felé radikálisan rosszabbodott, amikor *Ferrant Martinez*, Ecia (Andalúziában) főesperese 1378-ban uszító beszédek sorozatát tartotta ellenük. Ebben 23 helyi zsinagóga elpusztítását követelte. 1390-ben, az érsek halála után, Martinez lett az egyházközség valódi ura, amit újabb uszításra használt föl. Kezére játszott *I. János* király halála 1390-ben, mert a korona kiskorú örökösére szállt, aki meg sem kísérelte, hogy ellenőrzése alá vonja a veszedelmes főpapot.

1391. június 4-én (héber dátum szerint: 5151. Tammuz 1.) *felkelés* robbant ki Sevillaban. A tömeg gyújtogatott, rombolt, gyilkolt és rabolt. Zsidó nőket és gyermekeket rabszolgának adtak el. Az események hatására általános lett a hitehagyás. Zsinagógákat katolikus templomokká alakítottak, a zsidó negyedeket ellepték a keresztény betelepülők, elfoglalták a zsidó lakásokat. A felfordulás átterjedt Castiliára, ahol szintén gyilkoltak, raboltak. Virágzó hitközségek szörnyen megfogyatkoztak, amit a kitérések is fokoztak. Megtámadták Toledó, Madrid, Cuenca, Burgos s Cordoba zsidóságát, és a királyság semmit nem tett a védelmükre. Különben is, annyi ember vett részt a törvénysértésben, hogy lehetetlen lett volna letartóztatni a vezetőket. Ugyanezen év júliusában Aragoniában robbant ki lázadás, majd Valencia zsidó közösségét pusztították el e hónap 9-én és több mint 250 zsidót mészároltak le. Számos kis hitközséget egészében térítettek át. A Baleári-szigeteken július 10-én több mint 300 zsidót öltek meg, a többit erőszakkal áttérítették. Barcelonában több mint 400 zsidó esett áldozatul augusztus 5-én. A gyilkosságok és erőszakos térítések folytatódtak és gyakorlatilag Aragónia egész zsidó közösségét elpusztították.

Az 1391-es nagy zsidóellenes lázadás után a zsidó hitközségek ismét működhettek, de nem tudták visszanyerni a régi fényüket, lecsökkentek számban és befolyásban.

Megalázó hegyes süvegbe öltöztetett emberek, akiket „titkos zsidózással" vádolnak az inkvizíció előtt. Francisco Goya festménye (cca. 1812–14.)

Gyakran támadták őket egyházi részről és különösen a Talmud kereszténységellenességét igyekeztek bizonyítani. Az üldözöttek egy jelentős része elhagyta Spanyolországot, legtöbben mint zsidók, de voltak olyanok is, akik *áttértek keresztényekként kezdtek új életet új hazájukban.* (Állítólag Kolumbusz ősei is ekkor távoztak el Hispániából.) Kétharmad részük azonban Spanyolországban maradt. Ezeknek fele továbbra is zsidóként élt, míg a másik fele áttért a katolikus vallásra.

Ezek az új keresztények nagyobbrészt gazdag és előkelő emberek voltak, akik főleg azért cseréltek hitet, hogy továbbra is megtarthassák pozícióikat mint vezető bankárok, ügyvédek, orvosok, kormánytanácsadók, tisztviselők. A legszebb házakban laktak, nagy jólétben éltek, ami felkeltette ellenük a régi keresztények gyűlöletét.

Izabella castiliai királynőnek Ferdinánd herceggel, Aragónia trónörökösével 1469-ben való házassága katasztrofális következményeket jelentett a zsidóságra. A sors iróniája, hogy ezt a házasságot éppen a zsidó közösség vezetői „hozták össze".

Az új királyi pár első tette Granada arab királysága elleni támadás megindítása volt. De ez a háború, a magukat jól elsáncolt, gazdag arabok ellen igen sokba került, hatalmas összegeket emésztett fel. Pénzszerzés céljából a legkisebb ellenállás irányába fordultak és szemük az „új kereszténye-ken" akadt meg. E nagy vagyonnal rendelkező réteg kifosztása látszott a legcélszerűbbnek. Ennek lebonyolítására ismét felállították az addig nem nagyon tűrt inkvizíciót. Az uralkodók ugyanis féltek e szervezet túl nagy befolyásától. De az új királyi pár pénzszüksége legyőzte bennük a féltékenységet és nagy hatalmat adtak a katolikus egyház nyomozóinak a kezébe, hogy az új keresztények áttérésének őszinteségét megvizsgálják. A vizsgálat első lépései közé tartozott, hogy a gyanúsított minden vagyonáról pontos leltárt készítettek. Aki ellen ilyen eljárást indítottak, annak kilátástalan volt a helyzete, mert a legszörnyűbb kínzásoknak vetették alá, amiből nem kerülhetett ki élve, mert akár bevallotta, hogy „titokban zsidózott", akár nem, mindenképpen máglyahalálra ítélték. Legfeljebb – ha „megbánta bűnét", akkor – előbb megfojtották és csak a holttestét vetették máglyára, míg ha mindvégig tagadott, elevenen égették el.

Abraham Cresques kiemelkedő zsidó térképkészítő Mallorca szigetéről készítette a Hét-táblás Atlaszt 1375-ben, amely a világot az akkori ismeret szerint ábrázolta. A közel-keleti táblarészleteket gyűjt össze a Bibliából, apokaliptikus írásokat, ókori és középkori irodalomból és arab kereskedők leírásaiból. Kolumbusz ha nem is látta ezt az atlaszt, információit innen vette és befolyásolhatta. Ez győzhette meg, hogy nyugat felé hajózva eléri a keletet.

Kolumbusz Kristóf fellépése

Ezekben a belső feszültségektől terhes években tűnt fel Kolumbusz Kristóf a spanyol udvarban. 1447 és 1453 között születhetett Genovában, az olasz kikötővárosban, ahol 13 éves koráig élt. Feljegyezték, hogy senki nem hallotta őt egy néhány szónál többet olaszul beszélni. Ehelyett régi kasztiliai tájszólású spanyol nyelvet használt, amely a zsidók és a kitértek sajátja volt. Soha nem írt Kolumbusz olaszul sem, még a genovai bankjához írt levelei is spanyol nyelvűek. Köztudott, hogy azok a zsidók, akiknek elődei a zsidóellenes pogrom idején menekültek el Spanyolországból, megőrizték eredeti nyelvüket. Viszont *törvény tiltotta a zsidók három napnál hosszabb ideig való tartózkodását Genovában.* Így *csak* a kitértek telepedhettek le a városban, akik lehetőleg csak egymással érintkeztek, ezáltal megőrizték nagyszüleik, szüleik castiliai nyelvét. Kolumbuszról feljegyezték, hogy spanyol beszéde „régimódi".

Kolumbusz neveltetése, ahogy írásaiból kitűnik, az Ótestamentumon, vagyis a héber Biblián alapult. Gyakran idézte *Jesáját* és úgy utalt magára, mint a „nem-zsidók megvilágítójára". Megírta a „Prófécia könyvét", amelyben meg akarta győzni a királyt és királynét, hogy finanszírozzák útját, amelynek célja Jeruzsálem felszabadítása.

Különösen érdekes, hogy Amerika felfedezője az időt a héber naptár szerint számította: *„Ez a világ teremtésének ideje a zsidók szerint... Ábrahám születésétől a második Templom elpusztításáig 1088 év telt el... a világ kezdetétől 1481-ig*

(amikor ezt papírra vetette) 5241 év múlt el" – írja földrajzkönyvének egy üres lapjára. (A Sevilla-i Kolumbusz Könyvtárban található.)

Ugyanezen könyv számos részt tartalmaz Izraelről, amely mellé Kolumbusz sajátkezűleg magyarázatokat ír és ezeket bőven ellátja egy kéz jellegzetes jelével, hogy aláhúzza fontosságukat. A kéznek – amelynek csuklóján fodor van – mutató ujja ugyanis egy olyan szakaszra irányul, amelyet ő aláhúzott. Az Izrael rész mellett Kolumbusz egy egész csokor fodrot rajzolt és azt írta: „számos zsidó helyet említ". Úgy tűnik, szinte túlzott soviniszta büszkeség önti el, amikor arra a részre, ahol a zsidóknak az asztronómiához való hozzájárulásáról van szó, Kolumbusz odaírja: *„Minden nemzet asztronómiája a zsidóktól származik."* 1481, vagy 82-ben érkezett Kolumbusz Spanyolországba. Itt az inkvizíció már javában működött, amely új keresztények ezreit küldte a legszörnyűbb halálba. Tekintve, hogy származását sötétség veszi körül, nem lehet semmi meglepőt találni abban, hogy egy ferencrendi kolostorba megy lakni. Ez igen jó taktika arra, hogy ne gyanakodjanak személyét illetően.

Spanyolországban Kolumbusznak egy évtizedet kell várnia, amíg lehetőséget kap a „keleti" utazásra. Támogatót keresett, tengeri útja lebonyolítására. Talált is egy gazdag *marranust, Don Luis de la Cerda*-t, Medina Celi hercegét, akinek több hajója volt. Ez a marranus hajlandó volt egy hajót építtetni és felszerelni a felfedező útra.

Csaknem hét évet kellett még ezután is várnia, míg elindulhatott. Ezalatt egy zsidó nő – *Beatriz Enriquez de Harana* – lett a szeretője, akivel élete végéig együtt élt. 1488-ban fiúk született, a Fernandó nevet kapta a király után. A nőt az inkvizíció miatt nem merte elvenni. Ha maga nem lett volna zsidó származású, akkor ettől nem kellett volna félnie...

Kolumbusz végül *Don Luis de Santangel* marranus bankárral keresett kapcsolatot, akinek családja egyike volt Aragónia leggazdagabbjainak, ő maga pedig Ferdinánd királynak adott pénzügyi tanácsokat. Santangel kölcsönt ajánlott az uralkodónak Kolumbusz vállalkozására, azzal a feltétellel, hogy ha a vállalkozás sikertelen lesz, akkor a kincstárnak nem kell megfizetni a kölcsönt. De ha sikerül, akkor nemcsak a kölcsönt kapja vissza, hanem az udvar mentességet biztosít a Santangel családnak az inkvizíció üldözései elől. Így megegyeztek: Santangel adott a királynak 17 ezer dukátot kamat nélkül, és ennek ellenében 1497. május 30-án kapott egy különleges okiratot, amely védte őt és leszármazottait az inkvizíciótól.

Amikor végül sor került Kolumbusz utazására, akkor ő *Luis de Torres*-t vitte magával, mint tolmácsot, aki beszélt héberül. Torres zsidó volt, és csak közvetlenül az indulás előtt tért át a katolikus hitre, hogy részt vehessen az utazásban.

Kolumbusz zsidóságának bizonyítékai

A későbbi években biztosnak látszott pozíciója, hírneve és gazdagsága csökkentette Kolumbusz elővigyázatosságát. Így furcsa jeleket lehet felfedezni 12 levelének első szava fölött, amelyeket fiának, Diegonak írt 1504. november 21-e és 1505 február 24-e között. Egyes tudósok azt állítják, hogy ezek a *bét* és a *hé* héber betűi – a *beezrát hásém* rövidítései -, amelynek jelentése, „Isten segítségével", amit vallásos zsidók használnak levelük kezdetekor.

Amerikába való utolsó utazásakor, amikor lázas beteg volt, Kolumbusz hallucinált, s vélt hangokról írt Izabellának és Ferdinándnak, amelyek hozzá szólnak: *„Ó, bolond ember nehézkes vagy hinni és szolgálni Istenedet, a mindenség Istenét! Mivel tett ő többet Mózesnek és Dávidnak, a szolgájának?... Amikor látott téged egy korban, ami kielégítette őt, csodálatosan híressé tette a nevedet a földön... Mi többet tett ő Izrael népéért, amikor kivezette őket Egyiptomból? Vagy Dávidnak, akit pásztorból emelt Júdea királyává?*

Láthatjuk, hogy szinte öntudatlanul a zsidó Szentírásból merít hasonlatokat!

Végrendeletében Kolumbusz pénzt hagyott *„egy zsidóra,*

Jehuda Hálévi

Szívem Keletre vágyik

Szívem Keletre vágyik, s vagyok messze Nyugaton,
hogy lenne étel ízes, és édes a nyugalom,
miként teljesíthetném esküm s kötelességem,
míg Cion földjén Edom, én magam arab kézen.
Könnyű nekem Spanyolföld minden kincsét elhagynom,
ha a lerombolt Szentély porát szememmel simogathatom.

Az Úr az én jussom

Örök rabság - szolgák szolgái ők;
egyedül Isten szolgája szabad.
Mindenki más - jussáért gyötri Őt,
s az Úr enyém. Lelkem Felé halad.

Izraelhez a száműzetésbe[1]

Ó alvó, kinek szíve éberen ég és
dühöng, kelj most fel, indulj. Lényem
fényében emelkedj, s nyargalj tovább!
Csillag érkezett hozzád, s ki mélyben
hever, eljut Szináj tetejére.
Ne hagyd hát örvendeni kevélyen,
kik mondják: Cion sivár, elpusztult, néptelen.
Mert szívem Cioné, s szememmel nézem,
majd megnyilatkozom, s rejtőzöm újra,
megnyugszom, bár tombolok békétlen,
de kiben több a részvét más
bajában, mint bennem gyermekeimében?

1. Az Örökkévaló szól népéhez

Jehuda Hálévi 1075(?)-ben született Toledóban, s 1141-ben halt meg Jeruzsálemben. Héberül és arabul írta verseit, melyekből talán a legegységesebb korabeli életmű állt össze. Mose Ibn Ezra, a kor egy másik jelentős spanyol-zsidó költője Granadába invitálta az ifjú Hálévit. Később Toledóban VI. Alfonso udvarában orvosként tevékenykedett. 1108-ban egy támogatója halála nyomán és a toledói zsidók elleni keresztény támadást követően feleségével és lányával visszatelepült az iszlám Cordobába.

A keresztény és a muzulmán világ közötti őrlődése mélyítette el benne a *gálut* filozófiai jelentését és tudatosította a megváltás útját: a Szentföldre történő visszatérést. Szerelmi költészete, bordalai, gyászénekei egyaránt ismertek. Életművéből kiemelkedik a 35 elégiát egybefoglaló *Síré Cion* (Cion dalai), és a *Síré hágálut* (A szétszóratás dalai) a maga 350 - zsinagógai ünnepekre készült - pijjutjával. Filozófiai főműve az *Érvek és bizonyítékok könyve a megvetett hit védelmében,* melyet eredetileg arabul írt, s a *Széfer há Kuzari,* (A Kazár [király történetének] könyve), mely párbeszédes vitairat, egy zsidó tudós és a VIII. században zsidó hitre tért kazár király dialógusa. Húsz évig dolgozott e művén, s közvetlenül szentföldi utazása előtt fejezte be.

A legenda szerint, amikor 1141-ben hosszú útja végén megérkezve, a Szentély romja előtt imádkozott, egy beduin lovas lovával halálra taposta.

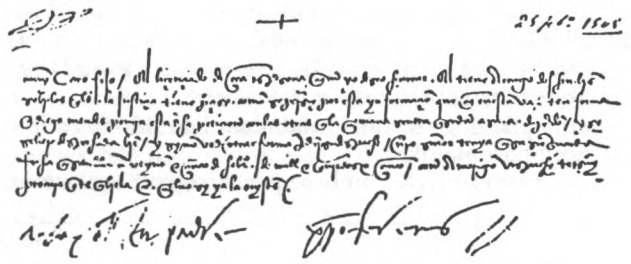

Rejtélyes jel a felső bal sarokban. 12. levélen, amelyet fiához, Diegóhoz írt, látható. (Egyes kutatók, köztük Salvador de la Madariaga és Simon Wiesenthal szerint ezek a bét és hé héber betűk lennének.)

aki Liszabon gettójának a bejáratánál lakik". Ugyancsak kérte idősebb fiát Diegót, akire vagyonának nagy részét hagyta, hogy viselje gondját Beatriznak, a zsidónőnek, akit nem vehetett el olyan okokból, amelyek „jól ismertek" Diegónak.

Kolumbusz aláírása a végrendeletén igen érdekes. Ahelyett, hogy az életében használt valamilyen nevével írta volna alá, egy rejtjelet alkalmazott:

Vannak olyan tudósok, akik szerint a háromszög forma katolikus imát reprezentál, de semmi oka nem lett

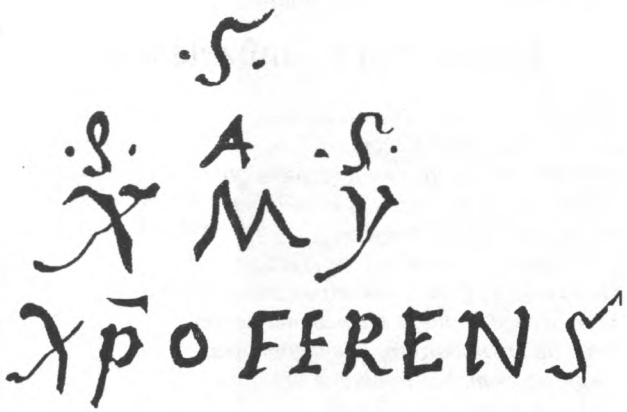

Akik azt állítják, hogy Kolumbusz zsidó ősöktől származott, azok szerint a a betűk háromszögű formája titkos kabbalisztikus üzenetet tartalmaz.

volna annak, hogy Kolumbusz elrejtse keresztény hitét. Sokkal hihetőbb az a hipotézis, amit azok a tudósok állítanak, akik szerint az inkvizíció idején a marranusok titkos üzeneteket használtak, amelyek héber imákat rejtettek magukba, hogy így nyilvánítsák ki hűségüket őseik vallásához. Ezek szerint a betűk egy latinra fordított héber imát szimbólizálnak: *Sanctus, Sanctus Adonaj, Sanctus. (X)* Cheszed *Molé* (Y pedig a négy betűs istennév kezdőbetűje), magyar fordításban: *Szent, Szent, Isten, Szent. Irgalommal Tele Örökkévaló.* Az utolsó két sor Kolumbusz aláírása, nevének latin-görög formája, az El Almirante pedig *admirálist* jelent.

Ha Kolumbusz elsőszülött leszármazottai örökké ezt az aláírást használják, ahogyan ő utasította őket, akkor ezzel olyan eszközt alkothatott, amely lehetővé teszi számukra, hogy teljesítsék – veszély és önmaguk leleplezése nélkül – a zsidó tradíció központi parancsát, hogy minden *fiú imádkozzon az elhunyt apa lelkéért.*

Sámuel Hánágid

Háború

Első pillantásra gyönyörű lánynak látszik:
a háborúval minden férfi játszani vágyik,
de amikor végre eljutnának az ágyig,
csak rút boszorkány, kibe foguk belevásik.

Ég és Föld

Az eget s a csillagokat nézem,
a földet, csúszó-mászó lényeit,
és kutatom megalkotásuk
feloldhatatlan rejtélyeit.
Tekints az égre, akár egy sátor,
hurokkal kapcsolva szegletei;*
s a csillagok között ott fenn a Hold
pásztorlány, ki nyáját legelteti;
vagy hajó, árbóc s lobogó zászló
száguldó felhők hullámai között,
s a felhő maga: sétáló leány
a kertben - épp mirtuszokat öntözött;
vagy harmatfelhő, mint egy hajadon,
ki hajából ráz földre cseppeket.
De jő az éj, s tábort vernek magtárt
kifosztó földlakók, mint egy hadsereg.
Minden mint héja üldözte galamb
a mulandóság elől menekül.
Magányra ítélt lények a Földön,
mint törött agyagcserép élnek, egyedül.

Exodus, 26/6.

Sámuel Hánágid (993-1056). Eredeti neve *Sámuel Hálévi Ibn Nagrela.* Cordobában született, Malaga városában élt, s bár tudós talmudista volt, fűszerüzletéből tartotta fenn magát. Egy felkérésre levelet fogalmazott Ibn al-Arif granadai nagyvezírnek, akit annyira elragadott az írás stílusa, hogy titkárának fogadta. A vezír halála után ő lépett posztjára, amit közel három évtizeden keresztül töltött be. A zsidók közül a legnagyobb karriert futotta be a középkori Spanyolországban. Államférfi volt, hadvezér, tudós törvénymagyarázó, s a korszak kiemelkedő költőegyénisége. 1027-ben adományozták neki zsidó közösségek a "nágid" - fejedelem - címet. Halála után előkelő tisztségét fia, Joszef Hánágid vette át.

Verseiben a mindennapi élet jelenségeit dolgozta fel, melyekkel szülőként, gondolkodóként, nagidként, hadvezérként, vagy mint zsidó szembesült. Költészete sokkal kiforrottabb, sokrétűbb, mint kortársaié. Tematikája és hangneme elüt azok alkotásaitól. Bordalai és háborús vonatkozású poémái mellett gyermekei betegségei, vagy bátyja halála is megihlették őt. Hadi sikerekről hírt adó dalaiban sem találni az akkor egyébként elterjedt diadalittas hangzás nyomát. Mindig érezni ellenben bizonyos melankóliát, szkeptikus borongást, ami nyilvánvaló kifejeződése a hivatása folytán harcolni köteles, de tetteit erkölcsi szempontból mérlegelő "értelmiségi" gondolkodásmódnak.

Verseiben spanyol földön először alkalmazta a héber rímelést, s arab költők fordítása mellett maga is írt arabul.

Megkeresztelt zsinagógák

Ez év márciusában Madridban a Balmes utcai zsinagógában rendezett ünnepélyen *Hájim Herzog* Izrael államelnöke mellett maga *Juan Carlos*, spanyol király is részt vett, amikor megemlékeztek a kiűzés 500. évfordulójáról. Májusban a külföldön élő, spanyol származású zsidók számára rendezték meg az amerikaiak Toledóban a maguk megmozdulását. Ez a város Madridtól délre, mintegy 70 kilométernyire fekszik. Virágzó zsidó kultúrcentrum volt ez Spanyolország fénykorában. Ma már nem él itt zsidó.

Sámuel Hálévi Abulafia Rettenetes Péter király (1350-69) pénzügyminisztere saját villája mellett építtette fel a *„Transito"* nevű gyönyörű zsinagógát. Az építtetőt magát irigyei a király előtt gyanúba keverik, ezért hűsége ellenére is, kínvallatás közben leheli ki lelkét. A templom homlokzatán ma két harang szól és tetején kereszt látható. Így most már se nem zsinagóga, se nem katolikus templom, csak történelmi nevezetesség.

A másik lenyűgöző zsinagóga a Szent Fehér Mária nevet viseli, hiszen akár a többit, ezt is „megkeresztelték". Szintén emlékmű, most restaurálják. Furcsa módon keveredik itt a mór stílusú oszlopsor, az arabos díszítés között időnként fellelhető Dávid csillag motívum, és a templomhajó végén a kereszt, valamint a csaknem barokkos pávafarok belső homlokzat.

A városatyák most átadják a város kulcsait néhány rabbinak; őseik az itt működő közösségnek voltak szellemi vezetői.

A külföldről érkezettek között rengetegen viselik a Toledano - toledói - nevet. A látogatók nyilatkoznak az újságíróknak: csodálatos ez a város, de mi nem vagyunk többé itthon benne. Meglátogatjuk ezt a helyet, de nem kívánunk itt letelepedni.

Toledo: Kulcsátadásra várva (A szerző felvétele)

Másnap a katonai akadémia udvarán egy híres New York-i kántor énekel, előbb a jeruzsálemi kórussal, majd a moszkvaiakkal. A párizsi főrabbi mond beszédet, majd a madridi is. Sophie királynő jelenlétében és Zubin Mehta karmester vezényletével felhangzik a spanyol, majd az izraeli himnusz.

Dávid András
Párizs, 1992 május

„A Rendünkbe felvételüket kért szerzetes testvérek felől felteendő kérdések"

„A dicsőséges Sebestyén apostol lovagi- és szerzetesrendjének a Főkáptalan által elfogadott és jóváhagyott új szabályzata, mely kihirdettetett az Udvarnál az 1652. évben." Madrid, Királyi nyomda 1702 (114-115. oldal).

1. Először: *ismerik-e nevezett jelöltet, hány éves, honnan származik, kinek a fia. Ismerik, vagy ismerték-e apját, anyját, őket hogyan hívták vagy hívják, hová valósiak, milyen származásúak? Ismerték vagy ismerik-e az említett apa apját és anyját, valamint az említett anya apját és anyját, hová valósiak, milyen származásúak és mik voltak a fent nevezett személy szülei és nagyszülei - néven nevezve mindannyiukat - és ha ismerik vagy ismerték őket, vagy bármit tudnak róluk mondják el, hogyan és honnan tudják.*

2. Item: *legyenek kikérdezve a tanúk is. Hány évesek, rokonai-e az említett személynek - ha igen, hányadik fokon - barátai, ellenségei vagy szolgálói-e; nem vesztegették vagy fenyegették-e meg őket, hogy a valósággal ellentétes tényeket állítsanak.*

3. Item: *jelölt, annak apja, anyja és nagyszülei törvényes házasságból származnak-e, vagy netán hajadon leány és legény természetes gyermekei, vagy van-e valaki törvénytelen származású a családban - ha igen, hányadik fokon és kitől, hogyan tudják, vagy hallották mindezeket?*

4. Item: *tudják, hiszik, vagy hallották-e a tanúk, hogy a nevezett jelölt, annak apja, anyja, nagyszülei a régi keresztények által nagyrabecsült, személyek-e mindannyian, akik nem származnak semmilyen fokon sem zsidótól, mórtól vagy áttért személytől, bármilyen régen történt is. Ha ezzel ellentétes tény tudnak vagy hallottak róluk és nevükről, mondják el, hogyan és honnan tudják, kitől és milyen alkalomból hallották és mikor történt?*

5. Item: *tudják-e a tanúk, hogy a jelölt, annak szülei, nagyszülei vagy más személyek a családban kereskedők, pénzváltók voltak-e, vagy bármilyen más becstelen foglalkozást űztek, mely gyalázatot, szégyent és megvetést keltett ott, ahol gyakorolták, vagy ha szolgálatára voltak másoknak, milyen hivatalban tették. Kinyilatkozván azt is honnan tudják, hallották.*

6. Item: *ha tudják, mondják meg a tanúk, hogy a jelölt, annak szülei, nagyszülei és más leszármazottai egészen negyedíziglen, voltak-e már az Inkvizíció Szent Hivatala elé idézve és ott perbe fogva eretnekség vagy hitetlenség vádjával és nyilvános vagy titkos bűnbánatra vagy vezeklésre ítéltettek-e pellengéren, templomban vagy egyéb más helyen, vagy egyéb vétségért büntetve voltak-e.*

7. Item: *tudják, látták vagy hallották-e, hogy a jelölt más vallást gyakorolt, netán házas vagy házassági igéretet tett vagy szégyenbe hozott valamilyen asszonyszemélyt, aki ezt rajta számonkérheti.*

8. Item: *tudják, látták vagy hallották-e, hogy a jelölt káros szenvedélyek rabja, vagy annak tartják, felforgató elem, bűnöző, gyilkos vagy tolvaj, vagy olyan betegségben szenved, mely megakadályozhatja vallása és papi hivatása gyakorlásában úgy mint: nyavalyatörés, ájulások, elmebaj, nincs-e démonoktól megszállva, van-e adóssága vagy kiegyenlítetlen adótartozása, vagy netán a visszafizetésnél csalást követett el, amely miatt perbe fogták vagy fogják. Mindazt, ami miatt a Rendet kár és kellemetlenség érheti, mondják el!*

Bürg Judit fordítása

Maimonides

Levél az üldöztetésről, avagy: Értekezés a mártíriumról (részlet)

Az alábbi levél valószínűleg 1165-ben íródott a marokkói Fezben, ahonnan Maimonides családjával együtt röviddel ezután továbbállni kényszerült. Egy kényszer-muzulmán zsidó arra a kérdésére, próbáljon-e titokban zsidó parancsolatokat tartani, egy rabbitól azt a választ kapta: kitérése nyomán minden parancsteljesítéssel csak szaporítaná vétkeit. Maimonides felháborodásában e levélben fejtette ki a maga gyökeresen eltérő álláspontját, melynek befejező részletét adjuk közre.

Az ötödik téma, amiről most szólok: hogyan tekintsen magára az ember e vallásüldözés közepette. Az, aki különféle kötöttségei, vagy a tengeri út veszedelmei miatt nem emigrált, hanem helyben maradt, úgy tekintsen magára, mint aki megszentségteleníti Isten nevét, ha nem is éppen szántszándékkal, de majdnem úgy - és vétkes tettei taszították el Isten színe elől. Ezzel együtt gondoljon arra: akár ha egyet is megtart a parancsolatok közül, a Szent - áldott a neve - kétszeresen jutalmazza meg érte. Mert ő aztán valóban magáért Istenért teszi ezt, nem azért, hogy mások előtt kérkedjen buzgóságával; nagyobb az érdeme annak a törvénytartónak, akinek életével és javaival kell fizetnie, ha ez kitudódik. Az efféle helyzetről szól az írás *(Dt 4.29.)*: „És onnan fogod keresni az Örökkévalót, a te Istenedet, és meg is találod, ha keresed őt egész szíveddel és egész lelkeddel." Ám ne hagyjon fel ama istenverte környék

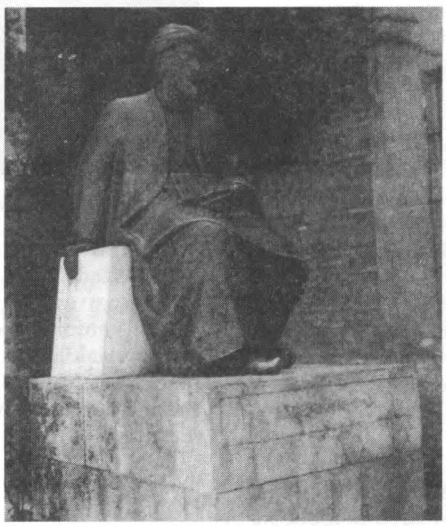

Maimonides szobra (szülővárosában, Cordobában)

elhagyásának szándékával, hanem minden lehetséges módon törekedjen arra.

Nem helyes továbbá ócsárolni és elidegeníteni a szombatszegőket, hanem tapintatos módon kell őket a parancsolatok megtartására buzdítani. Már mestereink figyelmeztettek: ha szándékos vétkező jön a zsinagógába, üdvözölni kell, nem pedig szidalmazni. Salamon szavaira támaszkodnak ebben *(Péld. 6. 30.)*: "Nem vetik meg a tolvajt, ha azért lop, hogy jóllakjék, mert éhezik" - azaz nem szabad megszégyeníteni a zsidóságukban vétkezőket, mikor titokban egy kevés micvát "csenni" jönnek.

Mióta földünkről elűzettünk, szüntelen üldözés az osztályrészünk [attól, ki] "ifjúságunk óta apaként nevelt minket, anyánk méhétől fogva vezetett minket" *(Jób 31.18.)*. A Talmud ugyanakkor gyakorta mondja: "az üldözés csak véget ér!" Vetne véget Isten emennek, teljesülne be napjainkban, amit a próféta mond *(Jer. 50.20.)*: "Ama napokban, és azon időben - így szól az Úr - keresni fogják Izrael bűnét, de nem lesz, és Juda vétkeit, de nem találhatni majd, mert megbocsátok azoknak, akiket meghagyok" - úgy legyen, ámen.

(ford: Turán Tamás)

A fordításhoz a Moszad ha-Rav Kook *RaMbaM la-Am* kiadását használtuk. Az olvasó teljes angol fordítást és bőséges kommentárt talál az A. Halkin és D. Hartman szerkesztette kötetben: *Crisis and Leadership: Epistles of Maimonides*, Philadelphia, 1985.

Hová vezetett a kiűzöttek útja?

1492 szörnyű nyarán spanyol zsidók százezrei kényszerültek szülőföldjük elhagyására. Nagy részük számára a szomszédos Portugália volt az első állomás, ott súlyos összegek fejében 8 havi ideiglenes menedéket nyertek. Utána irgalmatlanul kiűzték őket, majd követték testvéreiket a régóta Portugáliában élők is. Spanyolországi sorstársaikkal együtt szóródtak szét a Földközi tenger mellékén. Jutottak szefárd menekültek Amerikába és a világ más részeibe is. Zömük virágzó településeket hozott létre a török uralom alatt álló Balkánon és Észak-Afrikában. Mivel zárt közösségekben érkeztek, nemcsak a spanyol nyelvet, de az életformát is sikerült megtartaniuk.

Nagy számuk – a szultán birodalmában a VII. század derekán egymilliónál többen éltek – kényszerűvé tette, hogy olyan foglalkozási ágakat is űzzenek, amelyeket zsidók máshol nem nagyon favorizáltak. Szalonikiben például a kikötőmunkások évszázadokig csak zsidók voltak, hasonlóan a város valamennyi mosónője és cselédlánya. A Balkán-háborúk után nemzetközi tényezők komolyan fontolgatták, hogy szabad kikötővé tegyék, *„zsidó köztársaságként"* nemzetközi védelem alatt. Végül, a város mégis Görögországé maradt, amikor a fasiszták megszállták, 45.000 zsidóját hurcolták a haláltáborokba. ùj Jeruzsálem elpusztult – így nevezték a rabbik a várost.

Súlyosan érintette a holocaust a jugoszláviai szefárdokat is. Pedig Szarajevóban működik még a nagy szefárd zsinagóga, de a jelenlegi polgárháború a néhányezer megmaradtat is kivándorlásra ösztönzi.

Bulgáriában nem hurcolták el a zsidó lakosságot, s a 45.000 fős, többnyire szefárd közösség többsége az államalapítás után Izraelbe távozott.

Az észak-afrikai spanyol zsidók helyzete másképp alakult. Nem értek el olyan vagyoni és hivatali megbecsülést, mint a török császárság más tartományaiban. Zsaroltták őket, gettószerű *„mellah"* volt a lakóhelyük. Megalázó szabályok vonatkoztak rájuk, nem volt szabad lóra ülniük, védekezni, ha egy arab megtámadja őket, nem ihattak a közös kútból. Takarítani kellett az arab utcákat – szombaton is. Javaikat, asszonyaikat az arab tisztviselők rendelkezésére kellett bocsátaniuk. Nem voltak viszont pogromok. 1864-ben Moses Montefiore a nagy angol zsidó pénzember szabadságlevelet szerzett a marokkóiaknak. Ezután a féltékeny és felbőszült lakosság gyakran rendezett véres üldözéseket. Helyzetük tovább romlott Izrael megalakulása után. Minden egyes arab vereség után a csőcselék a zsidó negyedben vett "elégtételt".

Napjainkra az észak-afrikai szefárd zsidóság megelégelte az évszázados elnyomást, és mára kiürültek a "mellahok". Fele-fele arányban mentek Izraelbe és Franciaországba. Mivel a holocaust kevésbé érintette őket, ma a szefárdok nagyobb arányszámát teszik a világ zsidóságának, mint a középkor óta bármikor.

Magyarországon a török uralom alatt létezrtek jelentős szefárd hitközségek, például Budán. A visszafoglalás során elpusztultak. Egyedül Temesvár régi zsidó temetőjének sírkövei tanúskodnak szefárd hitközségről.

(róbert)

Turán Tamás

Marranizmus: történelmi metafora prédikátoroknak

Irodalmi kalauz

A vietnami háború után és a '67-es közel-keleti háború nyomán lábrakapott alternatív zsidó kezdeményezések egyikének, egy washingtoni csoportnak az értesítőjében olvashatjuk az alábbi közleményt, a 60-as évek végén: „Heti szeminárium a marxizmusról, anarchizmusról, zsidóságról. Hozd el Buber: *Ösvények Utópiába*, Marcuse: *Esszé a felszabadításról* című könyvének egy-egy példányát. Hangosan olvasunk belőlük, mint a Talmud-tanulásnál; ha kérdés merül fel, megállunk és megbeszéljük." [1]

Annyit rögtön látni: nem olyan zsidókról, nem olyan zsidóságról van szó, amilyen a Nagykönyvben meg van írva.

Aki Marcuse könyvét tanulja úgy, mint a Talmudot – épp asszimilálódik; aki a Talmudot próbálja olvasni, olyanformán, mint Buber könyvét (elismerés neki, ha sikerül) – az „visszatérő" *(bal tesuva, hozer la-mutav)*.

Eszünkbe ötlik a vicc a Talmud-tanulás és a cigarettázás kapcsolatáról. Melyik a „főprofil" *(ikkar)*, melyik a mellékes *(tafél)*? Talmud? Marcuse, esetleg fizika, egyéb? Már, vagy még? Ami a metaforát illeti, a „marranus" szó használatával addig és annyiban érhetjük be, ameddig és amennyiben az asszimiláció és a hűség centrifugális és centripetális erőinek nem összegzett vagy nem összegezhető együtthatóiról van szó.

Tomas de Torgvemada Az inkvizíció főnöke Spanyolországban

A szó szűkebb értelemben azokat a zsidókat jelöli, akik az ibériai „vészkorszak" (1391-1498) kényszerkeresztelései nyomán a nyilvánosság előtt katolikusként jelentek meg, otthonukban és egymás között azonban több-kevesebb zsidó szokással élve egy bizonyos árnyékzsidóságot őriztek meg. Aki vallásának nyilvános megtagadására nem volt hajlandó, az előírásszerű mártíriumot *(kiddus ha-Sém)* választotta. A kripto-zsidóság jelenségei azonban sem térben, sem időben nem korlátozhatók a késő-középkori keresztény Spanyolország és Portugália közegére. Már az i. e. 2. sz-i vallásüldözéskor voltak, „akik a közeli barlangokban összegyűltek megülni a szombatot"[2] – „fejvesztés" terhe mellett. A zsidó jog számtalan különbségtétellel él a közösség előtt elkövetett cselekedetek, a nyilvános viselkedés, illetve a társadalmi kontroll alá alig vonható magán- és családi élet vonatkozásában.

*

Az alábbiakban megpróbáljuk a marannus-probléma általunk vélt körvonalait egy bibliográfiai tájékoztató eszközeivel kijelölni.

Ami a szűkebb értelemben vett történelmi feldolgozásokat illeti, két alapvető művet kell megemlítenünk. Az egyik Y. F. Baer *History of the Jews in Christian Spain* című klasszikus munkája (1961-66), a másik Cecil Roth 400 oldalas monográfiája, mely a könyv megírásának idejéig követi a marannus diaszpórák történetét, vallási szokásaikat is bemutatva (*A History of the Marannos*, Philadelphia 1932), és aki tucatnyi részlettanulmányt írt ezen kívül a marranusokkal kapcsolatban. A múlt század második felében az ibériai zsidó történelem és irodalomtörténet első számú tudósa az a Mayer Kayserling volt, aki 1870-től 1905-ben bekövetkezett haláláig a Dohány utcai zsinagóga német nyelvű hitszónokaként működött. Hatalmas munkásságából kiemeljük a *Geschichte der Juden in Portugal* című könyvét (Berlin, 1867), a spanyol és portugál zsidó irodalmat feltérképező bibliográfiáját (*Bibliotheca Española-Portugueza-Judaica*, Strasbourg, 1890), valamint angolra és héberre is lefordított, több kiadást megért *Christoph Columbus und der Anteil der Juden an den spanischen und portugiesischen Entdeckungen* című munkáját (Berlin, 1894). A magyarországi zsidó tudomány nagyjai közül Kaufmann Dávidnak is van témánkba vágó történelmi dolgozata: „Die Marranen von Pesaro und die Repressalien der levantinischen Juden in Ancona" (*Gesammelte Schriften*, Bd. II, Frankfurt a/M. 1910, 285-291).

Kényszerkeresztelések – igaz, csak vegyesházasságból született utódok esetén – már a vizigótok alatt, a 6. sz. végén előfordultak. Egyes tudósok ezzel hozták összefüggésbe a Kol Nidré előimádkozójának bevezető szavait: „Az égben székelő tanács nevében, a földön ítélkező bét-din nevében, Isten tudtával és a gyülekezet tudtával megengedjük, hogy együtt imádkozhassunk a hitszegőkkel *(abarjanim)*".[3] Sőt, a marranusok már az Eszter-történetben a maguk álruhás hűségére ismertek, és szinkretisztikus vallásukban Eszter királynét szentként ünnepelték. (A konformitásai ellenére is „népével" szolidáris „udvari zsidó" típusa persze végső soron már József alakjában felfedezhető: „József megismerte testvéreit, de azok nem ismerték meg őt" *[Gn. 42.8]* stb. József nem „asszimiláns karrierista", hiszen testvérei adták el; ennek későbbi drámai következményeit beszéli el a *Midrás Élle Ezkerá*, majd az ezt feldolgozó ismert jom kippuri pijjut, bepillantást engedve egyúttal a misztikus ún. *Hekhalot*-irodalom keletkezésébe is.) A marranus liturgia szövegeit, vallási szokásaikat, a hagyomány karcsúsodásának fázisait N. Slouschz mutatta be: „Ha-anuszim be-Fortugal", *Resumot* (Tel-Avív) V. (1927) 3-58, VI. (1930) 1-54.

Az iszlám alatt élő zsidóságnak is megvolt a maga undergroundja. Maimonides is – családjával együtt – a kényszeriszlámosítás elől menekült Észak-Afrikába. [Lásd szemelvényünket a 30. oldalon. *A szerk.*] Kizárt, hogy Maimonides családja is rákényszerült az iszlám – szóbeli – hitvallás megtételére. A zsidó tudományban efölött kialakult vita irodalmát A. Berliner ismertette: „Zur Ehrenrettung des Maimonides", in J. Guttmann, ed: *Moses ben Maimon...* Bd. II, Lpzg. 1914, 104-130; lásd még S. W. Baron: *A Social and Religious History of the Jews*, Vol. III., Philad. 1957², 290-292. A Sabbatai Cvi álmessiási mozgalma nyomán a 17. sz.-ban iszlám hitre tért zsidók szektájának, a *dönmé*knek történetét és ideológiáját számos tanulmányban Gershom Scholem kutatta. Az Encyclopaedia Judaica-beli összefoglaló cikkén kívül egy könnyen hozzáférhetőt említünk: „The Crypto-Jewish Sect of the Dönmeh (Sabbatians) in Turkey", in: *The Messianic Idea in Judaism*, N. Y. 1971, 142-166, mely tárgyáról kimerítő bibliográfiát is közöl. XX. századi utódaikról magyarul Ezriel Carlebach útleírásában olvashatni: *Exotikus zsidók*, Bp. [1938?] 92-113. Egyéb, ma is létező, a kényszerek megszüntével is az illegalitás szektaszerű életét élő iszlám zsidókról

ír többek között Joachim Prinz 200 oldalas, olvasmányos összefoglalásában: *The Secret Jews*, N. Y. 1973. A XIX. században Perzsiában keletkezett, magukat „újmuzulmánoknak" nevező zsidók üzleteiket szombaton kiskorúakra bízzák. Ha a tulajdonos után érdeklődnek, a kisfiú azt válaszolja: „Szombat van. A papa beteg. Szombaton mindig beteg."

A messianisztikus „tettlegesség" és a marranus kétlakiság egymáshoz való affinitását illusztrálja egyfelől a dönmék példája. Éppen a beteljesületlen messiási várakozás, sőt, látható világi megcsúfoltatás szorítja dacos illegalitásba a prófétát és híveit. A sabbatiánus ideológia Sabbatai Cvi iszlám hitre térésében nem kudarcot vagy árulást lát, hanem száműzetést, tehát – kihívást. *Descensus ad inferos*, vagy a lurianikus képzetvilágban: *jerida le-corekh alija*, leereszkedés a felemelkedés – és a felemelés – végett. G. Scholem kutatta fel és mutatta be ezt az ideológiát. Hatalmas Sabbatai Cvi-monográfiáján kívül (átdolgozott, angol kiadás: Princeton, 1973) kiemeljük „Redemption through Sin" című tanulmányát (*The Messianic Idea...* 78-141.) Másfelől szembetűnő a XVI-XVII. sz.-i marannusok megváltási jelekre való izgékonysága, a megalázottak – Scholemnek W. Benjamin idézte versfordulatával élve[4] – „elröppenni kész" reménye. Prinz említett könyvének ezzel kapcsolatos áttekintése mellett ezért fontos „esettanulmányként" említendő az a cikk, amely Spinoza marranusból Amszterdamban „visszatért" tanítója politikai működésének messianisztikus motívumait mutatja be: Ismar Schorsch: „From Messianism to Realpolitik: Menasseh b. Israel and the Readmission of the Jews in England," *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 45 (1978), 187-208. A marannus ideológia ma talán legjelesebb kutatója Yosef Hayim Yerushalmi, a Columbia egyetem professzora: *From Spanish Court to Italian Ghetto: Isaac Cardoso – A Study in 17th Century Marranism and Jewish Apologetics* (N. Y. 1971). Nagy erudícióval megírt könyvterjedelmű esszében követi nyomon a zsidó kollektív memória ráképező-ráemlékező (vö. 20. old. – *A szerk.*) liturgikus és legendás formái mellett (ide tartozna a 10 elveszett törzs, a 36 caddik motívum is) a historiográfia kibontakozását is (*Zakhor: Jewish History & Jewish Memory*, 2. kiad. N. Y. 1989), külön fejezetet szentelve a spanyol kiűzetés meglódította XVI. századi zsidó történetírásnak. A nyolc fontos szerzőből öt ibériai menekült, vagy azok leszármazottja volt. Könyvének témája is, stílusa is a már említett Y. F. Baer ragyogó könyvecskéjére emlékeztet (*Galut*, Berlin 1936), mely önállóan tárgyalja a „marranus" történetírókat, és kitér emellett – baljós olvasmány – a XV. századi keresztény Spanyolországban kialakult „fajtisztasági" retorikára is. Az inkvizíció, tudjuk, voltaképp az Egyházba „bekebelezett" kripto-zsidóság kiküszöbölésére irányult, és „mellékhatásai" a zsidóságra mint az egyházon belüli „zsidózó" visszahajlást tápláló környezetre terjedtek ki. Az egyházi társadalom a térítést sikertelennek értékelvén már csak biológiai kritériumokkal (vö. Enc. Jud. „Limpieza de Sangre" – vértisztaság) volt képes az általa érzékelt „zsidó elem" azonosítására. Ennek a purifikációs rögeszmének is – mint a nácizmusnak – megvannak a maga revizionista történetírói, akik mindebben leginkább reakciót, tanulékonyságot látnak, és semmiféle „eredetiségre" igényt nem tartanak – esetünkben a fogság utáni zsidóság házassági törvényeire hivatkozva (B. Netanyahu: „Américo Castro and His View on the Origins of the Pureza de Sangre". *Proc. of the Amer. Acad. for J. Res., Jubilee Volume*. Jerusalem 1980, 397-457.

Talán nem egészen véletlen, hogy a marranus problémát tárgyaló szakirodalom jelentős része – az eddigiekből is kitűnik – a 30-as években íródott. Ezekben az években dolgozta fel a marranusokkal kapcsolatos vallástörvényi döntvényirodalmat H. J. Zimmels 200 oldalas monográfiájában (*Die Marranen in der rabbinischen Literatur*, Berlin, 1932), S. Assaf pedig hosszabb tanulmányában (Anuszé Szfarad u-Fortugal beszifrut ha-tesuvot", *Zion* 5 [1933]). Az első rabbinikus állásfoglalás, mely szinte bizonyosan a marranus-problémára vonatkozik, Rabbénu Gersom XI. sz.-i rendelete. Így hangzik: „Kiátkozás [terhe mellett tilos] megszégyeníteni nyilvánosan a vétkeikből visszatérőket". Az első idevágó – konkrét esethez fűződő – döntvény Rasitól származik. Kényszerkeresztelkedettek házasságot kötöttek más, magukfajta zsidók jelenlétében. Később mindketten visszatértek a zsidósághoz. Érvényes-e a házasság? Rasi igenlő választ ad, hivatkozva többek közt a későbbi irodalomban gyakorta idézett talmudi elvre (*Sanh. 44a*): „A zsidó, ha vétkezett is, zsidó marad." A kényszer-kitértek (*anuszim*), továbbá gyereikeik, illetve a visszatérők státusa házasság, válás, tanúskodás, öröklés, vallási funkciók betöltése stb. szempontjából visszatérő probléma a rabbinikus irodalomban, különösen a XIV-XVII. század között. Elbírálásukat befolyásoló tipikus szempontok az alábbiak: Kifejezett életveszély fenyeget, vagy csak a társadalmi nyomás kényszere hat? Betartják-e a zsidó előírásokat, ha az adott helyzetben ez nem életveszélyes, vagy nem? Visszatértek-e a zsidó életszabályok követéséhez, amint erre módjuk nyílt – akár kivándorlás árán – vagy beletörődtek és beleszoktak a „kényszerhelyzetbe"? [vö. RaMbaM szemelvényünket a 30. oldalon – *A szerk.*]

Nagyobb zsidó és áttért közösségek a keresztény Spanyolországban, 1474-ben. (A térképet H. Beinart készítette. Forrás: Y. Baer: A History of the Jews in Chistian Spain, Philadelphia, 1961.

Döntvényekből rajzolódik ki a Mohács előtti magyar zsidó történelem egy, már a maga korában Európa-szerte elhíresült epizódja, Sneur Zalman ben Efrajimnak, magyaros nevén Szerencsés (Fortunatus) Imrének „marranus" hányattatású sorsa is. Igen előkelő spanyolországi családjának többsége 1492-ben kikeresztelkedik, ő az emigrációt választja; néhány év múltán már igen befolyásos udvari pénzember Budán. Egy keresztény nővel való viszonya miatt kitérésre kényszerül. Ezután befolyása révén többször fenyegető veszedelmet hárít el a helyi zsidók feje fölül, és más módon is segíti őket. Előző házasságából származó két fia kérdését a budai hitközség tolmácsolja egy konstantinápolyi és egy páduai rabbihoz: megengedhető-e, hogy kitért apjuk nevén szólíttassanak a Tórához? Megengedik. E döntvények főszereplőjének azonosságát a magyar történelemből ismert Szerencsés Imrével Lőw Lipót állapította meg; a vonatkozó dokumentumokat fordításban Kohn Sámuel adta ki (*Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*, repr. Bp. 1990, 75-81. vö., továbbá vő: *A zsidók története Magyarországon*,

I. Bp. 1884, 271-286.) Szerencsés Imre családi hátterét Büchler Sándor (*Emlékkönyvo Mahler Ede...* Bp. 1937, 406-414), figurájának magyar irodalmi utóéletét egy-két újabb történelmi adat kíséretében Scheiber Sándor (*Folklór és tárgytörténet* II., Bp. 1977, 465-477) világította meg.

A vészkorszak alatt kikeresztelkedettek problémájával kapcsolatban Magyarországon Jisszakhar Slomo Teichthal egy responzumáról van tudomásunk, megjelent a *Jerusat Pléta* című döntvénygyűjteményben (Bp. 1946, Nr. 27, 75-77). A pozsonyi hitközség álláspontjáról kérdezik a véleményét, melynek értelmében azokat, akik keresztlevelet *(Taufschein)* szereztek be maguknak, nem hívják föl a Tórához. Bár ez indokolt afféle elrettentés gyanánt, és voltaképp illuzórikus reményeket táplálnak e súlyos tettük kapcsán – mondja Teichthal – mégsem volna helyes ilyen módon eltaszítani és végképpen más vallás karjaiba taszítani azokat, akik egyrészt többnyire csak „papíron" hagyták el hitüket, másrészt zsidó törvényszék előtt szabályszerűen általában még ez sem bizonyított. A háború után Róth Ernő foglalkozott egy, a kényszerkikeresztelkedettekkel kapcsolatos problémával (*Az Orsz. Rabbi Egyesület Értesítője*, 1947. jún., 4. o.)

A társadalmi nyomás és a mimikri egy szubkulturális zsargont is kialakít. A marranusok *„E dos nossos"* kifejezése[5] megfelel az asszimiláns nyelv *Unser-eins*-ének. A „zsidó származású" ma általában eufemisztikus – sokszor persze adekvát – kifejezése természetesen a marranusok közt is használatban volt.[6] A XVI. sz.-i spanyol drámában az *esperanza*, remény szó (Ernst Bloch, Walter Benjamin írásainak is vezérmotívuma) kódszó gyanánt jelezték a zsidó származású karaktereket. Páratlanul izgalmas dokumentuma a „forradalmi" nyelv-manipulációnak, benne a kisebbségi zsargonképződésnek a filológus Victor Klemperer saját, korabeli naplójegyzetei alapján írt könyve: *A Harmadik birodalom nyelve* (Bp. 1984). Minden német főiskolán kifüggesztettek egy feliratot: „Ha a zsidó németül ír, hazudik; a jövőben kényszeríteni kell, hogy a könyveire, amelyeket németül tesz közzé, a 'Fordítás héberből' megjegyzés kerüljön" (32. o). Leo Strauss, a politikai filozófia iskolateremtő történésze mutatott rá tanulmányfüzérében (*Persecution and the Art of Writing*, N. Y. 1952) arra, hogy a filozófiatörténet ma már „klasszikus" szerzői – köztük Maimonides, Halévi, Spinoza – a maguk korában és közegében bizony heterodox vagy felforgató gondolatokat dédelgetvén a „sorok között írás" különféle irodalmi módszereihez, illetve más „ezoterikus" módszerekhez kellett folyamodjanak azok közlésekor. Ami Spinozát, az „első vallástalan zsidót" illeti, követi őt ebben a társadalmi háttérre, illetve a hatástörténetre koncentráló friss, kétkötetes Spinoza-monográfia szerzője (Yirmiyahu Yovel: *Spinoza and Other Heretics*, Princeton, 1989), aki a „The Marrano of Reason" alcímű kötetben a következőkben látja Spinoza szellemi környezetének, a marranus jelenségnek főbb összetevőit: „evilági beállítottság; hasadt vallási identitás; metafizikai szkepszis; az üdvözülés alternatív módjai utáni törekvés; a külső és a belső élet ellentéte; a kettős nyelv és a kétértelműség tendenciája". Könyve kincsesbánya a modern zsidó identitásprobléma e XVII. századi forrásvidékének tanulmányozásához.

Végigtekintve a fenti jellemzésen, mondanunk sem kell, hogy a későbbi évszázadok, különösen a XIX-XX. század számos jelentős szellemi teljesítménye, életműve e motívumok valamilyen konstellációjának jegyében született. A végtelenségig tágítható irodalomból hadd emeljük ki Hermann Cohen írását Heinéről („Heine und das Judentum", *Jüd. Schriften* II, Berlin 1924, 2-44), Buber írását Kafkáról („Kafka und das Judentum", *Werke* I, München-Heidelberg 1964, 773ff), Scholem könyvét W. Benjaminról (*Walter Benjamin – die Geschichte einer Freundschaft*, Frankfurt/M 1975), Isaac Deutscher esszégyűjteményét (*The Non–Jewish Jew and other Essays*, Oxford, 1968), és Ruth Link-Salinger tanulmányát: Gustav Landauer in Historical Transmissions, *Proc. of the Amer. Acad. for J. Res.* 41-42 (1973-74), N. Y. 1975, 169-205. Magyarországon – Scholem nyomán – Tordai Zádor, líraibb formában Mezei András érintette a „nem-zsidó zsidó" problémát.

*

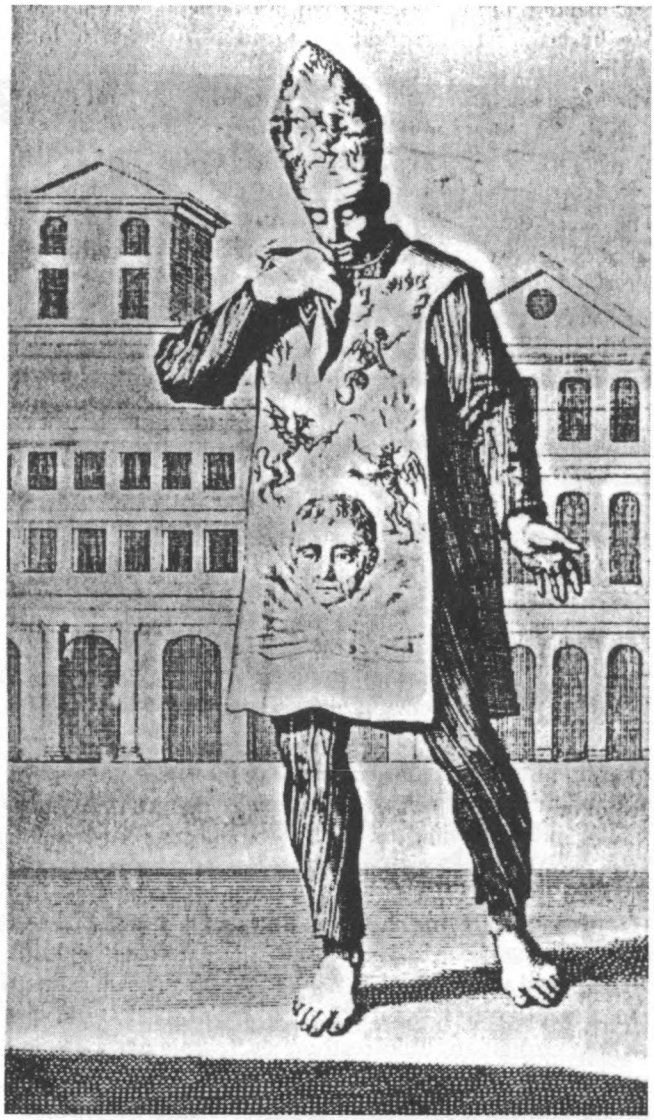

Az inkvizíció áldozata a „Sanbenito" ruhában: démonokat festettek azoknak a különleges ruhájára, akikket máglyára hurcoltak

Posea, min, apikorosz, többféle *mumar, kofer zakén mamre, mesummad, abarjan, anusz* – a normatív zsidóság határmezsgyéire került zsidók megannyi válfaja a rabbinikus terminológiában: hűtlen, szektárius, szabadgondolkodó, hitszegő, eretnek, lázadó hitehagyott, törvényszegő, kényszerített.

Miért fontos metafora a marranizmus? Jesaja 61. fej. 9. versét: *„Híresek lesznek utódaik a nemzetek közt, és ivadékaik a népek között. Bárki látja őket, fölismeri..."* a midrás[7] így kommentálja: A zsidó, bárhova megy, nem tagadhatja le, hogy zsidó, mert – megismerszik.

A midrási tétel nem feltétlenül történelmi igazság. Ám a fentebb írottak talán alátámasztják, hogy ez a fogalom is segíthet az esetleg leszakadtnak vélt erőket: az *anonym zsidóságot*, integrálni a tágabb értelemben vett zsidó történetírás keretei közé. Az asszimiláció-történetírás kiadja az útjukat, a marranizmus-történetírás megadhatja a vízumot is, ha közben ügyel arra, hogy át ne lépjen a pletyka, a ráolvasás, a feljelentés műfajainak területére.

Jegyzetek

1 *Judaism* (N. Y.) 29, 1980. Summer, 336.
2 2Makk. 6.11.
3 Enc. Jud. X., Berlin 1934, c. 208.
4 Angelus Novus, Bp. 1980, 966.
5 C. Roth, op. cit., 363.
6 Zimmels, op. cit., 77-78.
7 Midr. Sir ha-Sirim VI. 17.

Berger István

Ladino közmondások „félmúltból" szemlélve

Közmondáskincsünk, melyből ez alkalommal mutatványt kívánunk közreadni, a délkelet-európai szefárd zsidó szórvány körében fogantak, s ezért darabjai egy Atlantisz kiálló szilánkjainak tekinthetők. Szilánkoknak, mert ezer darabra tört tükrének szemcséit csillogtatják. Szórványkörében a szó kettős – már-már hármas értelmében. Hiszen a kiűzöttek már spanyol hazájukban *szórvány* – „diaszpóra" – voltak. Ma pedig a szórvány szórványa széthullásának lehetünk részvétteljes tanúi a nyelvi asszimiláció eredményeképpen. Akik ezen a nyelven beszéltek, kétharmad részükben – Görögés Törökországban, Amszterdamban már a múltéi – Belgrádban, Szófiában, Bukarestben és Szarajevóban (!). Javarészt fél évszázada szűntek meg élni az európai zsidóság zömének sorsában osztozva. S akik még beszélik – ötven éven felüliek – zömükben immár nem első, hanem „második nyelvként". Feljebb, a város (Szarajevó) neve mellé tett felkiáltó jellel a szefárd zsidók sorsában rejlő sokszoros és nem szűnő – ezúttal a magyar határ földrajzi szomszédságában levő – sajnálatosan „időszerű" megpróbáltatásaikra kívánunk utalni...

סדר
הגדת ליל פסח
סאלוניקו 5689
סדר
הגדת ליל פסח

Szemelvényünk darabjai más csoportosításban M. Kayserling a múlt század végén kiadott válogatásában megtalálhatók: *Biblioteca Española-Portugueza-Judaica*, Strasbourg 1890.

A második világháború utáni évtizedekben több válogatás is látott térségünkben napvilágot, mint amilyen Isaac Mosconáé a bolgár zsidóság Évkönyveiben.

A MIOK 83-84-es *Évkönyvében* Sára Ágnes mutatott be egy csokorra valót az 1978-ban Belgrádban megjelent Makedoniai Zsidó Közmondások gyűjteményes kötete nyomán, *„Családi élet, rokoni kapcsolat, közösségi érzés balkáni szefárd közmondásokban"* címmel (320 old). Sorok írója 1976-ban ugyancsak a MIOK Évkönyvében – hasonló témakörben, illetve ugyancsak jugoszláviai kiadásban megjelent szarajevói – boszniai, hercegovinai – tanulmánykötet nyomán közölt *„Ladino közmondások, szólások és magyar megfelelőik"* címen ismertetést.

Ez utóbbiakban a korábbi török nyelvi (szókészletbeli) hatások után a szláv fonetikai hatás is éreztette közelségét. A *ladinóban** át-meg átszőtték a mindennapi életet, mint máshol is a szólások, tömör népi bölcsességek.

Közmondáskincsünk – s ezt anyanyelvünk közmondásaira is értem – olyan, mint a lemerülő sziget. Mesgyéit és csapásait követve ismét egyfajta „Atalantiszon" járunk – ezúttal tágabb, egyetemes értelemben, ami a közmondásokat illeti, világviszonylatban. Hát még ha a felszín alá süllyedt spanyol zsidó kulturközösségekről van szó...

A (nép)mesék világközösségéhez hasonlóan az emberiség elfelejti darabjait a közmondásoknak, mielőtt még felismerhette volna a bennük rejlő testvériséget és összetartozást. A szomszédjában esküdt ellenséget látó, vagy látni akaró ember – beszélje az akár az övével legrokonabb nyelvet – (vagy egyenesen ugyanazt!) (lásd a közeli Balkán, s a nem oly távoli Kaukázus népei közti véres konfliktust) – talán egyszer még előbűvölheti tetszhalálából, s majdan életrekeltheti ezt a nagy közös kincsestárat. Reméljük, hogy hihetünk benne.

Sajnálatos módon gyermekkorunk óta ugyanazt az alig másfél tucat közmondást halljuk ismételni únosuntalan a népnyelv gazdagságának csalóka jelszavával. Mintha bizony nem többtucatszor ennyivel gazdálkodhatnánk magunk is, a mindennapi életben egy anyanyelvet beszélők. – S mielőtt „egzotikus" tájakra kalandozunk, nem például Ó Nagy Gábor könyvében kellene elmerülnünk nekünk magunknak is?

---

* I. Moscona fogalmazásában „Judesmo" – a ladinót beszélők csak „(judio)Español"-nak, azaz egyszerűen „spanyol"-nak nevezik. Ennek az utóbbi elnevezésnek nyomán különböztetik meg héberül máig „szfárádit" ('spanyol'), s az „eszpanyolit" ('ladino'), ill. különböztették meg a korábban németül a „spanisch" = 'spanyol' – s a „SPANIOLISCH" = *('ladino')* megjelölést(!). Találó kifejezéssel olykor „történeti spanyol"-nak szokás nevezni – ezzel a nyelvtörténeti előzményt s kiinduláspontot hangsúlyozva, s kevesebb figyelmet szentelve a benne bekövetkezett későbbi változásoknak (török és héber kölcsönszavak, stb.)

Indítsuk a sort egy talányosnak is mondható (kétféleképpen is értelmezhető) szólásmondással:

1. *'Li esta bien como la mosca en la leche'*

„Jó neki, mint a tejbe esett légynek"

a.) „Tejben-vajban fürdik" b.) ideiglenes jólét, aminek gyászos a vége.

Ahol még közel élünk a természethez, ott sem árt az óvatosság:

2. *'Quien no se quere quemar, no vaja á lado del horno'*

„Aki nem akarja, hogy megégesse magát, – ne menjen a kályha mellé, közel a tűzhöz."

3. *'Olla de muchos no bulli'*

„A fazék, amelynek sok a gazdája, sosem forr fel."

Kézenfekvő, hogy elsődleges értelme a „Sok bába közt elvész a gyerek". Magyar közmondásnak felel meg. – De a közismert „közös lónak túrós a háta" kitételre is asszociálhatunk róla. A „tűzre-vízre vigyázzatok" olykor elkésett intelménél marasztalva:

4. *'Gata escaldada, hui de agua fridada'*

„Amelyik macskát leforrázták, a hideg víztől is fut."

Ugyanez testközelben a török civilizáció étkezési szokáskörének szomszédságában:

5. *'Quien en el caldo se quemo, en el „yagurt" asoplo'*

„Aki egyszer megégette a száját, a joghurtot is megfújja."

A tréfába bújtatott óva-intés, játékos-bizarr képben:

6. *'Quien vee las barbas del vecino quemar, echa las suyas á mojar'*

„Ki a szomszéd szakállát égni látja, jó, ha a magáét vízbe mártja."

Ne felejtsük el, hogy a Balkánhoz közel a Kelet, így nem kell a „szálkával" példálózni...!

7. *'El gamello vee solo la corcova de otros, y no la suya propia'*

„A teve csak a másik púpját látja, sose a magáét!"

Nem hagyhatom ki a sejtelmesen tömör példázatszerűen többértelmű szólást sem:

8. *'Guay! de la nave, que tiene muchos navigadores'*

„Jaj a hajónak, melyen sokan utaznak!"

a.) „Sokak sorsáért felelős" b.) fokozott veszélynek van(nak) kitéve..."

S hogy ismét a víz ürügyén már a pletyka és a rágalom vizeire evezzünk:

9. *'Mas vale caer en un rio furiente, que en boca de la gente'*

„Inkább a kiáradt folyó vegyen a hátára, mint sok ember a szájára!"

Ugyanez anatómiai közelségből, s nyomban megkettőzve az átvitt értelemmel:

10. *'La luenga, not tiene hueso, ma quebranta el hueso'*

„A nyelvben nincs csont, de csontját töri másnak"

De a segítség, vagy a vígasz sokmindent orvosolhat (vagy enyhítheti a veszteség érzését):

11. *'Llagas untadas – medias pasadas'*

„Írral kent seb, félig már heg"

A következő szólás bizarr, abszurditása – a természeti közegbe ágyazva – egy miniatűr szürrealista kép érzékletességével frappíroz bennünket:

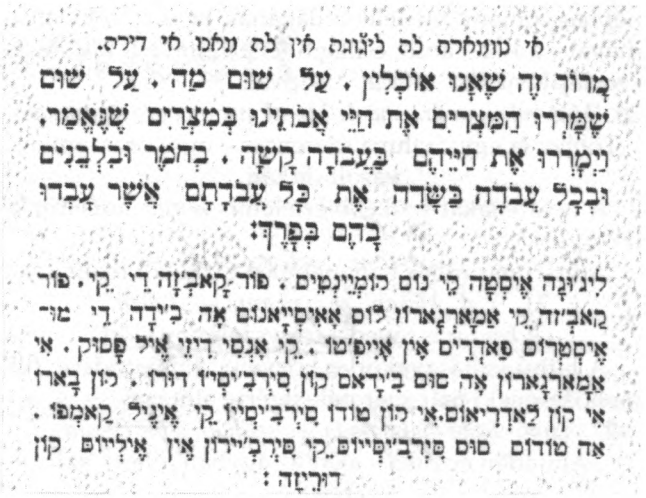

Haggáda, héber betűs ladino fordításban

12. *'Cuando crecera á la rana pelos'...*

„Ha majd a békának bajsza vagy bundája nő..."

A természeti képtelenség, túlzás megjelenítő ereje meggyőzően tálalja a köznapi igazságot:

13. *'Al rico le echa, y el gallo huevo'*

„Gazdagnak a kakas is tojik"

Folytassuk a férfi és nő, házasság és gyermekáldás viszontagságainak, illetve az ebből fakadó tanulságoknak szemügyrevételével – amúgy mogyoróhéjban!

A két nem kölcsönös portréja egymásról:

14. *'El melon y el hombre nunca se conocen'*

„A férfit és a dinnyét sosem ismered ki"

S az érem másik oldala:

'El melon y la mujer, malos no es de ver'

„A dinnye és az asszony hibáját sose látod (előre)"

Ezért aztán – itt ismét a népi paradoxon szemléletes kifejezőerejével:

15. *'Cuando te casas, avri cada ojo cuatro!'*

„Ha házasodsz, mind a négy szemed nyisd ki!"

(Értsd: Ha négy volna, az is kevés volna...)

Még egy frappáns paradoxon, kiélezett túlzás:

16. *'Desea la preñada nieve tostada'*

„Várandós nő még a sült havat is megkívánja"

S ami sajnos együtt jár:

17. *'Ni lluvia sin truenos – ni partos sin dolores'*

„Nincs eső égzengés – szülés jajszó nélkül"

Végezetül, álljon itt néhány jellemző szólás-mondás a vallási életet érintő fogalmak, s az ezek köréből származó héber kölcsönszavakhoz kapcsolódóak – *'tevá'*, *'széchel'*, *'mázál'*, *'sábát'*, *'kávod'*, – sorából:

Társadalom és morál – az askenáz világ nem kevésbé dédelgetett „kóved"-jének paralelljeként:

18. *'El cabod es de quien lo da – no de quien lo toma'*

„Azé a tisztelet, aki adja, s nem aki fogadja"

Egy jólismert, s irodalmi asszociációkat is felidéző paradigma tükörképe:

19. *'Un daño – sehel'*

„Az ész bajjal jár."

Szellemes, ütköztetése a kétféle pénznem fogalmának, s ezen keresztül egyfelől általában a tegnapelőtti mediterrán világnak – másfelől pedig a balkáni (görög-török) szférának: „középen" a posztbiblikus zsidó

néphagyomány hiedelemvilágának kicsiny rekvizítumával – a Kelet antik csillaghitének eltévedt reminiszcenciájaként álló *„Mazal"** szóval.

20. *'Más vale una dracma de Masal que una ora de ducados'*
„Többet ér egy drahma szerencse – mint óraszám olvasott dukát.

A továbbiakat szűkebb értelemben vett hitéletünkből merítve.

A már-már tréfás hangnemben exponált realitással:

21. *'Y el „Hasan" se erra ante la „Tebah"'*
„A *kántor* is téved a frigyszekrény előtt"

A hithű vallásgyakorlat közvetett kifejeződése: (ill. mellőzésének) már-már pellengérre állítása:

22. *'La nochada mal pasada – y selihoth á las cuestas...'*
„Álmatlan éjszaka – akár az ágyban töltött 'szlichesz'"

(A Ros-há-Sáná előtti hetek virradati fohásza(i) – „Szlichot": Bocsánatkérések, megbocsájtás.)

A zsidó naptári évnél maradva:

23. *'Despues de Purim platicos'*
„Purim elmúltával ejtett tréfák"

Akkor tréfál, amikor már nem időszerű, t. i. Purimkor kellett volna /v.ö. a magyar „A farsangnak vége van...", továbbá a közismert jiddis szólást: *'Eszrojgem noch szükesz'* – Sátoros ünnep után nincs szükség az ünnepi csokor részét képező citrusgyümölcsre (ethrog-ra). A mondást azért idézem párhuzamként, mert még a jiddisül nem tudók közül is sokan emlékeznek rá, s ugyancsak a „naptár" körébe vág. – Tegyem még hozzá, hogy: „eső után köpönyeg"?

24. *'Sabat no es cada dia'*
„Nem minden nap szombat"

„Lehavdil" (azaz: „a hitelvekből következő különbségek fenntartásával"): a megfelelő magyar közmondás – mitagadás – összefüggésünkben némileg profánul hangzik: „Több nap, mint kolbász".

A Tóra özvegyet, árvát és idegent figyelmünkbe ajánló – védelmező – intelmének mintegy költőien szép érzelmi visszhangjaképpen:

25. *'Cielos y tierra se alegraran'*
„Ha az árvák felkacagnak, föld és ég együtt vígadnak"

Megszívlelendő tanulság a visszatekintés és a jövőbenézés biztató egybekapcsolásával. Egyszersmind „a nemesség kötelez", közismert szállóigéjével (?) – polgári szentenciájával összhangban:

26. *'Si neviim no somos – de neviim venimos'*
„Ha próféták nem is vagyunk, de próféták köréből származunk"

Epilógus gyanánt hadd álljanak itt Ács Gedeonnak** „negyvennyolcas" Kossuth emigránsnak, protestáns lelkésznek és (világ)utazónak máig időszerű reflexiói brussai sétája nyomán (Törökországban) – mintegy másfél évszázada, amelyeket 1856. november 13. dátummal vetett papírra, s amelyek az 1492-ben Spanyolországból elűzött s Török- és Görögországban megtelepült ibériai zsidók sorsáról jutottak eszébe:

Az elhanyagolt városnegyed és lakói láttán felszökő érzés egyszerre „szánalommá és részvétté változik" benne, mert észreveszi, hogy e nép egymás közt spanyolul beszél.

„E néphódítók által fogságra hurcoltatva vagy világba űzetve, annyi századon át makacs hűséggel ragaszkodik vallásához, nemzetiségéhez, nem adva fel reményét, hogy egykor még látandja virágzani Izrael népét Zionon és a Jordán partjain.

De a nyelvet, melyen *Mózes* Törvényt hozott – *Áron* szónokolt – *Józsué* vezényelt – *Dávid* énekelt – *Ézsaiás* jósolt – csak a szent hetedik napon használja zsinagógáiban, mint ünnepi köntöst, melyet nem akar hétköznap koptatni. Egyébként pedig használja a gojim-a népek nyelvét, amelyek közt él, vagy azon hazáét – melyből utoljára *űzetett ki*. A törökországi zsidó ajkán a spanyol nem egyéb, mint keserű tanúbizonyság a spanyol fanatizmus ellen."

A továbbiakban a szerző történelmi, társadalom- és vallástörténeti, valamint művelődéstörténeti szempontból egyaránt igen találó párhuzamot von a mediterrán zsidóság (szefárd), s a nyugat-közép-európai zsidóság (askenáz) sorsa, illetve a kísértetiesen hasonló viszontagságok és kihívások, s a kihívásokra adott válaszok között – beleértve a kulturális válaszokat és reakciókat is –, ami az általuk beszélt nyelvet illeti:

„A XIV. század közepén Strasbourgban a nép kilencszáz zsidót gyilkolt le – írja Ács Gedeon -, mert azok nem akarták megcsókolni a keresztet... Mainzban ugyanakkor tizenkétezer zsidót ölte le, Lübeckben kilenezret, a többi német város sem maradt hátra e kegyes keresztényi munkában. Az üldözésből szökdösők serege lengyel és magyar földre menekült. Azt hinné az ember, ezek, s utódaik lerázták még a port is lábaikról, midőn az üldöző német nép közül kiszabadultak. – Nem! Utódaik még ma is azon nyelvet beszélik, melyet égetett, nyúzott őseik használtak Frankfurtban, vagy Nürnbergben, a romlott német zsidó nyelvet – hogy az legyen tanúbizonyságul üldözőik ellen..."

De ha idegen nyelven szól is a zsidó, nem veszti el soha nemzeti vallását s szokásait, nem felejti végképp a szent nyelvet, s kivált nem a jósok ígéreteit (a próféták jövendöléseit – *A szerk.*).

Megjegyezhetjük, hogy az elüldözött zsidók persze nem maguk szánták „tanúbizonyságul" a „megőrzött nyelvet" (hogy itt Canettivel „szóljunk") – az elüldözőkkel szemben. Igaz, annál megrendítőbb, hogy Ács Gedeon előtt ilyen „tanúbizonyság" gyanánt nem minden ok nélkül tűnhetett fel. Inkább egyfajta megőrző hűségről van szó, mely semmit nem akar levetni, amit egyszer magáéul tudott, vele, mint kulturális örökséggel azonosult -, ezért folytonosságot és iránta ragaszkodást érez.

---

* A Mazal eredeti jelentése szerencsecsillag(zat). [(V.ö. „gálgál – há-*mázálot*": 'állatöv' (Zodiákusz)]

** Ács Gedeon: „Mihelyt gyertyámat eloltom" (Bostoni utijegyzetek).

Gondolat, 1989. Bp. (155/57/58. old.) Visszaemlékezések Brussára, VI.-Séták. Nov. 13. (1856?)

Szefárd koncert

A hagyomány szerint több mint ezer évig éltek zsidók Spanyolország földjén. A közismert regényes elbeszélés szerint egy tengeri hajóútnak köszönhető a „spanyol zsidó fénykor". *Száádja Gáón* halála után, amikor Babilónia akadémiái már hanyatlottak, négy kiváló ember indult útnak, hogy pénzt gyűjtsön az iskolák számára. Tengeri útjukon arab kalózok fogságába kerültek, akik rabszolgául adták őket távoli országokba. A négy fogoly egyikét, *Mózes ben Hanoch* (Ramban) rabbit cordovai zsidók váltották ki, anélkül, hogy tudták volna kilétét. Mint ismeretlen szegény ember járt a cordovai imaházba, s közben hallgatta az ottani rabbi Talmud-magyarázatát. Egy ízben feltűnést keltett hozzászólásával, amikor helyes magyarázattal igazította ki a helyi vezető tévedését. Alaposabban kérdőre vonták, s meggyőződtek rendkívüli tudásáról. A gyülekezet ősz rabbija erre kijelentette, hogy ő leteszi a méltóságát, hiszen egy egyszerű szegény vándor nagyobb tudásról tett itt tanúságot, mint amilyen az övé: legyen „az ismeretlen" a közösség vezetője ezután. Így lett Mózes ben Hanoch a cordovai gyülekezet vezetője; ő alapította az ottani talmudiskolát és egyúttal megkezdte a babilóniai talmudtudomány elterjesztését spanyol földön.

Számos tudóst, írót és költőt adott a világnak az évek során a spanyol zsidóság – történetének ebben a fénykorában. De mint ismeretes, 1492-ben királyi rendelettel, végleg kiűzték a közösséget az országból.

1. Aludj, aludj lelkemnek szűzi lánya,
Aludj, aludj aggodalom és fájdalom nélkül
2. Mert a Te szolgád oly annyira szeretné látni,
A Te álmodat nagy szerelmedről
3. Hallgasd gitárom hangját,
Hallgasd szép leány fájdalmas énekemet.

*

E történelmi esemény ötszázadik évfordulójának a küszöbén rendezett a *budapesti Spanyol Nagykövetség* a közelmúltban zártkörű, fogadással egybekötött kamarazenei hangversenyt a *Zenetörténeti Múzeum Kodály termében.* Az est folyamán olyan *szefárd* dalok hangzottak el, amelyek a spanyol-zsidó közösségek kulturális kapcsolata révén műzenei alkotásokká transzponálódtak. A korabeli közösségek körében született dalok *szájhagyomány útján* maradtak fenn napjainkig. Sokszor archaikus formában őrizték meg az utókor számára azt a tiszta lelkületet, amely üzenetként hordozta a nagysikerű est minden kompozíciójában az elődök dicsőséges korszakát.

Először *Fekete László* főkántor a szefárd zenére sokszor jellemző puritán egyszerűséggel szólaltatta meg *R. Neumann: Kiddus* című művét, *Barnabás Zoltán* stílusos fuvola kíséretével. További két rövid darabban gitárkísérettel kiegészülve játékos népies hangvételt jelenítettek meg. Az est egyik érdekes színfoltja volt *Isaac Albeniz: Levenda* című szólógitárra írt műve, amelyet *Papp József* kifinomult érzékkel interpretált; a jellegzetes spanyolos motívumokat zengő-bongó, állandóan zakatoló osztinátó lüktetéssel tette érzékletessé. A következő részben *Garcia Morante* három darabját *Maria Teresa Uribe* klasszikus operai képzettségű hangján szólaltatta meg, expresszív előadásban, *Mayer Erika* zongoraművész avatott kíséretével.

A közönség kitartó tapssal köszönte meg *Isaac Albeniz: Cordoba* zongoraszólójának tolmácsolását, amelyet Mayer Erika szinte triviális dallamok és harmóniák sorából varázsolt elő lüktető valósággá. Szép példáját bizonyította művészi kvalitásának, amelyre ritkán nyílik alkalma a hazai pianistáknak, akik főleg – mint ő is – elsősorban a zongorakísérők nem könnyű, sokszor hálátlan szerepében szolgálják a sokféle adottsággal és színvonalon éneklő szólistákat.

Ezt követően Fekete Lászlótól hallhattunk három *Garcia Morante* művet, amelyek emelkedett, himnikus előadásában közvetítették többek között „Az örök vándor" kántálását földi életünk bolyongásairól, evilági és transzcendens vágyódásainkról. Majd újabb szóló zongoradarab következett: *Isaac Albeniz Tangója.* A szinte filmszerű események zenei vetületeként a spanyol ritmusgazdagság finom zenei jelképrendszerét elevenítette meg Mayer Erika e műben. Fekete László előadott még fájdalmas szerelmi szenvedéllyel megszólaltatott dalokat, amelyek lényegretörő előadásában igazi gyöngyszemei voltak e nem mindennapi műsornak.

Végezetül, két duettet szólaltatott meg az Uribe-Fekete énekes páros a szerelmesek örök vívódásáról – spanyolos szenvedéllyel – gyönyörű zongora ellenszólamokkal fűszerezve.

Babits Antal

A mellékletben szereplő verseket Szántó T. Gábor fordította, az Eötvös Alapítvány támogatásával. A bibliai utalások T. Carmi: *Hebrew Verse* (The Viking Press, New York 1981.) című kötetéből származnak.

A mellékletet szerkesztette: Domán István

Schweitzer József

Ha-Cófe, „A Figyelő": A magyarországi modern zsidó tudomány folyóirata

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Konferencia*!

Megtisztelő feladatom, hogy a *Ha-Cófe* című magyarországi héber nyelvű zsidó tudományos folyóiratról adjak rövid áttekintést. Be kell vallanom, nem látványos a feladat, mert egy judaisztikai tárgyú héber folyóirat jó vagy rossz, jelentős, vagy kevéssé jelentős voltát csak azok tudják igazán értékelni, akik hébernyelvű folyóiratok olvasásával és a judaisztikával szakszerűen foglalkoznak. Éppen ezért nem fogok túl sokat beszélni a folyóirat tartalmáról; inkább magáról a jelenségről.

A magyar zsidóság a múlt századtól kezdve három tudományos folyóirattal van jelen a zsidó tudománytörténetben. Az első – a múlt század második felében – a Lőw Lipót szerkesztette *Ben Chananja* című német nyelvű folyóirat. Lőw Lipót szegedi rabbi volt, ott jelent meg a folyóirat is, és nem kizárólagosan teológiai, vagy judaisztikai tudományos tárgyú, emellett társadalmi kérdéseket, egyházpolitikai kérdéseket, a zsidó hitközségek belső állapotát bemutató cikkeket is közölt, és főképp az emancipáció ügyeivel foglalkozott. Emellett a zsidó tudomány oly területeire világítanak rá a cikkei, amelyeket addig előtte folyóiratokban keveset említenek. A *Ben Chananja* című folyóirat Lőw Lipót halálával megszűnik. „1884-től jelenik meg Bacher Vilmos és Bánóczi József szerkesztésében a Magyar Zsidó Szemle, amely a második világháborúig él és működik, a maga idején Magyarország egyetlen magyar nyelvű rabbinikus, judaisztikai tudományos folyóirata. Többféle melléklete is volt, olykor társadalmi tárgyú mellékletek, de például a hitoktatás ügyeivel is foglalkozik, máskor a prédikáció kérdéseivel.

Végre 1911-ben megjelenik a *Ha Cófe* Blau Lajos szerkesztésében, melybe később Guttmann Mihály, Hevesi Simon és mások is bekapcsolódtak.

Ez a rövid áttekintés már magában véve mutatja, hogy a *Ha-Cófe* az Országos Rabbiképző Intézet köréhez, szellemehez, szellemi műhelyéhez tartozik, onnan nő ki. A *Magyar Zsidó Szemlé*nek lesz a héber melléklete ez a folyóirat. Mielőtt részletesebb ismertetésére rátérnék, meg kell mondanom, hogy egy ortodox irányú rabbinikus talmudikus folyóirattal is büszkélkedhetett még a magyar zsidóság, a *Tél Talpiot*-tal, amely Vácott, a váci Katzburg Dávid szerkesztésében jelent meg, igen sok esztendőn keresztül. Az eredeti tervünk az volt, hogy a *Tél Talpiot* történetéről szerkesztőjének, R. Katzburgnak az unokája, Nathaniel Katzburg professzor, tisztelt barátunk, a Bar Ilan Egyetem nyugalmazott professzora, a magyar-zsidó történeti kutatások vezető izraeli tudósa fog beszámolni. Sajnos, erre most nem kerülhet sor.

Nos, a *Ha-Cófe* kisebb-nagyobb megszakításokkal 1911 és 1938 között él, részben változó címekkel. Az első periódusban a neve *Ha-Cófe Mé-erec Hágár*, magyarul annyi: Szemle Magyarországról. A második periódusban: *Ha-Cófe le-Chochmat Jiszraél*, a. m: A zsidó tudományok szemléje. A harmadik periódusban a neve *Ha-Szókér*, a. m.: Kutató. Az alcím, amely a jelen előadást jelzi, azt mondja, hogy a „magyarországi modern zsidó tudomány folyóirata". A cím ugyan úgy hangzik, hogy a „modern magyarországi zsidó tudomány", de ahogy mondottam, az a helyes, hogy a magyarországi *modern* zsidó tudomány.

Ha van modern zsidó tudomány, akkor kell lennie egy tradicionális zsidó tudománynak is. Ezt képviselte a *Tél Talpiot* folyóirat. Nagyon röviden szeretném bemutatni, hogy mit jelent a tradicionális zsidó tudomány és mit a modern zsidó tudomány.

A tradicionális zsidó tudomány a zsidóság szellemi kincsestárából főképpen a Talmudot, a talmudi irodalmat tanulmányozza, a talmudi irodalom alaptételeit, főképp jogi tételeit, azonkívül a talmudi – halakhikus hagyományt, tehát jogi természetű irodalmat, és a vallástörvény-irodalmat. Ehhez jön még egy hatalmas réteg, az úgynevezett responsum-irodalom, amely talán a régi római jogban is ismert formulára megy vissza: a jogtudósok *responsumaira*, bizonyos jogi kérdésekben való állásfoglalásaira. A zsidó irodalomban responsum annyit jelent, hogy ha valamely rabbinak valamely hitközségben egy sajátos vallásjogi kérdése merül fel, amelyben önmaga nem akar véleményt nyilvánítani, akkor egy közismert szaktekintélyhez fordul. A responsum-irodalom óriási terjedelmű, már a harmincas években – éppen a *Ha-Cófe*-ben közölt egyik tanulmány szerint – kétezer művet tartottak számon, mostanra ez a szám, éppen a múlt héten hallottuk itt Meir Ayali professzor előadásában – tetemesen emelkedett. De ezek az említett művek, műfajok a problematikájukat statikusan szemlélik, történeti összefüggéstől, tértől, időtől, nyelvi problémától, a környező népek kulturális problémáitól függetlenül. Azonkívül a tradicionális zsidó tudomány nem fektetett hosszú időn át túlzottan nagy súlyt, mondjuk a költészeti irodalomra, az irodalomtörténetre, vallásbölcseletre vagy éppen a középkori exegézisre és nyelvészetre.

A zsidó felvilágosodás az európai felvilágosodás sarja Kelet- és Nyugat-Európában. Termett, hogy úgy mondjam, mind fanyar, mind édes gyümölcsöt. A zsidó felvilágosodás alapvető célkitűzése volt, hogy a politikai-társadalmi okok miatt az egyetemes műveltségből kizárt zsidókat a tudomány csarnokaiba bevezesse. Ezt héber nyelvű munkákban,

* *Előadás a „Zsidó szellemi élet Magyarországon a két világháború között" címmel rendezett tudományos konferencián, 1992. április 6-án, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanári Klubjában. (Az előadás magnetofon felvételének szerkesztett változata.)*

Helyesbítés

Horák Magda, *a Zsidó szellemi élet Magyarországon a két világháború között című konferencia előadója, az alábbi helyesbítésre kérte fel szerkesztőségünket a májusi számunkban közölteket korrigálandó:*

Az operák, zenekari hangversenyek, operettek előadásait a Hollán utcai kultúrteremben, illetve a Síp utcai Goldmark-teremben tartották.

Az olyan monumentális művek bemutatására, mint Händel Judas Makkabeus-a, mely igényli a nagy létszámú zenekart és kórust (vagy mint pld. Händel Jósua oratóriuma), a Dohány utcai főtemplomban kerülhetett sor.

*

Domán István Jesiva-éveimről: Büdszentmihály *című cikkében* „a more döászre" *kifejezésben a more szó héber átírása helytelenül jelent meg. Helyesen:* מרא

folyóiratokban végezték, ugyanakkor azonban a világnézeti modernizmus bűvöletében élt egyik-másik ilyen folyóirat, és a zsidó tradicionális vallásos-kulturális értékek lebecsülésében versengett a többiekkel. Így volt a *haszkalának*, a zsidó felvilágosodás irodalmának olyan megnyilatkozása, amely a Talmudot a balgaságok halmazának nevezte. Nem véletlen, hogy egy hagyományos rabbi egy misnai tételre, a fő károk és károkozók *(„arbaa avot nezikin")* kapcsán azt írta, hogy a modern világban a négy haszkala-folyóirat – a *Ha-Karmel*, a *Ha-Mélic* stb. – ezek az *„arba nezikim"*, a fő károkozói a zsidó szellemnek.

Azonban a fanyar gyümölcsök mellett édes gyümölcsöket is termett a haszkala, amennyiben bevezette a zsidóságot az egyetemes művelődésbe, és általa zsidó tudósok arra a meggondolásra jutottak, hogy nem egyedül a tradicionális tanulmányi anyagot, hanem a teljes zsidó szellemi kincset kell tanulmányozni, mégpedig a múlt században legmodernebbnek tekinthető történeti, filológiai, és természetesen kritikai szempontból, miután tudományos munkásság kritikai vizsgálat nélkül soha és sehol nem létezik. Ennek az új szellemnek – tehát a zsidóság teljes szellemi hagyományát felkutatni kívánó tudományos törekvésnek – az élén állott az a nagy tudós, akit a modern zsidó tudomány atyamesterének neveznek: Zunz Lipót, aki – praktikus politikai okokból is – bemutatta a zsidók prédikáció történetét, a legősibb időktől kezdve. Tehát Zunz művével *(Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden)* indul hódító útjára a modern zsidó tudomány, amelyet – minthogy Németországban keletkezett – világszerte úgy neveznek: *Wissenschaft des Judentums*. Héberül pedig a *Hochmat Jiszraél* elnevezéssel ismeretes. Voltak ennek az irányzatnak nagyon praktikus célkitűzései is, mégpedig: amikor elindul, a zsidók még nincsenek emancipálva, és ezek a jámbor tudósok – Zunz és követői – abból a meggondolásból indultak ki, hogy ha a világ nem tudja is, vagy félreinformált a Talmudról, Eisenmenger és mások nyomán – nem szólva a középkori Talmud-hamisítókról: tehát ha a tudós világ és az európai szellemi élet a Talmudnak és az egész zsidó irodalomnak az ismeretében lesz, akkor be fogják fogadni a zsidóságot a kultúra egyetemes bástyái mögé, és ez fogja meghozni majd a zsidó emancipációt. A kulturális emancipáció lesz a politikai emancipáció első állomása.

A másik nagy célkitűzés az volt, hogy a zsidó tudomány a maga elzártságából kerüljön ki és akadémikus tudománnyá váljék, s főiskolák, egyetemek, intézetek a katedráikon műveljék. Ennek a törekvésnek az volt a következménye, hogy a modern zsidó tudomány első folyóiratait Németországban és Franciaországban is nemzeti nyelven írták: a Wissenschaft des Judentums műveit, amely a múlt század második felétől kezdve egészen a hitlerizmus legvadabb időszakáig élt Németországban; Franciaországban pedig a *Revue des Études Juives*-t, amely hasonló jelleggel tette ugyanezt a francia nyelvterületen. És nyilván ez a törekvés hatott arra, hogy nemzeti nyelven kezdték művelni a zsidó tudományt Magyarországon is, a *Magyar Zsidó Szemlé*ben, amelyről egy irodalomtörténeti összefoglalásban azt írták, hogy *„egy zsidó tudósnak érdemes egy kicsit megtanulnia magyarul azért, hogy ezt a nyelvi tekintetben lezárt kincsestárát a zsidó tudományoknak – amelyet a Magyar Zsidó Szemle jelent – élvezni tudja"*.

A *Magyar Zsidó Szemlé*nek lesz a kiegészítése a *Ha-Cófe*. Mi itt az érdekes? Az, hogy a magyar zsidóság, amelynek rabbijai 1912-ben, majd később, nyilván nem politikai meggondolásból, hanem nagyon őszintén érezték a magyar-zsidó történeti, sőt érzelmi szimbiózist és együttélést: a magyar zsidóság vezető tudósai később rájönnek arra, és a *Ha-Cófe* egyik számában meg is írják, hogy a zsidó tudomány természetes nyelve a *héber*. Óriási jelentőségű tény, hogy rájönnek arra: a nemzeti nyelven terjesztett zsidó tudomány mellett meg kell teremteni a zsidó tudománynak azt a mintegy internacionális nyelvét, amely minden zsidó tudós számára érthető, és a fórumot, ahol minden zsidó tudós publikálhat. Nos, ez a fórum a *Ha-Cófe*. A sok évfolyamból meglehetősen nehéz volna teljes keresztmetszetet adni. Annak a bizonyítására, hogy milyen tematika és hány ország tudósai találkoznak a *Ha-Cófe*-ban, az 1912-es évfolyamnak a szerzőit és a tartalomjegyzékét fogom elmondani egészen röviden utalva a témákra. Eperjes, Austerlitz Mayer nevű rabbi; Budapest; Krauss, a bécsi Rabbiképző Intézet tanára; Blau, a budapesti Rabbiképző Intézet tanára, Brody, a későbbi jeruzsálemi professzor; Goldberger Izidor, tatai rabbi; Guttmann Mihály, Országos Rabbiképző Intézet, tanár; Grünhut jeruzsálemi tanár; Jekutiél Juda Grünwald, ortodox irányú történettudós; Israel Davidson, New York; Feuerstein, a költő – ez különösen ritka dolog, hogy a modern héber költészet egyik első magyarországi úttörőjének héber versét egy tudományos folyóirat közli -; Klein Méir, Budapest; Klein Sámuel, Tuzla; Ratner, Vilna. Túl e példákon a huszonkét szerzőből tizenkettő hazai, tíz külföldi: Jeruzsálemtől New Yorkon át Szentpétervárig és Székesfehérvárig – néhány nevet nem is említettem –, Tatán és Veszprémen át Vilnáig. Tehát igen tág a kör. Ami a tematikát illeti, a Szentírástudományból inkább az exegétákkal foglalkoznak, mint Ábrahám ibn Ezrával, a Talmud-tudományból Talmud-jogi és filológiai kérdésekkel, a Talmudban lévő misztikus elemekkel, például a tizenkét, a negyvenkét, a hetvenkét betűs istennevek sok problémát okozó jelenségeivel, a magyar történelemnek csak héberül hozzáférhető forrásaival, az európai középkori zsidó történelemnek ismeretlen héber forrásaival, érdekes módon a mártírológiával, Anconában és másutt a középkor során máglyahalálra ítélt zsidók *Jahrzeit*-jére írott gyászdalokkal, a kairói genizából származó kéziratokkal, egyéb kéziratokkal, így a IX. századból Szaadja Gaon filozófiai művével, kortársának a kevésbé ismert Juda ibn Koreisnak ismeretlen költői tevékenységével; tehát sok olyan dolgot mutatnak be, ami teljesen új és tovább is fejleszthető a zsidó irodalom, szépirodalom, liturgikus irodalom történetében, teológiai és jogi jellegű dolog. Például: van egy hagyomány a talmudi irodalomban, hogy a vallástörvény már Mózessel kezdve már apró részleteiben meghatározott; illetve, ha nem apró részletekben is, de lényege szerint, tehát a mózesi vallástörvény, amit mi gyakorlunk, Mózestől ered. A *„halákha le-Móse mi-Szináj"*, ennek a tárgyalása és ennek a bemutatása is szerepel a folyóiratban. Látjuk, a tematika rendkívül változatos, a szerzők rendkívül sok helyről jönnek.

Egy számról külön is kell még szólnom. A *Ha-Cófe*-nak 1930-ban megjelent egy ünnepi száma, a Rabbiképző egyik tanárának, Hoffernek 60. születésnapjára. Tanártársai írták, több tanítványa szerepel benne, akik akkor még a doktori címet sem szerezték meg az egyetemen, de a héber folyóiratban már héber nyelven a legkülönbözőbb témákban írnak. Az egyik, aki cikket írt – meggyilkolták 1944-ben – a kiváló tehetségű Vidor Pál, a mi munkatársunknak, Vidor Pálnénak a férje: „Kant és a vallásos világnézet néhány találkozási pontja" címmel publikál tanulmányt. A másik, Patai Ervin, aki ma Raphael Patai néven egyetemi tanár New Yorkban. A harmadik, a már elhunyt, Georges Vajda, aki Párizsban lett a rabbiképzőnek és a Sorbonne-nak a professzora. Még nem volt doktor egyik sem, de Georges Vajda például Hieronymus és az agáda, vagyis a zsidó vallásos irodalom egy ágának a találkozási pontjáról értekezik. És egy fiatal úr a budapesti Rabbiképzőből szintén közöl egy cikket filológiai tárgyban, a „szijuta", rendkívül nehezen megfejthető, a mai héber nyelvben is használatos kifejezésnek a filológiai nyomozását viszi véghez a héber, arámi, és perzsa összehasonlító filológia segítségével. Ez a fiatal úr 1908-ban született, 1930-ban publikálta a szóban forgó cikkét és ma itt ül közöttünk: Meir Weiss professzor.

Jellemzi a *Ha-Cófét*, hogy szerkesztői azt is tudták, kiket kell a fiatalok közül megszólaltatniuk.

Konferenciától konferenciáig

Az alábbi kis táblázat az elmúlt másfél évtized magyar zsidó tárgyú konferenciát foglalja össze vázlatosan, a rendelkezésünkre álló – hézagos – adatok alapján.

	Ideje:	*Helye:*	*Témája:*	*Rendezője:*
1.	1978.	New York	A budapesti Rabbiképző Intézet 100 éve	
2.	1984.	New York	„40 évvel később"	Elnöke: Randolph L. Braham
3.	1984.	Haifa	„40 évvel később"	Elnöke: B. Vágó
4.	1984. aug. 15-16.	Budapest	A magyar zsidóság a XX. században	Elnöke: Ránki György
5.	1985.	New York	A Holocaust második nemzedéke	
6.	1986. aug.	Párizs	A közép-európai zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete	Bar-Ilan University – Maison des Sciences I'Homme (École des Hautes Etudes en Sciences Sociale
7.	1987.	Budapest	Magyarországi Zsidó folklór	MTA Néprajzi Intézet
8.	1987. febr.	Velem	Kelet-Közép-európa szemináriumok II.– Zsidókérdés Magyarországon	A szombathelyi Tanárképző Főiskola Németh László Szakkollégiuma
9.	1988. jan. 4-6.	Jeruzsálem	Zsidók a magyar gazdasági életben	M. Silber, The Hebrew University, Jeruzsalem
10.	1989. okt. 4-5.	Budapest	A magyar zsidóság a Holocaust után	Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
11.	1989.	Pécs	A holocaust a művészetekben	JPTE Műv. Tud. Int.
12.	1989.	Haifa	A holocaust és a háború	
13.	1990. febr.10-11.	Budapest	Zsidóság a magyar történelemben (XIX-XX. sz.)	MKKE Széchenyi Szakkollégium, MTA Judaisztikai Kutatócsop.
14.	1990. nov. 25.	Budapest	Zsidóság és kommunizmus	Zsidó Diákok Magyaro. Szövetsége
15.	1991. máj. 29.	Haifa	Zsidó katonák a dunai birodalom hadseregében	Hadtörténeti Intézet és Múzeum
16.	1991. jún. 10-11.	Budapest	A zsidóság és a baloldal Magyarországon a XX. sz.-ban.	Mónus Illés Társaság, Politikatörténeti Intézet
17.	1991. jún. 14.	Keszthely	Kultúrhistória a magyarországi zsidóság köréből	Helikon Kastélymúzeum Országos Rabbiképző Intézet, Goldmark K. Alapítvány
18.	1991. jún. 21.	Budapest	Keresztény-zsidó együttműködés Németországban és Magyarországon	Konrad Adenauer Alapítvány, B' nai B'rith (Budapest)
19.	1991. okt. 9.	Boston	Aspects of the Modern History of the Jews in Hungary	Center for Jewish Studies, Harvard University
20.	1991. okt. 21-23.	Budapest	Magyar-Zsidó együttélés (1848-1991) és ennek közép-európai háttere	Batthyány Társaság
21.	1991. okt. 24.	Dunaszerdahely	Egy előítélet anatómiája: Antiszemitizmusok Közép-Európában a Holocaust után	Szlovákiai Független Magyar Kezdeményezések Hálózata
22.	1992.		Kisebbségek: zsidóság a magyar történelemben	Raoul Wallenberg Egyesület – Főpolgármesteri Hivatal
23.	1992. ápr. 4-5.	Budapest	Zsidó identitás – magyar és német tapasztalatok	Budapesti Goethe Intézet – B'nai B'rith (Budapest)
24.	1992. ápr. 6-7.	Budapest	Zsidó szellemi élet Magyarországon a két világháború között –	Alapítvány a Magyarországi Zsidó Kultúra Megőrzéséért Országos Rabbiképző Intézet – MTA Judaisztikai Kutatócsoport

Töprengés egy régi okmányt olvasva

A napokban véletlenül került a kezembe egy 123 éve kiállított születési értesítés a Bánki községben élt Steiner családról. Nézem a fakó papírt, és eltűnődöm. Sokféle gondolat kavarog bennem.

Az első: vajon *mi* késztette Steiner Sámuel „mózes vallású" kiskereskedőt és hitvesét, Spitzer Rozit, hogy négy gyermekét katolizálja? A karrier jobb lehetősége? Hiszen Dávidból napszámos lett! Talán a szabadságharc utáni kilengések félemlítették meg őket? E kérdésemre már sohasem kaphatok választ.

A másik gondolatom: Steinerék elődeivel egyidőben – netán később – érkeztek e földre nagy számban nem mózes vallásúak, német, bajor, oláh, cseh, rác vagy örmény tájakról. Mégis – ennek ellenére – ezek a jövevények és utódaik sorra-rendre otthonra találtak Magyarországon, teljes jogú állampolgárokká váltak, s utódaik máig büszkék nép-nemzeti gyökereikre. Csak a *vallásukat megtartó* zsidók maradtak a múlt századvégi egyenjogúsítás után is idegenek az államalkotó többség számára, később ellenségek, akiket fél évszázaddal ezelőtt mind kíméletlenebbül üldöztek, végül az újszülöttektől az elaggottakig csaknem teljesen kipusztítottak.

Tovább morfondírozok e család lehetséges – ismeretlen – sorsán. Mi lett a jámbor zsidó, Steiner Sámuel kiskereskedő napszámos sorsra jutott utódaiból? Kisebb házidolgozat lehetne eszmefuttatásunk a fajelmélet, az árjaság, a törzsökösség tárgyköréből. Dávid, Mári és Fáni unokái Steinerként, vagy más néven, a század elején már akár *zsidózhattak* is. Sőt! Ükunokáik? Nos, ők napjainkban – fékezzük le fantáziánkat – lehetnek szolid politikusok, tárgyilagos publicisták, tanulmányírók, cikkszerzők, riporterek olyan lapoknál, folyóiratoknál, telekommunikációs médiánál, amelyek fennen hirdetik „meg nem alkuvásukat" a nemzeti jövendőt veszélyeztető liberalizmussal és azzal rokon eszmékkel szemben. Mindez elképzelhető másfél évszázaddal Steiner Sámuel és Spitzer Rozi egybekelése, a zsidóságban való megmaradása, gyermekeik kikeresztelkedése után. Ha nem cserélnek hitet, talán e családnak réges rég magva szakad, utódai eltűnnek a holocaust vér- és tűztengerében, kései nép-nemzeti leszármazottaik sem írhatják és mondhatják azt napjainkban, amit talán írnak és mondanak.

De ez már egy másik történet.

(vadász)

Három vallás Jeruzsáleme

– *zsidók, keresztények, mohamedánok Izraelben* címmel nyílt meg az *Izraeli Kulturális Hét* keretében *Müller László* fotóriport kiállítása a *Néprajzi Múzeumban*, s augusztus 30-ig várja látogatóit.

*

Három sátor köré csoportosították a képeket az U alakú kiállítási térben, s ez az ötlet szimbólizálja egyben a válogatás szervezőelvét: a *monoteizmus* három nagy vallásában a közös gyökeret, a lényegi azonosságot kutatja a művész, s veszi jó érzékkel észre a kiállításrendező. A szokások megtartó ereje, a múltba való szerves beágyazottság különös bizonyossággal ajándékozhatja meg a hagyomány követőjét. Lemond a modern élet számos adottságáról, tetteit mindenkor egy magasabb elvárásra vonatkoztatja, s így hétköznapi életében redukált igényeit egy választott szigorú *rend* lelki nyugságot nyújtó kiegyensúlyozottsága kárpótolja.

Miért, hogy bár mindhárom vallás itt látható hétköznapi és ünnepi pillanataiból e gondolat látszik körvonalazódni, mégis főként a zsidó tárgyú képek mögül tör át elementárisan ez az érzés? A művész *empátiája* engedte meglátni a lényeget kamerájának, vagy a kritikus látja „bele" fotóiba ezt a tudattartamot, netán mindkettő esetében a másik két kultúrkör felületesebb ismerete, vagy óhatatlanul sekélyebb átélése jelenti a korlátot? Mert megrázó ugyan a *húsvéti* körmenet vörös festékkel sminkelt, vérző Jézust alakító színésze, és megkapó az őt ábrázoló több közeli felvétel, de az ultraortodox zsidónegyedben, vagy a frissen érkezett, s az utcán néhány sékelért hegedűjátékkal kolduló orosz *oléról* készült képek intimitása hatásában felülmúlja a körmenet drámaiságát, ha ismerjük is a mögöttes történelmi tragédiát.

Müller László a jó profi érzékével mindent *tud*, ha tárgyat választ és képet komponál. *Megérzései* azonban hazahúzzák abba a kultúrkörbe, amelynek tradíciói ugyan már nem jelentenek számára mindennapos gyakorlatot, de vizuális emlékük szerves szellemi örökségét képezik.

S. Z.

Itamár Jáoz-Keszt

Éjjeli kísértés

Te már aludtál,
én meg hallgattam a gyerekek nyugodt szuszogását,
amint a falióra tik-takjára járt,
nem is volt más, csak holmi mocorgás
a szekrény-aljba zsúfolt könyvek között.
Mintha zizzentek volna,
mintha maguktól lapozódtak volna,
hogy fakult ruhájuk leplein át
testük fehérét fölfedjék nekem,
addig-addig, míg kelletlenül utánuk nyúltam,
s feléjük fordítottam arcomat.
És íme, rég-felejtett könyvek léptek elém,
zsibongó elégtételt követelve,
ama régi, megtagadott anyanyelvemen írt
kötetek tusázva szeretetért,
hogy kezembe kapcsolódjanak,
hogy vonszoljanak az ajtó felé -
míg te alszol,
míg a gyerekek az ágyban,
míg kintről hűvös érintésű szél.
És megrémített a kiszolgáltatottság:
hátha elkiáltom magam,
én, ki nem tudhatom, milyen
nyelven álmodom éjjelente.

Nemes Nagy Ágnes fordítása

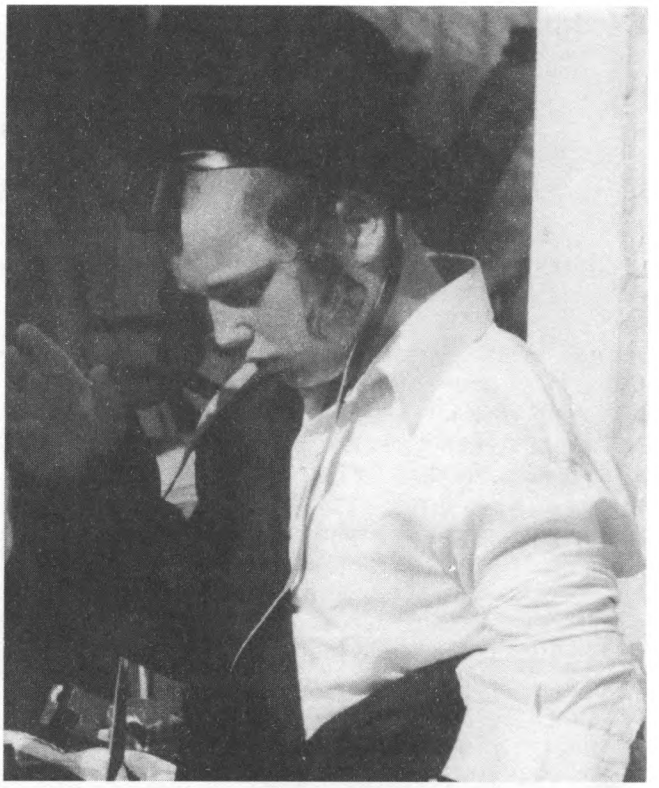

Müller László felvétele

Izraeli költők a magyar PEN Clubban

„Máskor száz emberből tíz jön el, most ötvenet tudtunk értesíteni telefonon, s negyvenen vagyunk" – büszkélkedett *Hubay Miklós*, a *magyar PEN* Club elnöke az Izraeli Kulturális Hét keretében május 8-án rendezett irodalmi esten, melyet a két izraeli költővendég tiszteletére rendeztek. A Szarvasról elszármazott *Itamár Jáoz-Keszt*, s az Auschwitz-Oswieczimben született *Slomo Tánni* verseiből olvasott fel *Havas Judit*, s játszott „háttérzenét" a *Budapester Klezmer Band* a PEN Club Vörösmarty téri főhadiszállásán. Az igazán sikeres műsor után *Mezei András* készített gyorsinterjút a szerzőkkel.

Itamár Jáoz-Kesztet nem kellett bemutatni a jelenlevőknek, hiszen majd tucatnyi kötetet adott ki Éked kiadójánál a magyar nyelvű líra legjavából saját fordításában, s a könyvek előkészítése során személyes kapcsolatba is került a többek között jelenlevő *Ágh Istvánnal, Gergely Ágnessel, Juhász Ferenccel, Rakovszky Zsuzsával, Somlyó Györggyel és Turczi Istvánnal.*

Slomo Tánni bemutatkozása során megtudhattuk, hogy édesapja alapította meg 1911-ben az oswieczimi cionista egyletet, s hogy még a háború kitörése előtt alijáztak. Magát a konzervatívabb írónemzedékhez sorolja, s érdekesen vázolta még az ő generációját is megelőző „kétnyelvű héber költők" palesztínai beilleszkedését, akik nem mondtak le korábbi – főként jiddis orientációjú – irodalmi kötődéseikről.

Itamár Jáoz-Keszt a nyelvváltók héber költőinek sorába tartozik, ahhoz a csoporthoz, amely főként a holocaust nyomán települt Izraelbe, s ott vált kiérlelt lírikussá már korábbi, anyanyelvén történt irodalmi próbálkozásokat követően. Jáoz-Keszt kötődése azonban olyan erős maradt a valaha megtagadott nyelvhez, s az általa megközelíthető kultúrközhöz, hogy maga is rájött: a *„kettős gyökér"* eltépni kívánt ága mélyen és elszakíthatatlanul kapaszkodik a talán csak álmaiban felsejlő gyermekkori ízek, illatok, képek verbális emlékeihez.

Megtisztelő volt a költők számára e mostani meghívás – Itamár Jáoz-Keszt 1985-ben már díjat is kapott a magyar PEN-től –, de mind a héber költészet magyarországi (újra)felfedezése, mind Jáoz-Keszt hatalmas fordítói vállalkozásának – melyhez méretében foghatót nem ismer a magyar s a héber irodalomtörténet –, honi megismerése és állami elismerése még várat magára.

T. G.

Bárdos Pál

Mózes, az egyiptomi

(regényrészlet)

Mózes vett a kereskedőtől pergamentet, cserepeket, és az egyikre írva, a másikat vésve, leveleket fogalmazott azokhoz a héberekhez, akik írni, olvasni tudtak. Azután más pergamenteket fölszögezett az útmenti fákra, más cserepeket szétszórt a tereken, hogy minél több emberhez juttassa el az Úr üzenetét. És megírta Mózes, hogy ne feledkezzenek meg a törvényről. Készüljenek fel, mert az Úr csapásai alatt puhul már Fáraó szíve. Készüljenek a pusztába a hosszú vándorlásra, melynek végén vár rájuk az Igéret Földje. Ne dolgozzanak Fáraónak, a kőtörők rabszolga robotjában. Ne forgassák az öntözőművek nehéz kerekeit. Ne gyűjtsenek kalászt a mezőkön, és főként ne szolgálják szellemükkel semmiféle módon Fáraót. Ne higgyék, hogy a történet vége az egyiptomi szolgaság, higgyenek önmagukban és bízzanak végre a szabadság Istenében.

És ahogy rótta a pergamenteket és karcolta a cserepeket, Mózes rettegve gondolta: talán minden hiába. Hisz oly kevesen tudnak olvasni. Lehet, hallgat szavára néhány írástudó. De akkor meg mi lesz a többiekkel, az együgyű héberekkel, akik megvetik a betűt, de azt is, aki a betűt veti... Ha eljutnak a levelek a címzetthez, talán még nagyobb magányba sodorják olvasójukat. Hisz már az is elég ok a magányra, hogy írni megtanultak. A kérgeskezűek bizalmát pusztán ezzel eljátszották. Hátha még arra használják is a betűt, hogy eltérjenek vele a közvélekedéstől... Mit akar ez a nép egyáltalán? Kenyeret, falat húst. Még arról is képes lemondani, hogy fedél legyen a feje fölött. Ezeket tudná néhány betűvető megtanítani arra, amit egész életükből se tanultak meg?

És Mózes sírva rótta a pergamenteket, és könnyezve karcolt jeleket a cserepekre. Csak azért tette dolgát, mert úgy érezte, meg kell tennie. És aztán vette a tűzhely kormát, és felszórta azt az ég felé. És lett fakadó hólyagos fekéllyé, emberen, állaton. És Fáraó ráparancsolt az írástudókra, vigyék át a fekélyeket a héberekre. Legyen mindenki egyenlő a fekélyben. De Fáraó írástudói nem tudtak varázsolni többé. Elfoglalták őket a hólyagok, melyek testük minden részén támadtak, és még a sok fekélyes között is kitűntek súlyos sebeikkel, mitha külön megjelölte volna őket az Úr. És hiába volt varázsló tudományuk, és hiába voltak a szó bűvészei, nemhogy Fáraón vagy a vakaródzó köznépen, de saját magukon sem tudtak segíteni.

És Mózes akkor elballagott Fáraóhoz, és mosolyát dobta maga elé, mikor belépett az ajtón. És mondta: Hol vannak az írástudók, Fáraó? Bélyegesek, hogy aki csak rájuk néz, mind tudja meg, ide vezet a hatalom szolgálata.

És Fáraó maga is mosolygott az eseten, és úgy vélte, hogy kópé a héberek istene. Aztán lehervadt arcáról a mosoly, és szemrehányóan mutatta lábszárát Mózesnek. Azon jókora fekély éktelenkedett. És mondta: Nem méltányos engem is fekéllyel bélyegezni. Én az uralkodó vagyok.

És mondta Mózes: Néped tetőtől-talpig sebes. Miért éppen téged kímélne az Úr?

És felelt Fáraó: Azonnal szabadíts meg nyavalyámtól. Népemnek tenger baja van, eggyel több vagy kevesebb, mit se számít. De hogy én itt fetrengjek és vakaródzak, az botrány! Nem illik olyan kultúrnéphez, mint az egyiptomi.

És mondta Mózes, nincs módja levenni a sebet, amit az Örökkévaló akarata okozott.

És Fáraó sírva fakadt, mint a kisgyerek. És öklével verte a párnát. És sírva mondta: Hagyjuk a politikát. Ez fáj. Nem érted? Vedd le a fájdalmat rólam!

És Mózes távolról zúgást hallott, és kinézett az ablakon. Messze tömeg vonult és kiáltozott. Ahogy közelebb értek, látni lehetett, korbácsos munkafelügyelők kísérik őket kétfelől. És a tömeg vonult a palota felé, aztán a palota előtt kiáltozott. Azt kiáltották: Fáraó! Fáraó! Fáraó!

És nem fogyott a sor. Áradt a tömeg. És zúgott a dicsőítő kórus, mintha sosem akarna végetérni. Fáraó! Fáraó! Fáraó!

És Fáraó hátradőlt a párnán, még fekélyét is feledni látszott, és mondta Mózesnek: Talán túlzás. De mit tegyek? Szeretnek.

És Mózes megvárta, míg végtelenül sokára elvonult az éljenző menet. És addigra este lett, és a szemközti dombon fáklyákból rakták ki a fénylő nevet: Fáraó.

És Fáraó azt már nem is nézte, mert elkínzott arccal hátrahanyatlott a párnán, és fájó lábszárát masszírozta a fekély körül.

És mondta Mózes: Van mód a gyógyulásra.

És Fáraó kapva-kapott a szón: Mondjad, héberek bölcse.

Engedd meg uram, hogy népemmel...

Már megint kezded... sóhajtott Fáraó. És intett Mózesnek, nézzen be a trónterem melletti kis szobába. És Mózes benézett és látta keserves munkával írt leveleit, és fákra aggatott pergamentjeit, és tereken szétszórt, telerótt cserepeit nagy halomban. És megkérdezte, hogy kerülnek ide.

És Fáraó ismét mosolygott, legyűrve fájdalmát, melyet a fekély okozott, és mondta: Beszolgáltatták őket. Az utolsó szálig. Persze föl is jelentettek. Mindenki fél, hogy nála találják az embereim. Rohantak ide a levelekkel. Hová is akarod vinni ezt a népet? Mit is akarsz velük?

És Mózes felnézett az égre. Add inkább fekélyed, uram. Ne ezt a tapasztalatot.

Még más is vár rád. Így Fáraó. Gondolkozz, Mózes. Mi minden történt a kis idő óta, mióta ismerjük egymást. Sorra jönnek a csapások. Gyülevész rovarok alázták meg a testünket, vér folyt vizeink helyett. Egyre ke-

vesebb a kenyér, fogy a hús, most legutóbb ezek a fekélyek leleplezték, milyen gyönge lábon áll nálunk a közegészségügy. Büszke országom megrendült a csapások alatt, magam pedig az urak ura, a legfelsőbb hatalom, itt fetrengek az ágyon, és sajgó lábszáram tapogatom. Te pedig még mindig kérni jössz hozzám. Engedjem a hébereket, járuljak hozzá, tegyem meg... Nem szégyelled ezt a kuncsorgást egy megalázott hatalomnál? Hát miért vártok az én engedelmemre? Induljatok el... Nagy a sivatag... Sosem talállak meg benneteket. Miért kell neked magadat újra meg újra megalázni előttem? Induljatok, mire vártok?! Ilyen isteni hatalom mellett mit számít az én uralkodói ellenkezésem?

És mondta Mózes: Az én Uram meg akarja törni kemény szívedet.

Fáraó pedig nevezett. És mondta: Mózes, Mózes, te képmutató. Legalább mi legyünk őszinték egymáshoz. A te néped nem indul el akaratom ellenére. Lehet, előbb-utóbb észreveszik, hogy kárukra vagyok. Talán ellenségüknek tartanak majd, de azért uruk maradok. Oly mélyen beléjük épült a hatalom elfogadása, az intézmények tisztelete, az erős akarat iránt érzett mazochista szerelem, hogy te sem mered jóváhagyásom nélkül mozdítani őket. Nem én vagyok az erős, Mózes. Ők az erősek. A mozdíthatatlanságuk. Rabszolgáim rettenetes köveket emelnek, mikor a síremlékeket építik. Megroppannak alatta. De az a súly semmiség a teherhez képest, ami a köznép lelkén fekszik. Egy isten sem képes megmozdítani.

És mondta Mózes: Nagy a sötétség hatalma. De eljön a reggel.

Áh! Legyintett Fáraó, rossz a párhuzam a napszakokkal, ez csak költészet. Mese. Mondok egy másikat. Láttál már hulló csillagot? A sötét égbolton fölizzik egy pillanatra. Aztán aláhanyatlik és a semmibe vész. Marad, ami volt. A sötétség.

És mondta Mózes: Szánlak a fekélyedért, uram, nyilván nagyon fáj a lábad. Sajnálom. Nem vezet bosszúvágy, nem személyes sérelem mozgat. Részvétet érzek látva állapotodat.

És Fáraó kapott a szón: Ugye Mózes, ugye? Méltatlan helyzet. És fáj, egyre csak fáj. Nem szép dolog a te Istenedtől. Végül is személy szerint én csak korlátozottan vagyok felelősségre vonható. Vannak bizonyos enyhítő körülmények.

Nem kétlem, mondta Mózes.

És mondta Fáraó: Kötelességem tájékoztatni téged. Te pedig add tovább a te Uradnak. Ma reggel bíróság előtt álltam.

Valóban?

Bizony, bíróság előtt. Ez az ítélőszék uralkodásom terméke, talán a legnagyobb vívmány valamennyi közül. Magam válogattam össze a bírákat, birodalmam feddhetetlen polgáraiból. Ennek a bíróságnak a feladata könyörtelenül megtorolni minden olyan cselekedetet, amely Egyiptomnak kárára van. Önként jelentem meg saját bíráim előtt, amikor kiderült, hogy fekély lepte el miattam az országot.

És mondta Mózes: De mint látom, felmentettek.

Gúnyos hangod eltévesztette célját. Mondtam, hogy ez pártatlan bíróság, csupa feddhetetlen, jámbor emberből. Egyetlen célja Egyiptom védelme. Egyetlen elve az igazság. Független bíróság.

Mózes visszatér a kőtáblákkal. G. Doré metszete

Akkor el kellett volna ítélniök téged.

El is ítéltek. Négyszeres halálra, ötszörös politikai jogvesztésre, és hatszoros vagyonelkobzásra. Mellékbüntetésül még a szobraimat is megbotozásra ítélték. Ez utóbbit helyben is hagytam, mikor végül is *közkegyelemben* részesítettem magam.

Akkor mi szükség volt független bíróságra és pártatlan ítéletre?

Mózes, Mózes, már megint nem értesz semmit. Nekem fönn kell tartanom az intézményekbe vetett hitet. Ez a hit pedig fönntart engem, mint intézményt. Csak ez a fekély... Nem tudnál végre intézni valamit? Hisz állítólag a te Urad mindenható. Felőlem megrohadhat a sok bamba cseléd... De, hogy egy Fáraónak bármi baja legyen? Hová vezet mindez? Csak nem akar olyan látszatba keveredni az Örökkévaló, hogy maga sem sebezhetetlen? Menj el hozzá Mózes, menj el. Magyarázd meg neki, vannak bizonyos közös érdekeink. Ne teremtsen olyan precedenst, hogy a köznép szenvedni lásson egy uralkodót. Ezt nem mint beteg üzenem neki, hanem mint nagyúr a nagyúrnak! Ő is beláthatja, van egy határ... És pokolian fáj a lábam.

És Mózes meghajolt és mondta: Átadom az üzenetet uram. És szeme végigfutott a mellékszobában heverő tekercseken és cserepeken. És olyan érzés fogta el, hogy sok van belőlük Fáraó kamrájában, sok, de nincs ott valamennyi. Egyet-kettőt megőrzött, aki kapta. Ha pedig megőrizték, és őt nem jelentették fel, és nem rohantak Fáraóhoz a tekerccsel, annak csak egy oka lehet; hatott rájuk a levél. Hisznek a tekercsnek. Akkor pedig hulló csillag fénye vagy sem, de van remény. Talán van némi remény.

Hatmillió Jób kiáltása

Izraelben sokan tanulnak művészeti iskolákban az érettebb generáció tagjai közül. Az az elszántság, mellyel a napi munkájukban helytálló családanyák és apák dédelgetett álmaik megvalósításába belevágnak, félresöpri az életkorból származó rossz beidegződéseket. Többnyire éppen azok a megpróbáltatások, melyek korlátozták lehetőségeiket, késztetik őket az önkifejezésre. A többéves idegaszaló stúdiumokat megkurtítva indulnak el egyéni utakon.

Az életrajz tanúsága szerint *Sara Atzmon* hat gyereket nevelt. 49 évesen beiratkozott egy művészeti szabadiskolába, de tanárai hamarosan eltanácsolták. Egyéni látásmódját féltették az akadémikus jellegű tanulmányoktól.

Saját bevallása szerint egy magyarországi turistaút, a szembesülés azzal a 11 éves *Gottdiener Sárá*val, aki 1944-ben ott állt az Auschwitz felé induló halálmenetben, késztette megnyilatkozásra. Végül is Bergen Belsenbe érkezett meg, így elkerülé Mengele doktor halálosztó kezét, mely szülőfalujának, Hajdúnánásnak és a környékbeli falvaknak zsidó lakóit a krematóriumba küldte. Sára arra ítéltetett, hogy tudósítson.

A *Goldmark-terem*ben kiállított szuggesztív erejű, kiérlelt alkotások alapján joggal gondolja a néző, hogy egy nagyívű művészpálya delelőjén álló alkotóval találkozik. Technikailag japánosan könnyed ecsetrajzai egy digitális készüléknél érzékenyebben követik a tudat rezdüléseit. Az egyszerű technika, a könnyed ecsetkezelés súlyos mondanivalót hordoz. A már-már írásjelekké lemeztelenített jelekből embertömegek állnak össze, melyeket Eizenstein-i biztonsággal mozgat. Képei nyersek és kifejezőek. A holocaust borzalmait ábrázolja a valóságon felülemelkedő látomásokban. *Vágóhíd* című képén a halálba menetelő embersorokat a magasból láttatja, ahonnan talán, Isten nézi az áldozatot. Hatmillió Jób kiált a mélységből az Örökkévalóhoz. Minden négyzetcentiméternek súlya és jelentősége van. Ecsetkezelése indulatos, expresszív, félelmetes, mint a lávafolyam megannyi apró tűzcsóvája. *Izrael őrzője* című képén vádolja Istent, aki aludt, s nyáját farkasokra bízta. Mások évek, évtizedek fárasztó anatómiai tanulmányai után jutnak (ha jutnak), a tömegábrázolásnak arra a szintjére, melyre őt készteti a belső izzás.

Sara Atzmon képei feledtetik a kései indulás terhét. Fiatalosság és férfias erő rejlik ebben a gyenge asszonyban, aki az alkotás szüneteiben gyermekeihez, unokáihoz vonul vissza. Budapesti kiállítása jelentős állomás. A 11 éves kislány, aki a *Moszád Alijá*val Bergen Belsenből került az Országba, most szembesül szülőföldjével, ahonnan stációi felé elindították. *(Goldmark terem, május 12-26.)*

N. N.

Törvény, mítosz, firka

Magén István: Száműzöttek

Magén István mítoszteremtő. Képzelete mitologikus bibliai tájak felett csapong, megérint egy-egy embert, hegyvonulatot, virágot és felhőt, de nem időzik el egyiknél sem. Festményein nem konkrét emberek konkrét arca, nem a felismerhető táj varázsa vagy döbbenete mutatkozik meg. Számára az időnek nincs konkrét jelentése. Minden, ami van – létezik, s belibben a festmény centrumába. A tájon át kirajzolódik az ember, s a furcsa, tér nélküli térben lebegő emberen át sejtelmesen jelen van az örök-változó táj. Együtt és egyszerre létezik ez a természeti és emberi csoda, jön a múltból, hangulataival szorongást idéz elő jelen-szívünkben, aztán bibliai szelek fújta varázskendőként tovalibeg a jövőbe.

Magén István kitalált a maga számára egy világot, egészen pontosan megteremtett egy *mítoszt*, s azt benépesítette élő és élettelen valósággal. Sárga, piros, zöld, barna, fekete, kék színei esetlegesnek hatnak, s mégis együtt, egymás kölcsönhatásában természetesen és öntörvényűen illenek össze. Akárcsak furcsa síkokból, váratlan vonulatokból összeálló kompozíciói. S ha már kész a kép, sokszor valami különös, hol lírai, hol gunyoros, hol groteszk, hol drámai *firka* kerül rá, mint valami végtelenül finom hártya, amellyel újabb mélységet és új jelentést kap a mű.

Az első pillanatnak is megvan az első benyomása, hangulata, de a kutató és összefüggéseket kereső tekintet tovább építi a művészi kompozíciót, és mind gazdagabban tér vissza az első látvány élményéhez.

Hosszú úton jutott el idáig a festő. Sok töprengés és kísérletezés eredménye amit ma tud, hiszen ehhez el kellett sajátítania egy technikát, bele kellett feledkezni egy hol riasztó, hol groteszk, hol tragikus világba, s aztán újra és újra meg kellett küzdeni az adott festmény művészi feladataival.

Sikerült önmagát megteremtenie. Termékeny tehetséggel fogalmazza meg újra és újra alapgondolatát és alapélményét, ám a művészi eredmény nem ismétlés, hanem egy mind gazdagabb, többrétegűbb festői kép megteremtése. Kétségtelen, hogy Magén szemlélete táplálkozik a zsidó mitológiából, de festészete nem kapcsolódik kizárólag ehhez a kultúrkörhöz. Eredményei az európai festészeti iskolák irányzataira épülnek. Ezek a képek itthon vannak a kortárs magyar pikturában és az európai táblakép festészetben. Mitológiája nekünk szól, értünk szól. Az ő buborékon repülő szónokló figurája, pókháló kezű-lábú ördöge, lebegő és lebegtető boszorkány-angyala, csörgősipkás bolond-királya ismerős a magyar népművészetben, ismerős félelmeinkben és reményeinkben, örömkereső vágyainkban, imáinkban és káromlásainkban. Magén István képzelete csapong a bibliai táj fölött, de szeme és ecsetje magyar, a hazai kultúrában keresi a saját törvényeit. És szeretné meghallani annak visszhangját. *(Árkád Galéria május 22-27.)*

Harangozó Márta

Thury Levente kerámiaszobrai

A kerámikusok istenkísértők, hisz – ahogy az öreg szakállas – ők is a lábbal taposott földből formáznak életet. A kerámiaszobor kicsit a Föld őstörténetét is magában foglalja: nagy hőfokon ölti fel végleges alakját, s aztán lehűlt mivoltában is kisugároz valamit kemencei őskorából. De mivel a műalkotás szűntelen figyelmeztetés arra, hogy nemcsak ölni tud az ember, keletkeztetni, teremteni is, a lehűlt kerámiának a maga halottas véglegességében arra is utalnia kell, hogy ez a halál csupán az élet ára: a lehűlt anyag itt szellemi feltámadásoknak nyit utat: valahányszor rávetül egy-egy kutató tekintet.

Az *Ájin*-csoport tagjának, Thury Leventének a Gólem-sorozata a meggyúrt anyag átlelkesülését – emlékszünk a prágai Gólem-legendára – olyannyira szó szerint gondolja, hogy csupa maszületett csecsemőarc kandikál ránk a keretekből. Ezek a barokk *puttók* leszármazottjai lehetnének, csak éppen van bennük valami a kihantolt tömegsírok összeaszott koponyáinak üres pillantásából is. A lesütött szemek is vádlóan néznek: „Miért csak most jutunk eszetekbe?" És főszereplők még a *kezek:* mesterien megformázott, eres-inas kezek, melyek megfagyott agóniában vájnak a hasba, koponyába. Nem ritkák e sorozatban a következő élettől terhes hasak sem: a halál kettős diadala kettős föltámadást engedélyez. A *Kabbala* is erősen ügyel a hastájékra, mely a nemes szervek helye.

Az Amerikában sűrűn megforduló művész ritkán állít ki itthon. Ilyen arisztokratikusan fölényes csak az lehet, akinek nem életbevágó, *nem sürgős,* hogy körülrajongják. Az is lerí munkáiról, melyek a *Vigadó Galériában* különféle fekvés- és dőlésszögekben láthatók, hogy Thurynak soha nem ideológikus program, hanem mindig technikai feladvány nyomja kezébe az agyagot (s aztán a vendégmatériákat: rugót, targoncakereket, bankót); például kíváncsi rá, miként lehet egy rudat meg egy horpadt koponyalabdát megnyugtatóan összehozni.

Művészetért már öltek, de maga a művészet – mondja Thury – még sohasem ölt. Akkor sem, ha csatamezőt ábrázol évekkel a csata után. Mert ami létrejött egyszer, és létrejött

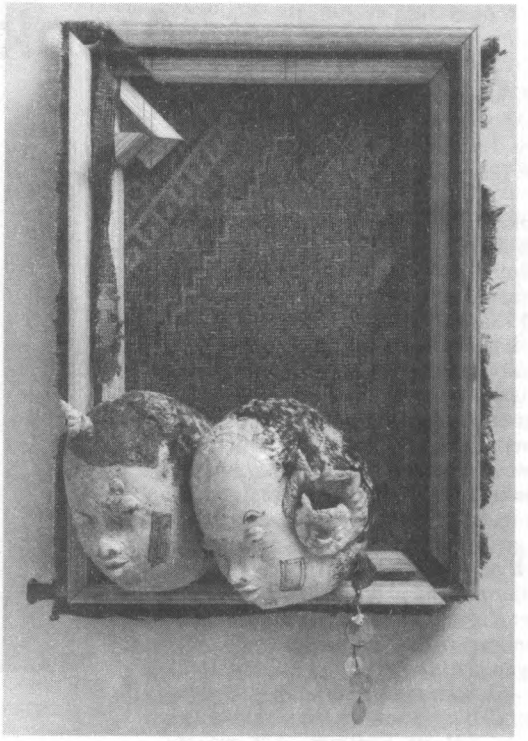

Thury Levente: Gólem

másodszor is a műalkotásban, már nem mehet veszendőbe, még akkor sem, ha letörik belőle, anyagi valójából, egy-egy darab. A halott visszafiatalodik saját csecsemőkorába. És hasonlítani kezd ránk, nyüzsgő, habzsoló modern csecsszopókra, akik az eledelnek s az impulzusoknak való végletes kiszolgáltatottságunkban valamennyien vagyunk. *(A kiállítás június 14-ig látható)*

Hernádi Miklós

Lemezfülelő

Híres kántorok

Igazi zenei csemegével lepte meg nemrégiben a kántorművészet iránt érdeklődőket a *Hungaroton Kiadó.* Az Izrael Music jóvoltából archív felvételeket adtak közre a héber kántorművészet elmúlt évtizedeiből és a századforduló idejéből, a legjelesebb képviselők előadásaiból válogatva. Olyan világhírű művészek ünnepi dalai hallhatók CD-n és kazettán, mint *Jossele Rosenblat, Moshe Koussevitzky, Misa Alexandrovich, Zeib Glantz, Zavel Kwartin* vagy *Samuel Vigoda.*

A kántorok tulajdonképpen a zsinagógai liturgikus szertartások vezetői. Ők a „közösség küldöttei" *(seliach cibbur).* A hivatásos kántorok, előimádkozók *(chazzan)* az ünnepi szertartások irányítói is. A história a XIV. századtól kezdve már ismer rendkívüli vokális adottságokkal rendelkező kántorokat. Művészetük gazdagon díszített, improvizatív fantáziákat hozott létre. A zsinagógai rítus tág teret nyitott a szabadon koloráló énekes improvizációknak, s így történt, hogy a templomi kántorok – akik vándorlásaik során a legkülönbözőbb zenei jelenségekkel kerültek érintkezésbe – világi és idegen, népi és műzenei elemek egész sorát vitték be a zsinagógába, a trubadúr énekektől kezdve az újabb opera- és dalzenéig. A most megjelentetett válogatásban számos példát találunk a fent említettekre. Különösen az improvizációs részekre és a legnagyobb operaénekeseket idéző virtuóz megoldásokra hívnám fel a figyelmet.

Említésre méltó, hogy a héber melódiák jelentős részben átmentek a nyugati keresztény egyház használatába, s nem csekély részben megalapozták a gregorián dallamkincset. *Alexandriai Kelemen* – i. sz. 200 körül – *Paidagogosz* című művében már kifejtette, hogy a zsidó diatonikában látja az egyházi éneklés mintaképét. A zsinagógákban a Tóra felolvasása, a szöveghangsúlytól független „interpunkciós dallamosság" – a keresztény liturgiára szintén döntő hatást gyakorolt. A most közreadott hanghordozókon méltó és egyenrangú – a neológ stílusra jellemző – orgonakíséreteket hallhatunk.

Különösen emlékezetes élményt nyújt e válogatásban Zavel Kwartin gégemutatványa bravúros trilláival, Samuel Vigoda hajlékony líraiságával, vagy végül, de nem utolsósorban Jossele Rosenblat egyéni falsettechnikájával, amikor az orgona „üveghangjaival" kérdés-felelet formájában a próféta és a közösség zenei megnyilatkozásait interpretálja művészi áhitattal.

Babits Antal

KÖNYVESPOLC

A sokarcú Isten

(Reinhard Neudecker: Az egy Isten sok arca. Magyar Keresztény-Zsidó Tanács és a Mérleg kiadása, 1992. Fordította: Kerényi Gábor, 128. oldal, 195 Ft.)

Sokat ígérő könyvsorozat első kötetét veheti kezébe az olvasó. A sorozat a Keresztény-Zsidó Párbeszéd Könyvtára nevet viseli, kiadója a Magyar Keresztény-Zsidó Tanács – Mérleg.

A könyv címe „Az egy Isten sok arca"; szerzőjéről, Reinhard Neudeckerről megtudhatjuk, hogy a jezsuita rend tagja, aki teológiai doktorátusa mellé, amit az innsbrucki egyetemen nyert, megszerezte a filozófiai doktorátust is, éspedig egy rabbiképző intézetben, az amerikai Cincinnatiban működő Hebrew Union College – Jewish Institute of Religionben. Ilyen előzmények után nincs mit csodálkozni rajta, hogy Reinhard Neudecker a római Pápai Bibliai Intézetben a rabbinikus irodalom professzora, mint ahogyan azon sem, hogy *„Frührabbinisches Ehescheidungsrecht, Der Tosefta-Traktat Gittin"* címmel a korai rabbinikus válási jogról írt könyvet. Azt viszont már csupán mellesleg jegyezzük meg, hogy egyik szerkesztője a „Dialog der Religionen" – „A vallások párbeszéde" – című folyóiratnak.

A könyv, amelynek címe egyszersmind az egyik, talán a legérdekesebb vagy legfontosabb fejezetének is címe, megnyerő olvasmány. Megnyerő, mert

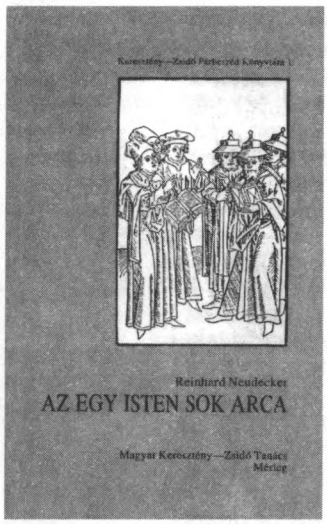

nem nagyképű, nem hangzatos, hanem bölcsen emberi vagy – játsszunk a szavakkal! – emberien bölcs.

A bevezető fejezet a *II. Vatikáni Zsinat*tal foglalkozik, annak *Nostra aetate* kezdetű nyilatkozatát elemzi. Érdemes az elemzés egyik mondatát kiemelni: „Az antiszemitizmus elítélése. Az egyház, amely elítél minden üldözést, bárki ellen irányul is az, mélyen sajnálja mindazt a gyűlöletet, üldözést és az antiszemitizmusnak sokféle megnyilatkozását, amely bármikor és bárki részéről a zsidók ellen irányult." (Említsük meg, hogy amikor ez év április 29-én a televízió beszélgetést kezdeményezett az „Ősi gyűlölet" című filmről, *Nyíri Tamás* professzor ugyanerre a passzusra hivatkozott.) A szerző vizsgálja a nyilatkozat fogadtatását és idézi Elchinger strasbourgi püspök kijelentését: *„Miért nem tudunk az evangéliumból annyi nagyvonalúságot meríteni, hogy oly sok keresztény nevében bocsánatot kérjünk az elkövetett sok és nagy igazságtalanságért?"* Ám – jegyzi meg szerzőnk – mind ez idáig furcsa módon csak egyes országok püspöki konferenciái kértek bocsánatot a zsidó néptől. „Ez annál is meglepőbb – írja -, mivel legfelsőbb szinten történtek már hasonló bocsánatkérések: II. János Pál pápa 1985-ben Yaoundéban (Kamerun): 'Bocsánatot kérünk afrikai barátainktól, akik oly sokat szenvedtek a rabszolgakereskedelemtől.'"

Neudecker zsidó véleményt is idéz, mégpedig fölöttébb nagyrabecsült tanítómesterének, Samuel Sandmelnek a szavait: *„...A zsinagóga (...) Izrael kiválasztottságát' úgy értelmezi, hogy Isten súlyos kötelességet bízott rá, és nem úgy, hogy alapjában véve jogtalanul előnyben részesíti. Mindenkit szívesen fogad köreiben, aki önként csatlakozik hozzá. Nem törekszik arra, hogy felbomlassza a keresztények belőle származó közösségét, és nem tekinti sem közeli, sem távoli céljának, hogy a keresztények eltávolodjanak a kereszténységtől. Inkább azt kívánja, hogy a keresztények a magas szellemi színvonalat, amelyről nemes módon sokszor tanúságot tettek, el is érjék és megtartsák."*

Így gondoljuk, hogy az eddig idézettek biztonságosan tükrözik Neudecker mélységesen emberi arculatát, s talán felkeltettük az érdeklődést a kötet egészének tanulmányozására, ama fejezetekére, amik például útmutatással kívánnak szolgálni a zsidók és a zsidóság helyes ábrázolásához a katolikus egyház igehirdetésében és hitoktatásában, vagy amik a keresztény-zsidó párbeszéd reményeiről szólnak.

Külön kiemelendőnek tartjuk „Az egy Isten sok arca" című részt – már csak azért is, mert csodálatot kelt a szerző elképesztő mélységű rabbinikus tudása iránt.

Szerencsésen egészíti ki a kötetet a rövidítések magyarázata; ebben a szerkesztő *Endreffy Zoltán* fölöttébb dícséretes módon igazítja el az olvasót – egyebek között – a bibliai könyvek vallástól függő elnevezéseinek bonyolultságában.

J. L.

Gondos és Sosana

Haifán keresse fel a „Gondos és Sosana" könyvkereskedést! Magyar vonatkozású izraeli kiadványok, s a holocaust irodalom legteljesebb választéka. Szótárak, nyelvkönyvek, magnókazetták. Megrendelhető videokezattán a Hatnapos háború, a Jom-kipuri háború, az Öböl-háború és egyéb izraeli felvételek.

Megrendelhető: Haifa, *Herzl 18. POB 44515, tel.: 04-674-666. Budapesten* Ex-Libris *Antikvárium, 1054 Bp. Kálmán I. u. 16., tel.: 131-9571*

CONCERTO
H·A·N·G·L·E·M·E·Z·B·O·L·T
1074 Budapest, Dob utca 33. ☎ 121-64-32
KOMOLYZENEI LEMEZEK VÉTELE—ELADÁSA
Nyitvatartás:
hétfőtől péntekig 12–19 óráig
vasárnap 12–16 óráig

Szent száműzetés

(I. B. Singer: Szerelem és száműzetés, Gondolat Könyvkiadó 1991. Fordította: Mészáros György, 395. oldal, 288 Ft.)

Száműzetés annyit tesz héberül: *galut*, jiddisül *gólesz*. A zsidóság kényszerdiaszpóráját nevezik így. Nem csodálkoznék, ha Singer szándékosan használná a kifejezést a varsói Krochmalna utcából történő kiűzetésére, a közeledő náci veszély harmincas éveiben. Neki a pólisi lét, a „jiddischland" a *Szentföld*, vagy emlékei távlatából mindinkább azzá fényesül. Isaac Bashevis emlékművet állított füstté vált közösségének, s a hely, ahol hiányuk obeliszkje mered csak az égnek, éppen hiányuktól szent. S ha a valahai lakók mindennapi életcsatáikban, nyomorukban és veszekedős gettólétükben talán nem is érezték szentnek a földet, ahol szerettek és gyűlöltek, elmúltukkal az mégis szakralizálódott.

Irigylésre méltó az a szerves élet, ami a szerző könyveiből sugárzik, s bár gyakran érezhetően színez, túloz és ugyanazt a történetet variálja (*A gettó lánya* és jelen műve között számos helyen megfigyelhető az átfedés), mondataiból a természetes zsidó lét körvonalai bontakoznak ki. Adottak az életforma tárgyi feltételei: tanházak, kóser boltok, vendéglők, kávéházak, a jiddis írók klubja, mind létező és markáns arcélű szervezetek – a burjánzó közösségi élet kellékei. És Singer lubickol közegében. Nála magától értetődő, ha egy zsidó *más*, mert tablóján a minden pillanatban micvaérdemre koncentráló talmudistától az alkoholista bűnözőig mindenki reális figura – ha kitalált is –,

egy funkcionáló (gettó)társadalom egyaránt hiteles tagja. Mert jó vagy rossz, szeretni vagy gyűlölnivaló: a Krochmalna utca környéke virtigli *gettó*, az olykor nyomasztó összezártság fizikai és szellemi tere, mely mégis az egyedüli létforma a hagyományos életvitelt választani szándékozók, az abba beleszületők, vagy az abból menekülni képtelenek számára.

Singer palettáján a glattkóser jesivabóhertól a sztálinistává lett neofita rabbiivadékokig mindenki a zsidóság letagadhatatlan reflexeit hordozza, s noha ő nem közösíti ki az eltévelyedőt sem, szövege kíméletlen pontosságával ítél felette. Olyannak ábrázolja, amilyen. Önmagáról, pontosabban memoárregénye főhős alteregójáról sem fest angyali képet. Esendőnek látjuk a szekularizálódott, ám a hagyományhű életvitel – mint a testi-lelki rend megtestesülése – iránt nosztalgiát érző fiatal írót, aki a modern szabadságot választotta, s ezáltal az emigrációt ősei pontosan körülhatárolt rendjéből. Intellektuális kötődése, erkölcsi érzéke számos ponton kötődik a tradícióhoz, s ez attól való eltávolodtában is állandó önreflexióra készteti. Hétköznapi életvezetésében is újra meg újra a parancsolatokra vonatkoztatja azoktól elrugaszkodott, olykor szabados létformáját. (Kisujjában van a hagyományos irodalom, a szent szövegek értelmezése és magyarázata, s ezt élő irodalmi gyökérként kezeli; bár nem követi szigorúan a *kasrusz* szabályait, de a vegetarianizmust választja az ölés és a vér ellenpólusaként.) Ugyanakkor a valóság megismerése, rögzítése, mestersége – számára ugyancsak szent – kötelmei kikövetelik az arra ifjonti hevétől amúgyis hajtott huszonéves szerzőtől, hogy átmeg áthágja a törvények „Tóra köré vont kerítését".

Az elveszített Éden felidézése, s a megnevezés által való feltámasztása mellett ez a vívódás, a *bűn tudata* – mely azonban nem mondható egyértelműen bűntudatnak (amit más vonatkozásban, talán túlélőként érez) -, az igazi drámája e műnek, melynek a címében szereplő szerelemhez, ami I. B. Singert elégett világához fűzi, nem kell magyarázat.

(sz. t. g.)

A Gondolat Könyvkiadó ajánlata a Szombat olvasóinak:

Averick Leak Shifrin:	Após, anyós, vő, meny	158.- Ft
Bhikkhu Satori Bhante:	A sintoizmus	120.- Ft
Frank Júlia:	A hűtés ábécéje	120.- Ft
Fernando Joannes:	A zsidó vallás	120.- Ft
Gráber Margit:	Emlékezések könyve	198.- Ft
Herriot James:	Kutyák a rendelőmben	198.- Ft
Hoht John:	Iskolai kudarcok	198.- Ft
Judy Dunn:	Testvérek	99.- Ft
van Loon Hendrik:	Rembrandt	298.- Ft
Magyar Elek:	Inyesmester	428.- Ft
Nakamura Matazo:	Kabuki	398.- Ft
Nancy Good:	Nehezen kezelhető férfiak	188.- Ft
Norman D. Ford:	Fejfájás	128.- Ft
Norman D. Ford:	Megfázás	128.- Ft
Pearson Bruce–Burton John:	Állatkerti emlősök I-II.	196.- Ft
Supka Magdolna:	Tóth Menyhért	460.- Ft
Terry Pratchett:	Az Igazi Macska	128.- Ft
Winn Marie:	Gyermek gyermekkor nélkül	120.- Ft
Yehudi Menuhin:	Életreceptek	198.- Ft

Megrendelőinknek 30 %-os kedvezményt adunk.
A postaköltség a vevőt terheli.
Címünk: Gondolat Kiadó, 1146 Budapest, Hungária körút 215., vagy 1368 Bp. Pf.: 25. Telefon: 122-8077, 132-9508

Slomo Tánni

És nem hallatszik

Megbánunk mindent
míg csak ki nem fehérednek csontjaink,
a megbánás száraz, akár a por
és nem hallatszik a sírásunk, jajgatásunk.

Megbánásunk eltart
a dédunokákig, az ükunokákig,
megbánásunk repedezik, akár a fal,
de nem rengett meg belé a föld, a város sem égett le.

Mindent szánunk-bánunk,
és már nem is tudjuk, nem is érezzük.
És a lelkünk fabatkát sem fog érni
és a testünket elfelejti a föld.

Jólesz László fordítása

Eszti és Beni oldala

Tartsd meg!

A Sávuotot megelőző héten, egy rabbi meglátogatta hitközségének néhány előkelő tagját, hogy virágokat és növényeket gyűjtsön tőlük a zsinagóga kidíszítéséhez. Mikor egyik nagyon gazdag híve meghallotta a kérést, meg akarván mutatni kivételes nagylelkűségét, azt mondta:

– Virágok helyett, Sávuot tiszteletére én a Tízparancsolat tábláit ajándékozom a zsinagógának.

A rabbi erre azt válaszolta:

– Jobb lenne, ha *megtartanád* a Tízparancsolatot, és valami mást adnál a zsinagógának.

Tudtad-e, hogy...

...századokon át az indiai Bné Jiszráel tagjai nem ünnepelték Sávuotot, a Tóraadás ünnepét, nem volt semmiféle látható jelképe az ünnepnek a birtokukban, sőt még Bibliájuk sem volt, ami talán emlékeztethette volna őket. A XIX. század elején ünnepeltek először Bombayban Sávuotot, az újonnan emelt zsinagógában.

Elrejtőzött virágok

Sávuotkor kidíszíthetjük a zsinagógát levelekkel és virágokkal. Keresd meg a képen az oldalt látható virágok pontos mását. Ha megtaláltad, színezd ki a rajzot.

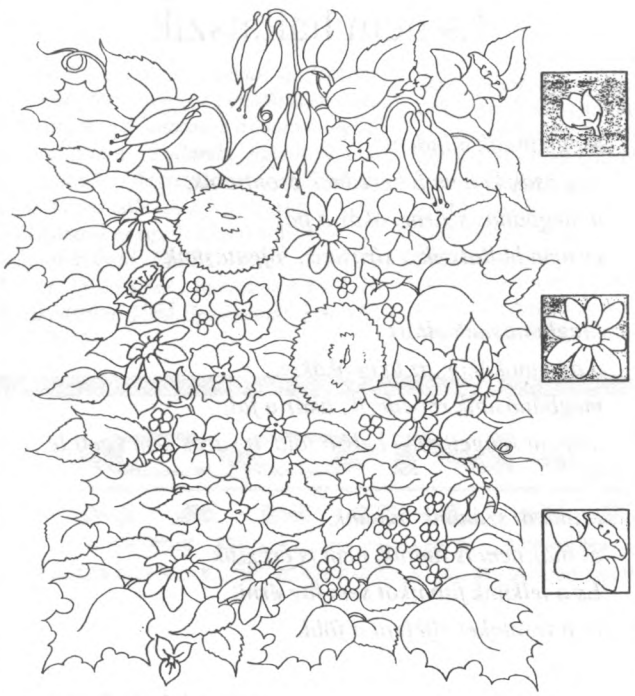

Segíts Mózesnek!

Segíts Mózesnek, hogy feltaláljon a *Sínai-hegy* tetjére, és megkaphassa a *Tórát*.

Túrótorta

Sávuotkor tejből készült ételeket szokás enni. Próbáljátok ki ezt a túrótorta-receptet.

Hozzávalók:
20 db keksz
1/4 csomag margarin
4 tojás
1/2 kiló túró
1 pohár cukor
2 doboz tejföl
fehéj, vanília, rum, mazsola

Olvaszd meg a margarint. Zúzd össze a kekszet morzsává, és keverd össze a margarinnal. Szórj fahéjat a tetejére. Válaszd szét a tojásfehérjét a sárgájától. Verd fel a fehérjét a cukorral. Add hozzá a túrót, a mazsolát és ízlés szerint ízesítsd. Öntsd a masszát a kekszdarabkákkal együtt a formára. Süsd 1/2 óráig forró sütőben, majd vedd ki, keverd össze a tejfölt két kanál cukorral, és öntsd a torta tetejére. Süsd még tíz percig magas hőmérsékleten.